

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

A nacionalizmus tipológiája

Roma kisvilágok

Az RKP a nemzetiségi kérdésről

A szemeteskérdés nemzetiesítése

2007/1

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Erdősi Péter
Fedinec Csilla
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.
Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)
Fax: (00 36 1) 224 6793
E-mail: regio@chello.hu

LAPUNKAT TÁMOGATTA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: Fejős Zoltán főigazgató.
Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Néprajzi Múzeum, 2007

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 18. évfolyam, 2007. 1. szám

MINERVA

- ERNEST GELLNER
A nacionalizmus tipológiája 3

PEREMEK – ROMA KISVILÁGOK

- FOSZTÓ LÁSZLÓ
Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő – romániai romák
a poszt szocialista nyilvánosságban 25
- BORBÉLY SÁNDOR
Változó „határjelek” – a péterfalvi cigányok kulturális
és etnikus identitása 51
- SZABOLCSKA ORSOLYA
Sorsukba zárva – fiatal nők egy dél-dunántúli telepen 84

MŰHELY

- OLTI ÁGOSTON
A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi
kérdés a két világháború között 109
- T. SZABÓ LEVENTE
Egy tárgy nemzetiségítési kísérlete – stratégiák, kontextusok
és határok egy értelemadási folyamatban 133

SZEMLE

- GIDÓ ATTILA
Kollázs a háromszéki zsidóság történetéhez 153
(Féder Zoltán: Zsidók Háromszéken)
- BOGNÁR ZOLTÁN
Autonómia – nem kisiskolás fokon 159
(Győri Szabó Róbert: Kisebbség, autonómia, regionalizmus)
- GYAPAY MARIANNA
Gyógyító királyok a 20. században 168
(Nicolas Mariot könyvéről)

REGIO KÖNYVEK

- Kovács Éva (szerk.):*
Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. 175

MINERVA

ERNEST GELLNER

A nacionalizmus tipológiája*

Hasznos tipológiát úgy is szerkeszthetünk, hogy végiggondoljuk a modern társadalmat alkotó sarkalatos tényezők különböző kombinációit. Az első tényező, amelyet figyelembe kell vennünk deduktív modellünkben: a *hatalom*. Ez esetben nem érdemes eljátszogatnunk vagylagos vagy egyéb lehetőségekkel. Értelmetlen azt fontolgatnunk, hogy a mai világból hiányozhat – vagy felbomolhat benne – a központi hatalom. A modern társadalmak kivétel nélkül mind központosítottak abban a értelemben, hogy a rendfenntartás egyetlen intézmény vagy intézményrendszer feladata, és nem oszlik meg a társadalomban. A munkamegosztás bonyolultsága, a tevékenységi körök kiegészítő jellege és kölcsönös függésük egymástól, valamint a folyamatos mobilitás – a fenti tényezők együttese megakadályozza az állampolgárokat abban, hogy egyszerre legyenek bűnüldözők és bűnözők. Léteznek társadalmi formációk – a pásztortársadalmak –, ahol ez elképzelhető: a juhász egy személyben harcos is, sőt nemritkán a vének tanácsának tagja, bíró vagy regős a törzsében. Mintha mindenki saját személyében testesítené meg az egész kultúrát, vagy legalábbis csaknem az egészet, a készségek szóródása helyett. Az ilyen társadalmak látványosan ódzkodnak mindenfajta szakosodástól, legalábbis ami a férfiak világát illeti. Azt a néhány szakembert, akit ez a fajta társadalmi szerkezet megtűr, egyúttal meg is veti.

Bármi legyen is szokásban azonban a félnomád állattartók körében, a bonyolult, modern ipari társadalomban ennek már nincs létjogosultsága. Az ezt alkotó szakembereknek nincs idejük arra, hogy lakásukról

---

* Ernest Gellner: *Nations and Nationalism* (Oxford, Blackwell, 1983) 7. fejezete (A Typology of Nationalisms). 88–109. (Új kiadás: Oxford, Blackwell, 2006. A könyv magyar fordításának megjelenése az Atelier Könyvtár sorozatban várható.)

a hivatalba rohanva óvintézkedéseket tegyenek a rivális vállalat esetleges rajtaütése ellen, vagy éjszakai megtorló akciókban vegyenek részt. Talán csak csempészekről tudjuk az ilyesmit elképzelni, ők azonban mégsem váltak a modern vállalati alkalmazott mintapéldáivá. A maffia csak ott ügködhet sikeresen, ahol a törvénytelenység elharapózása megnehezíti az intézményes bűnüldözést. Nagy a valószínűsége, hogy több maffiózó kupálódik ki tisztas üzletemberré, mint fordítva. A modern ember voltaképpen nem sokat tud az erőszak alkalmazásáról vagy kivédéséről; nincs is benne gyakorlata. Alkalmanként persze kivételek is akadnak, például azok, akiknek együtt kell élniük a nagyvárosi bűnözéssel holmi omladozó nyomornegyedben. De ott van Libanon ellenpéldája is: ez a gazdaságilag rendkívül összetett állam eddig látványosan és meglepő rugalmassággal élte túl központi hatóságai felbomlását.

A viszonylag csekély számú kivétel ugyanakkor nem ássa alá alapfeltevésünket, hogy egy modern társadalomban a rendfenntartás nem mindenki közös dolga – mint a laza törzsi szerveződéseknel –, hanem csupán néhányaké. Egyszerűbben fogalmazva, mindig vannak olyanok, akik gyakorolják ezt a jogot, és olyanok, akik nem. Egyesek közelebb állnak a bűnüldöző szervek irányítói posztjaihoz, mint mások. Hasznos hát különbséget tennünk a hatalom birtokosai és a többség között, legyen mégoly elmosódott is ez az ellentét. Ez a megkülönböztetés kezünkbe adja egyszerűsített modellünk első elemét, amely a többi kombinációjával azután a nacionalizmus további alfajait is kijelöli.

A következő elem modellünkben az iskolarendszer vagy egy életképes modern magaskultúra hozzáférhetősége (vegyük őket most egy kalap alá). A két fogalom megint csak meglehetősen elmosódott, mindamellett hasznavehető. A készségek ama halmazát jelölik, amelyek birtokában valaki a legtöbb átlagos munkakört betöltheti egy modern társadalomban, s ami feljogosítja, hogy – mondjuk így – kedvére lubickoljon ebben a kulturális közegben. Inkább kisebbfajta csomag ez, mint akkurátus lista: egyetlen tétele sem teljesen nélkülözhetetlen tehát. Az írni-olvasni tudás kétségkívül sarkalatos pontja, bár alkalmanként talpraesett, dörzsölt alakok e nélkül is elbaldogulnak a mai világban, s akár vagyonoikat is felhalmozhatnak. Ugyanez áll az elemi számtanra meg egy csipetnyi műszaki ismeretre, legfőképpen pedig egyfajta rugalmas, tetterre kész gondolkodásra, amelyre rendszerint a városi élet ösztönöz, a vidéki hagyományok ellenben akadályozzák. Nagyjában-egészében leszögezzük – és ez persze döntő gondolatmenetünk szempontjából –, hogy

a megfelelő készségekkel megáldott egyének vagy a jó helyzetben lévő kisközösségek maguktól is szert tehetnek e minimális csomagra, széles körű és hathatós elterjedése ugyanakkor hatékony és olajozottan működő, központosított iskolarendszert feltételez.

Az oktatás hozzáférhetőségét illetően – már a fenti értelemben – több lehetőség is elképzelhető. A hatalom esetében nincs kecmec: az ipari társadalomban vagy részesül belőle valaki, vagy sem. Ez adja kezünkbe az alaphelyzetet, egy olyan társadalmi formációt, amelynek laza szövetében elkülönülnek egymástól a hatalom birtokosai és a többiek. Az iskoláztatáshoz való hozzáférés esetén nem ilyen élesek a különbségek. Fenti modellünkben tehát, melyet kétfelé oszt a hatalom, immár négy lehetőséggel számolhatunk. Meglehet, *kizárólag* a hatalom birtokosai részesülnek oktatásban, mivel befolyásukat arra használják, hogy biztosítsák maguknak ezt az előnyt. Másodjára lehetséges, hogy mind a hatalom birtokosai, mind a többiek tanulhatnak. A harmadik eshetőség, hogy csupán a többség (vagy egy része) vehet részt az oktatásban, a hatalom birtokosai viszont nem (nem is olyan képtelen és hihetetlen helyzet, mint első pillantásra hinnénk). Az utolsó lehetőség, hogy – amint néha előfordul – egyik fél sem részesül az iskolarendszer előnyeiből, egyszerűbben fogalmazva, mind a hatalom birtokosai, mind pedig azok, akik felett hatalmukat gyakorolják, egytől egyig faragatlan tuskók, akik Karl Marx kifejezésével élve belesüppedtek a vidéki élet posványába. Az utóbbi tökéletesen elképzelhető, valós helyzet, amelyre számos példát találunk a történelemben, sőt korunkban sem teljesen ismeretlen.

Az előfeltevéseinkből kibontakozó – vagy inkább általuk létrehozott – négy lehetőség (mindegyikben két mellékalternatíva, lásd az 1. ábrát – magyarázattal a későbbiekben szolgálunk) megfellelthető valós történelmi helyzeteknek. Amikor a hatalmat birtoklók kategóriája többé-kevésbé lefedi azokat, akik számára elérhető az új élethez szükséges képzés, akkor valami hasonlót láthatunk, mint a korai ipari társadalomban. A hatalommal nem bíró új bevándorlók, akik most érkeztek vidékről, politikai jogaiktól megfosztva és kulturálisan elidegenedve tehetetlenül néznek szembe egy olyan helyzettel, amelyet nem értenek, és nincs rá semmiféle befolyásuk. Ők a klasszikus korai proletariátus, ahogy Marx és Engels is leírta (de a két szerző tévesen alkalmazza ugyanezt a leírást az ipari társadalom későbbi szakaszaira), s ez reprodukálódik igen gyakran a külvárosi nyomornegyedekben, melyek az iparosodási hullám miatt züllöttek le.

A második lehetőség ezzel szemben a kései ipari társadalomra jellemző, annak tényleges megjelenési formájában (nem pedig amilyennek tévesen megjövendölték). Eszerint a hatalom gyakorlásában jelentős különbségek maradtak fent, miközben a kulturális, iskolázottsági és életmódbeli eltérések rendkívüli mértékben csökkentek. A társadalmi átmenetek alig észrevehetőek és folytonosak; eltűntek a szélsőségek meg az ugrásszerű rétegződés. Csökkentek a társadalmi távolságok, egybe mosódtak az életmódok, s a tanuláshoz – egy új világ kapujához – való hozzáférés gyakorlatilag mindenki előtt nyitva áll. Ha nincs is tökéletes egyenlőség, ez a formáció nem gátolja különösebben azokat, akiket hajt a tudásvágy. (Mindössze az entrópia-rezisztens tulajdonságok hordozói ütköznek komolyabb akadályokba.)

A harmadik, látszólag paradox változatban a hatalom gyakorlóit hátrányos helyzetbe kerülnek az új készségek elsajátításakor. Nos, ilyen is létezik, volt már rá példa a nap alatt. A hagyományos agrártársadalmak uralkodó rétegeit nemritkán csak a háborúskodás, basáskodás, erőszak, a földek birtoklása, a fényűző, kicsapongó életforma és a pazarlás érdekli, megvetik ezzel szemben a rendszeret, a takarékosagot és a célratörést, a kalmárszellemet, a leleményességet és a szívós kitartást, az előrelátást és a könyvből szerzett tudást. (Hogy azután mindennek ellenére miért jön divatba és válik uralkodóvá mégis e tulajdonságok némelyike a felül lévő soraiban, az végső soron minden idők legismertebb szociológiai művének a tárgya. Weber összegzése ez a kapitalista szellemiség kialakulásáról.) A továbbiakban ezért a fenti jegyek már csak a többé-kevésbé lenézett városi rétegeket, kereskedőket és tudásra szakosodott csoportokat jellemzik. Uraik talán megtűrik, időről időre azonban üldözni is kezdik őket. Eddig rendjén is volna, hisz a hagyományos társadalomszerkezetben a helyzet bizonyos mértékű állandóságra tesz szert. A személyek cserélődhetnek, a struktúra ugyanaz marad. A dolgos-szorgos vagyongyűjtők rendszerint nem válthatják le a henyé, látványosan pazarló kiváltságosokat, mivel az utóbbiak módszeresen megkopsztják őket, mi több, időről időre vérfürdőt is rendeznek közöttük. (Indiában azok, akik némi többletjövdelemre tettek szert, minden vagyonukat a templomoknak adományozták, remélve, hogy így talán kevésbé zsigerelik ki őket.)

Ámde az iparosodással és a piaci viszonyok általánossá válásával, újfajta haditechnika és termelési módszerek elterjedésével, a gyarmatosítással stb. a rend egykor szilárdnak hitt alapjai is mindörökre meglazulnak. Ebben az új, bizonytalan és forrongó világban a lenézett városi kereskedőréte-

gek értékrendje, vilásképe és életvitele nagy előnyt jelent, mivel könnyű hozzáférést biztosít a hatalom és jólét erőforrásaihoz. Mostantól hatékonyságukat veszítik és megszűnnek a kisajátítás régi, kompenzatorikus mechanizmusai.¹ A jószágigazgatói nyilvántartás fontosabb lesz a karnál. A rögeszmés kardcsörtetéssel immár senki nem megy sokra.

A régi uralkodó osztály természetesen megérzi, hogy máshonnan fúj a szél, és jó útra tér. Ez történt Poroszországban és Japánban. Csakhogy lélektanilag egyáltalán nem könnyű gyorsan lépést váltani, már ha egyáltalán megpróbálják az érintettek, s néha bizony el is késnek. Az eredmény az általam megelölegezett helyzet: mostantól az *alul lévők* – vagy legalábbis néhányuk – határozott előnybe kerülnek az újfajta készségek elsajátításában, és az új oktatáshoz, új készségekhez is könnyebben hozzáférnek.

Ott van végül a negyedik forгатókönyv, mely szerint sem a felül, sem az alul lévők nem tudják elsajátítani a lényeges készségeket. Ez a megszokott helyzet minden stagnáló agrártársadalomban, melyet érintetlenül hagyott az iparosodás, s amelyben mind a felül, mind pedig az alul lévők közös posványban dagonyáznak. Hivalkodás, babonáság, a rítusok rabsága, alkoholizmus vagy egyéb devianciák – ezer helyi változata lehet ennek a pokolnak, amelyből senki sem ismeri a kivezető utat, vagy ha igen, rest elindulni rajta.

Láttuk tehát: azzal, hogy az egyenlőtlen hatalmi viszonyokat – mikor nem azok? – az oktatáshoz való hozzáférés különböző lehetőségeivel párosítottuk, négy elképzelhető változatot kaptunk, úgymint: egyenlő hozzáférés; a hozzáférés együttes hiánya; a hozzáférés a hatalom birtokosainak kezében van; illetve kicsúszott a kezükből. Eleddig azonban nem vettük figyelembe azt a szempontot, amely lényegbevágó nacionalizmus-értelmezésünkben: a kultúra önazonosságának avagy többféleségének kérdését.

¹ Albert O. Hirschman: *The Passions and the Interests*. Princeton, 1977. Könnyen meglehet persze, hogy ez az individualista, mozgékony szellemiség – egy országban legalábbis – megelőzte az iparosodást: lásd Alan Macfarlane: *The Origins of English Individualism*. Oxford, 1978. (Magyarul: Macfarlane, Alan: *Az angol individualizmus eredete. A család, a tulajdon és a társadalmi átmenet*. Budapest, Századvég – Hajnal István Kör, 1993.) Mindez nem mond ellent alaptételünknek, ugyanakkor talán megérteti, miért jelentkezett olyan korán Angliában a nacionalista érzés. Akit érdekel, miként egyeztethető össze elméletem a társadalomtudományokkal általában, annak a következő munkát ajánlom: John A. Hall: *Diagnoses of Our Time*. London, 1981.

Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a „kultúra” szót ezúttal antropológiai és nem normatív értelemben használom: vagyis az adott közösség jellegzetes szokásainak és kommunikációs viszonyainak a megjelölésére. E helyütt eltekintek a „kultúra” másik értelmezésétől, s nem kezelem „*Kultur*”-ként – magaskultúráként avagy nagy hagyományként. Az utóbbi fogalom már olyan szokásrendet és kommunikációs viszonyokat jelöl, melyet használója magasabb rendűnek, értékteremtőnek állít be, sajnos azonban a való életben nemritkán alatta marad a várakozásoknak. Szabályrendszerét ilyenkor rendszerint a társadalom tiszteletben álló, mérvadó szaktekinétyei szentesítik. A „kultúra” e megszorítások nélkül: az antropológiai értelemben vett kultúra fogalma, amelyhez nem kötődnek értékek; ezzel szemben a *Kultur* mindig a magaskultúrát jelöli. A két kultúra-meghatározás közti kapcsolat természetesen kulcsfontosságú fejtegetéseink szempontjából. Az (érték-hordozó) magaskultúrák, nagy hagyományok, melyek minket a leginkább érdekelnek, természetesen írásbeliségen alapulnak. Ezért elsajátításuk a fenti gondolatmenet szerint egyet jelent az oktatáshoz való hozzáféréssel. A „kultúrához való hozzáférést” én azonban ezúttal antropológiai értelemben használtam, amelyből az lesz kirekesztve, aki egy *másfajta* kultúrához tartozik, és nem az, aki nem tanulhat. Erre a talán körülményeskedőnek mondható fogalmi tisztázásra mindenképpen szükségünk van, ha el kívánjuk kerülni a további félreértéseket.

Az idő előtti bonyodalmak elkerülése érdekében a kultúrák többféleségét a lehető legegyszerűbb formában mutatom be. Azokat a közgazdászokat utánozva, akik néha egy-két árucikk elemzésére szorítkoznak, tegyük fel, hogy hipotetikus társadalmunk vagy monokulturális (mindenki ugyanabból az antropológiai értelemben vett kultúrából részesül), vagy – legyen ez a másik lehetőség – két kultúra él egymás oldalán, az alul és a felül lévőké. A valóságban természetesen három–négy-fajta kultúra is egymás mellé kerül, ez azonban nem befolyásolja komolyabban okfejtésünket.

E további vagylagos szembenállás – kulturális egység/kulturális kettség – hozzáadása négyféle ágazó modellünkhöz rögvest nyolcféle lehetőséggel szembesít bennünket (lásd az 1. ábrát). Vegyük észre mindenekelőtt, hogy az 1., 3., 5. és 7. sor azoknak a helyzeteknek felel meg, ahol a hatalmi vagy iskoláztatási egyenlőtlenségek ellenére a nacionalizmusnak nincs keresnivalója a kulturális differenciálódás hiánya miatt (legalábbis ez következik előfeltevésünkből). Egyéb konfliktusok persze elvben előfor-

dulhatnak, s érdekes kérdés, valóban így lesz-e. A tapasztalat azt látszik igazolni, hogy a korai iparosodás társadalmi rétegei (a későbbi folytonosabb, enyhébb rétegződésről nem is szólva) kizárólag akkor vezetnek állandósult és egyre inkább elmérgesedő viszályokhoz, ha a kulturális differenciálódás gyúanyagot szolgáltat ehhez. Ez az a jelszó, amellyel a szembenálló felek azonosítják önmagukat és az ellenséget. Tény és való, kiadós, osztály alapú csetepatékhoz vezetett, mondjuk, az 1848-as konfliktushoz. Tocqueville, akinek mindez nem tetszett, ugyanolyan világosan átlátta a helyzetet, mint Marx, aki viszont örült neki. Az ellentétek azonban nem mélyültek tovább, és nem váltak kezelhetetlenné.

1. ábra. Nacionalizmust szító és akadályozó történelmi helyzetek

	P	~P	
	E	~E	
1.	A	A	korai iparosodás etnikai katalizátorok nélkül
2.	A	B	„Habsburg” (valamint dél- és kelet-európai) nacionalizmus
	E	E	
3.	A	A	érett, homogén ipari társadalom
4.	A	B	nyugati típusú, klasszikus liberális nacionalizmus
	~E	E	
5.	A	A	dekabrista felkelés, nem nacionalizmus
6.	A	B	diaszpóranacionalizmus
	~E	~E	
7.	A	A	a nacionalizmus korát megelőző atipikus helyzet
8.	A	B	a nacionalizmus korát megelőző tipikus helyzet

Jelmagyarázat:

~ valaminek a hiánya vagy tagadása

P hatalom

E hozzáférés az iskoláztatás korszerű formáihoz

A és B egyes kultúrák. Mindegyik számozott sor egy lehetséges helyzetet jelöl. A és B együtt két kultúra együttélésére utal ugyanazon a területen; A és A együtt a kulturális homogenizálódás esete. Amennyiben az A vagy B betű az E és/vagy P alatt áll, akkor a szóban forgó kulturális csoport hozzáfér az iskoláztatáshoz vagy a hatalomhoz; ellenben ha ~E vagy ~P alá kerülnek, mindezekből ki vannak zárva. A csoportok helyzetét a legközelebbi fölöttük álló E-ről és P-ről olvashatjuk le.

A marxizmus ugyanakkor előszeretettel gondol úgy az etnikai ösztetűzésekre, mint burkolt osztályharcra, s hisz abban, hogy az emberiségnek valamiként hasznára válik, ha letépi a maszkot, mert így – a nacionalista előítéletektől és szemellenzőtől megszabadulva – végre mindenki tisztán lát majd. Ez a remény félreérti mind a maszk, mind pedig a mögötte meghúzódó valóság természetét. „Az antiszemitizmus az ostobák szocializmusa” – hangzott el valaha a jelszó, bár sehol sem lehetett hallani a Slánský-per napjaiban vagy az 1968-as lengyel tisztogatás idején, azaz olyan alkalmakkor, mikor a szocialista rezsimek kimutatták a foguk fehérjét. A munkásoknak – szerintük legalábbis – nincs hazájuk, s nincs olyan népi kultúrájuk, amely elválasztaná őket a többi prolitól (főképp a bevándorlóktól), ráadásul a bőrüknek sincs színe. Sajnos azonban maguk a munkások nem süketek és vakok, és nem hisznek el mindent, amit megpróbálnak beadni nekik. A faji jelszavak valójában akkor lépnek be nacionalizmusként a politikai életbe, amikor a gazdaság kulturális homogenizálódást, folytonosságot (de nem osztálynélküliséget) kíván meg, s amikor ezért a kultúrához fűződő osztálykülönbségek kárhoztatandók lesznek; az etnikailag észrevétlen, fokozatos osztálykülönbségeket ellenben megtűrük.

Az 1. sor a korai iparosodás klasszikus esete, amikor mind a hatalom, mind pedig az iskolarendszer kevesek kezében koncentrálódik, ugyanakkor a jogfosztottak kulturálisan nem különböznek a kiváltságosoktól. Ebből adódik, hogy végül semmi különös – vagy legalábbis semmi súlyosan felforgató – esemény nem történik. Nem következik be a marxizmus által megjövendölt nagy világrengés sem. A 3. sor a kései ipari társadalomnak felel meg, melyet az iskoláztatáshoz való tömeges hozzáférés és ezzel *párhuzamosan* a kulturális különbségek hiánya jellemez. Ez esetben még kevésbé kell számítanunk konfliktusokra, mint az 1. sornál. Ugyanakkor felmerül az a bonyolult és nehéz kérdés, vajon a fejlett ipari társadalom mint olyan létrehozhat-e valaha is olyan közös kultúrát, amely átível a mostanra lényegtelenné vált nyelvi különbségek fölött. Mikor az emberek többé-kevésbé ugyanazokban a fogalmakban gondolkoznak, valószínűleg nem számít, milyen szavakkal fejezik ki magukat – vélhetnénk. Ha ez így van, akkor a 3. sor az emberiség közös jövőjét vetíti előre – már amennyiben eljön az ipari világ teljessé válása. Erre a kérdésre később még visszatérek. Az 5. sorban megint csak nem számolhatunk *nacionalista* törekvésekkel és konfliktusokkal. Példánkban egy politikai szempontból gyenge embercsoport gazdagságilag vagy isko-

láztatását tekintve előnyös helyzetbe kerül. Mivel azonban nem különül el a többségtől, s – akár a közmondásos maoista gerilla – észrevétlenül elvegyül a tömegben, nem ébreszt ellenséges érzelmeket.

A 7. és 8. sor egészen más okból mentesül a nacionalista problematikától: ezúttal ugyanis nem merül fel az új magaskultúrához való hozzáférés kérdése, márpedig ez az előfeltétele, hogy az állampolgárok az új életforma áldásait megismerjék, és részesüljenek belőlük. Ha senki sem részese a magaskultúrának, értelemszerűen senki sem húzhat magasabb hasznot belőle, mint mások. Ez a szempont természetesen elméletem kulcsa: a nacionalizmus arról szól, hogy valakik belépnek egy írásos magaskultúrába, részt vesznek benne és azonosulnak vele. E magaskultúra együtt él a politikai rendszerrel, s az egész népesség a haszonélvezője. Nem is lehet másképp, ha a kultúra lépést kíván tartani a munkamegosztás és termelés ama módjával, mely a társadalom alapját alkotja. Esetünkben (7. és 8. sor) hiányzik tehát ez a fajta magaskultúra, legalábbis semmi jelét nem látjuk, hogy a kultúra a társadalom egészét felölelné, miközben hatékony gazdasági működésének is előfeltételévé válna. A 7. sort kétszeresen is kizárhatjuk a nacionalizmus kérdésköréből: egyrészt a fenti okokból, másrészt pedig, mert híján van az olyan kulturális differenciálódásnak, amely egyéb gondjait is – legyenek azok bármifélek – felhangosítaná. A 8. sor inkább jellemző a bonyolultabb agrártársadalmakra, mint a 7-es: az uralkodó osztályt ez esetben meghatározza jellegzetes kultúrája, amely egyfajta rangjelzésként szolgál, így zárva ki minden kétértelműséget és feszültséget. A 7. sor kulturális folytonossága nem jellemző az agrárius világra.

Érdeemes elgondolkoznunk, miben különbözik még a tipológiám által sugallt kép a marxista szemlélettől. Beszéltem már arról, hogy modellem a marxizmustól homlokegyenest eltérő módon feltételezi a függőleges irányú konfliktusokat a különböző vízszintes rétegek között. Kizárólag ott számol velük, ahol szembeszökővé válnak az „etnikai” (kulturális vagy egyéb) különbségek, hangsúlyozva és súlyosbítva a hatalmi viszonyok és az iskoláztatási helyzet egyenlőtlenségét, kiváltképpen pedig ott, ahol a szabad munkaerő-áramlás akadályba ütközik a társadalmi szerveződés laza szövődékében.² Ugyancsak előbb-utóbb (de inkább előbb) bekövetkező konfliktust jelez az iparosodás kísérőjelenségeként (azzal

² A társadalom lényegi hasadását szemlátomást egy olyan szerző is észrevette, aki egyébként marxistának vallja magát. Lásd Tom Nairn: *The Break-up of Britain*. London, 1977.

a megkötéssel, hogy etnikai/kulturális differenciálódás híján veszedelmes, robbanásszerű konfliktusoktól egyáltalán nem kell tartanunk). Legjobb azonban, ha e jóslatokat nem elszigetelten szemléljük, hanem okfejtésünk következményeiként vesszük számításba.

E ponton legalább két szempontból különbséget tehetünk a kétféle szemléletmód között. Az egyiket kedvtelve emlegetik és boncolgatják a marxizmus kritikusai. Arról szól ez, mit gondolnak a marxisták az iparosodás – saját szóhasználatukkal élve, a „kapitalizmus” – által előidézett társadalmi rétegeződésről. Modellemből következik, hogy a korai iparosodás éles szembenállásokat szül, elválasztva egymástól a társadalmi rétegeket, e hatásokat azonban később enyhíti a társadalmi mobilitás, a társadalmi távolságok csökkenése és az életformák egybemosódása. Nem tagadom, hogy továbbra is jelentősek a tulajdonviszonyok eltérései, ezzel együtt azonban feltételezem, hogy mindennek a tényleges társadalmi hatásai – mind a burkoltak, mind a szembeszökők – egyre inkább veszítenek jelentőségükből.

Ennél is fontosabb azonban, milyen a polarizáció az ipari társadalomban. Modellemet az különbözteti meg a marxizmustól, hogy még csak meg sem említi a tőke birtoklását vagy mozgását. Olyan alapelemekkel dolgoztam, mint a kulturális önazonosság, továbbá a hatalomhoz és iskoláztatáshoz való hozzáférés; a fentiek alapján különböztettem meg nyolcféle lehetséges helyzetet. A tőkét, a tulajdonlást és a vagyont egyszerűen nem vettem figyelembe, méghozzá szándékosan. Ezeket a valaha nagyra tartott tényezőket újjal cseréltem fel, az iskoláztatáshoz való hozzáférés szempontjával, amin – mint kifejtettem – azt értem, hogy bizonyos készségcsomag elsajátítása lehetővé teszi az állampolgár számára, hogy jó teljesítményt nyújtson az ipari munkamegosztás fentiekben meghatározott, általános feltételei között. Véleményem szerint ez a fajta megközelítés tökéletesen megállja a helyét. Mindehhez egyfajta *laissez faire*-szemlélet is társul, már ami a gazdaság működését illeti. Nincstelen, kisémmizett embercsoportok (például a külföldi munkavállalásra leszerződött kulik) meglepően jól boldogulnak egy új, nyitottabb világban; ezzel szemben hiába segítik jótét lelkek tőkével a működőképtelen gazdasági viszonyokat, ez általában semmi jóra nem vezet. A jelek szerint a tőke – akárcsak a kapitalizmus – túlértékelt fogalom.

A nacionalista tapasztalat fajtái

Modellemhez kizárólag három tényezőt vettem alapul, mivel ezek számítanak igazán: a hatalmat, az iskoláztatást és a közös kultúrát (persze a fent jelzett értelemben). A modellből nyolc lehetséges helyzet következik, s ezek közül öt kizárja a nacionalizmust. Négy a kulturális differenciálódás hiánya miatt, kettőnél pedig fel se merül a központilag fenntartott magaskultúrához való hozzáférés kérdése (az egyik eset értelemszerűen mindkét halmazba beletartozik). Végeredményül a nacionalizmus három lehetséges változatát kapjuk.

A 2. sor a nacionalizmus Habsburgokra jellemző (továbbá dél- és kelet-európai), klasszikus válfajait írja le. A hatalmon lévők ekkor a központi magaskultúrának is kiváltságos haszonélvezői, lényegében véve birtokosai. Az övék tehát ama készségek teljes csomagja, amelyekkel boldogulni lehet egy megváltozott világban. A hatalomból kizártak a tanulás lehetőségétől is meg vannak fosztva. Ők vagy egyes közösségeik olyan közös népi kultúrán osztoznak, amely tetemes erőfeszítéssel, továbbá szabványosított és kitartó propagandával rivális magaskultúrává formálható, függetlenül attól, hogy az utóbbit megtámogatja-e egy olyan valódi vagy kitalált történeti-politikai formáció, amely állítólag valaha ugyane kultúra vagy annak egyik változata köré épült. Szó mi szó, a kérdéses etnikai csoport vezető értelmisége és ébresztői beleadnak apait–anyait a szent cél érdekében, végül ha a helyzet megérett rá, e csoport saját államot alapít, amely óvjavédi és ápolja az újszülött – vagy éppen újjászületett – kultúrát.

Mondanom sem kell, mekkora hasznot húzhatnak egy ilyen helyzetből a már emlegetett kultúraébresztgetők, végül pedig talán a kultúra többi hordozója is. Ugyanakkor nehéz eldöntenünk, nem jártak volna-e ugyanolyan jól a beolvadással is. Azok a néma tömegek, amelyek történetesen az új állam területén élnek, ám nem kultúrahordozók, a következő lehetőségekkel számolhatnak: beolvadnak, irredenta követelésekkel lépnek fel, kivándorolnak, felvállalják a kisebbségek kellemetlen helyzetét, vagy akár szembenéznek a fizikai megsemmisülés kockázatával. Ez a modell a világ más pontjain is beteljesedett, bár az „afrikai típus” jelentős módosulásokkal (ez utóbbi nem korlátozódik a fekete kontinensre). Akkor számolhatunk vele, amikor a népi kultúrák nem elég erőteljesek ahhoz, hogy az új állam magaskultúrájává váljanak, vagy mert többen vannak a kelletténél, vagy mert féltékenyek egymásra, esetleg más okból.

Minderről már ejtettünk szót az álhipotetikus Ruritánia kapcsán [utalás a fordítás alapját képező kötet 5. fejezetére]. Am okfejtésem ama pontján engem elsősorban az érdekelt, miként tehetünk különbséget a ruritán (tehát a 2. sornak megfelelő) típus és a fejlett ipari társadalmak sajátos gondja között, melyekben felszaporodnak a mobilitás és entrópia ellen ható tulajdonságok. Az egyik esetben a kommunikációs nehézségek fékezik a mobilitást, a másikban a kulturális azonosulás nehézségei, vagy ha úgy tetszik, az egyenlőtlenséggel való gyors azonosulás képessége, ami csak a rosszat keresi és találja meg a kitaszítottakban.

Igen, rendkívül súlyos probléma, amikor az lesz a mobilitás gátja, hogy bizonyos sajátságok tartósan felszaporodnak a kirekesztett rétegekben. Különösen a fejlett ipari társadalmakat érinti, s fontos is elhatárolnunk ezt az esetet. Másfelől nem ugyanarról van szó, mint ami jelenleg minket foglalkoztat, jelesen nem a 2. és 4. sor különbségéről. A 4.-ben jelölt helyzet szintén érdekes: egyeseknek van hatalmuk, másoknak nincs. Ez az eltérés egybehangzik a kulturális különbségekkel, s le is írható velük. Ugyanakkor ami az iskoláztatáshoz való hozzáférést illeti, *nincs* számottevő különbség a kérdéses populációk között. Mi történt tehát?

A történelmi valóság, amelyhez modellem e ponton kötődik, a 19. századi Olaszország és Németország egyesülésre törő nacionalizmusa. Az olaszokon zömmel külföldiek uralkodtak, s ezért politikailag jogfosztottnak minősültek. A németek többsége törpeállamokban élt. Ezek jobbára gyengék és kicsik voltak – legalábbis az európai nagyhatalmak mércéjével mérve – ahhoz, hogy politikai támogatást adhassanak a német kultúrának, mint korszerű és egységes médiumnak. (Tovább szaporítva a paradoxonokat: Ausztria mint soknemzetiségű nagyhatalom szintén valami hasonlóra törekedett, ennek azonban egyes alattvalók a legkevésbé sem örültek.)

Az olasz és német kultúra politikai védelme ezért szembeszökően (és az érintettek számára megalázóan) erőteljesebb volt annál, amelyben, mondjuk, a francia vagy az angol részesült. Ami azonban az iskoláztatáshoz való hozzáférést illeti, azok számára, akiknek anyanyelve volt egyik vagy másik nyelvjárás, a két nagy kultúra által biztosított létesítmények és szolgáltatások semmiben sem maradtak el az előbbiektől. Mind az olasz, mind a német irodalmi nyelvnek számított ebben az időben, a nyelvhelyesség hatékonyan központosított és szabványosított ismerveivel; virágzó szépirodalommal; bőséges szakszókincssel; kiterjedt közoktatási hálózattal és felsőoktatással. Kulturális alsórendűségről tehát aligha lehetett

volna beszélni. Az írni-olvasni tudók számaránya, valamint az oktatás színvonala nem volt lényegesen alacsonyabb – már ha alacsonyabb volt egyáltalán – a németeknél, mint a franciák körében, ahogyan az olaszok sem maradtak alul számottevően az uralmon lévő osztrákokkal szemben. A német kultúra a franciával összevetve, vagy az olasz a német ajkú osztrákokéhoz mérten nem volt hátrányos helyzetben, ahogy e kultúrák hordozóit sem zárták ki a modern világ jótéteményeiből. Mindössze némi hatalmi egyenlőtlenségen és a politikai felépítmény hiányán kellett javítani e kultúrák (és gazdaságok) esetében, melyek velük azonosulós és a fenntartásuk mellett elkötelezett intézményeket igényeltek. A Risorgimento és Németország egyesítése kiköszörülte a csorbát.

Van azonban különbség az egységesülésre törő nacionalizmus – amely ereje teljében lévő magaskultúrát támogat, olyannyira hogy ez utóbbi mindössze némi politikai tetőföldozást igényel – és a nacionalizmus vegyített, a Habsburg Birodalomban, valamint Dél- és Kelet-Európában megszülető válfajai között. Ezt a különbséget taglalja lenyűgöző, mondhatni megrendítő esszéjében az azóta elhunyt John Plamenatz professzor. Írása akár a következő címet is viselhetné: „Egy montenegrói bús elmélkedései Oxfordban”.³ A professzor a nacionalizmus nyugati és keleti változatát különböztette meg. Az általa nyugatinak nevezett típus a Risorgimentónak, azaz a nemzeti egységesülést célul kitűző fajtának felel meg, amely jellemző módon a 19. században jelentkezett, a liberális eszmékkel szoros szövetségben. Ezzel szemben a keleti nacionalizmus a szerző által ismert, hazájában is dívó, balkáni változat (noha nem vesztegetett rá sok szót). Nem kétséges, hogy Plamenatz a nyugati típusú nacionalizmust viszonylag jóindulatúak és civilizáltak láttá, ezzel szemben a keletit sorsszerűen visszataszítónak. (Érdekes kérdés, vajon mit szolt volna Plamenatz a valaha jóindulatú, mérsékelt és többé-kevésbé szabadelvű nyugati nacionalizmus 20. századi elfajulásához; vajon véletlenszerűnek és elkerülhetőnek ítélte volna ezeket az elhajlásokat, avagy sem.)

Esszéjének belső logikája kristálytisztá. A viszonylag jóindulatú nyugati nacionalizmusok fejlett magaskultúrákért szálltak síkra. Emerek mérvadóan központosítottak voltak, s jól körülírt népi kultúra állt a hátuk mögött. Mindössze a politikai helyzeten kellett kissé javítani

³ John Plamenatz: Two Types of Nationalism. In: E. Kamenka (szerk.): *Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea*. London, 1973. (Magyarul: Plamenatz, John: A nacionalizmus két típusa. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 52–67.)

meg a nemzetközi határokat kiigazítani, s e kultúrák hordozói máris ugyanabban a védelemben részesültek, mint versenytársaik. Mindehhez szükség volt persze pár csatára meg tömérdek és hosszadalmas diplomáciai huzavonára, mégis elmondhatjuk, hogy nem kellett túl sok tojást feltrögni a történelmi főzőcskében ehhez az omletthez, talán nem is többet, mint amit az általános politikai helyzet és az idők szava megkövetelt.

Vegyük ezzel szemben szemügyre a Plamenatz által keletinek nevezett nacionalizmust. Győzelemre juttatása természetesen legalább annyi csihipuhit és diplomáciai tárgyalást igényelt, mint Nyugaton. Ám ez még nem minden. Ez a fajta keleti nacionalizmus nem egy létező, pontosan körülírt és jóváhagyott magaskultúráért kardoskodott, amely kitartó irodalmi tevékenységével már a kora reneszánsz vagy a reformáció óta kijelölte a maga területét, s nyelvileg mintegy meg is hódította azt. Távolról sem. Olyan magaskultúráért harcolt, amely még ki sem kristályosodott kellőképpen, amely csupán pályázott erre a címre, amely születőben volt. Magán a birtokolni kívánt területen – melyért keményen meg kellett küzdenie vetélytársaival – tömérdek nyelvjárás volt honos zűrzavaros összevisszaságban, kétes történelmi vagy nyelvtörténeti összefonódásokkal. Az itt élő népcsoportok csak most kezdték azonosítani magukat a születő nemzeti magaskultúrákkal. A modern világ természetesen megkövetelte, hogy elkötelezzék magukat egyik vagy másik mellett. Ám amíg ezt nem tették meg, híján voltak a németek és olaszok világosan körvonalazott kulturális alapjainak.

Kelet-Európa népeit még béklyóban tartotta a sokféle kusza rokoni, területi és vallási kötelék. Ahhoz, hogy engedelmessédjenek a nacionalizmus hívó szavának, többre volt szükség pár ütközetnél és némi diplomáciánál. A folyamat erőteljes kulturális beavatkozást követelt meg. Sok esetben népességcserék, népek elűzése, többé-kevésbé erőszakos beolvasztások, népirtások kísérték, hogy létrejöhessen állam és kultúra olyan szoros kapcsolata, amely a nacionalizmus lényege. Mindez csak következmény volt, nem pedig a nacionalisták embertelenségének bizonyítéka (ők valószínűleg sem jobbak, sem rosszabbak nem voltak másoknál). Így kívánta a helyzet logikája.

Amennyiben a nacionalizmus hívó szavának engedelmessédjenek Keleten, a dolog többé-kevésbé úgy zajlik, ahogyan azt Plamenatz megmondta. Márpedig a modern társadalomnak – ha tetszik, ha nem – elég kell tennie a nacionalista eszmék felszólításának, mindez az új típusú munkamegosztás folyamánya. Az iparosodással járó jólét csillapíthatat-

lan éhséget teremt, ha egyszer már belekóstolt valaki, s ha a korábbi társadalmi rend amúgy is felbomlott. Innen már csak egyfelé vezet tovább az út. Némi szerencsével, megértéssel és elszánással az ár csökkenthető valamelyest, a fizetést azonban nem lehet megúszni.

A diaszpóranacionalizmus

Az 1. ábra 2. és 4. sora többé-kevésbé megfelel Plamenatz nyugati és keleti nacionalizmusának. Modellem ezenfelül további előnyökkel dicsekedhet. Elsősorban azzal, hogy a fenti ellentétet nem történelmi kötöttségeiben, hanem általános összefüggéseiben tárgyalja, bizonyos, a modellbe táplált alapvető és elemi szempontok alapján. Azok számára, akik – hozzám hasonlóan – hisznek a modellépítésben, ez az előny mindenképpen megéri a próbálkozást.

További előnyt jelent, hogy ez a „konstruktív” megközelítés kezünkbe adja a nacionalizmus harmadik változatát, melyről Plamenatz mit sem tud, létjogosultságát azonban meggyőzően igazolják ugyanazon elemek, melyek másfajta kombinációi az ő két esetéhez vezetnek. Ezt a harmadik típust diaszpóranacionalizmusnak nevezem. Jelentőségét történelmi tények támasztják alá.

A hagyományos agrártársadalmak – mint kifejtettem – mindenekelőtt arra használják a kultúrát és az etnikai hovatartozást, hogy a segítségükkel hangsúlyozzák a kiváltságosok jogait, felsőbbrendűségét, megnövelve tekintélyüket, ugyanakkor mérsékelve a státusbizonytalanságból fakadó veszélyeket. Amennyiben az uralkodó osztály bizonyos fajta nyelven beszél, ilyen vagy olyan kiejtéssel, s ebben vagy abban az öltözetben jelenik meg, botorságnak, vagy ennél is rosszabbnak minősülne, ha az alul lévők ugyanezzel a kommunikációs móddal élnének. Kortársaik pökhendiségnek, felségsértésnek, romlottságnak, szentségtörésnek vagy egyszerűen nevetségesnek bélyegeznék vakmerőségüket. Márpedig a nevetségesség súlyos büntetés, mellyel szemben a józan ész alig képes védekezni, különösen ha a legképzetlenebb bíró, a nép mondja ki az ítéletet. Megesik persze, hogy az ennél keményebb büntetés sem marad el.

A kultúra és az etnikai hovatartozás azonban nem csupán a kiváltságosokat jelölheti meg és szigetelheti el, hanem az alul lévőköt, a kétes helyzetűeket és a kitaszítottakat is. A társadalom számára rendkívül hasznos ezeknek a csoportoknak a megléte. Esett már szó arról, hogy a preindusztriális társadalmakban a hivatali feladatok ellátását legcélszerűbb

eunuchokra, papokra, rabszolgákra és külhoniakra bízni. Végtére is túl veszélyes kulcspozíciókba ültetni a teljes jogú atyafiakat, akiket túl sok kísértés vesz körül. A helyi és rokoni szerveződések is bizonyára mindent elkövetnének, hogy behálózzák őket. Ők azután a maguk részéről rokonaikra és pártfogoltjaikra támaszkodva erősítenék meg pozíciójukat. Csupán a mai világ változtatott ezen a helyzeten. Itt mindenki mameluk és hivatalnok, aki fizikai vagy társadalmi kasztráció nélkül is részrehajlás nélkül ténykedik. Napjainkban mindenki lojális állampolgár, tiszteletben tartja az erkölcsi elvárásokat, melyek az agrártársadalomban politikailag értelmetlenek és atipikusak voltak. Valamennyien heréltek vagyunk, szármalmasan megbízhatóak. Az állam anélkül is megbízhat bennünk, hogy előbb eunuchhá, pappá, rabszolgává vagy mamelukká sülyyednénk.

Ugyanakkor az agrártársadalmaknak nem csupán a közigazgatási posztok betöltéséhez van szükségük kiteszítettakra. Nem kizárólag a pária hivatalnokokat fosztják meg emberi tulajdonságaiktól, s a hivatalviselés nem egyedüli módja a hatalom gyakorlásának. A varázslás, a fémek ötvözése, a pénzügyek intézése, az elit katonáskodás meg még egy sor rejtélyes mesterség – bizonyos értelemben az összes – veszedelmes hatalommal ruházza fel a szakmai titkok tudóit. Ezt a veszélyt többek között úgy lehet kivédeni, hogy a kérdéses mesterség megtűrése és talán a céh vagy kaszt jogainak jóváhagyása mellett a társadalom gondoskodik róla, hogy ezt a szegletét kulturálisan könnyen azonosítható embercsoport foglalja el. Sorsuk a megvetés, pestisesként kerülik őket. Kizárják őket a politikai intézményekből, az erőszak tényleges gyakorlásából, és nem kapnak megbecsülést.

Ilyen veszélyes terület – nemegyszer túl veszélyes ahhoz, hogy helybelieknek vagy teljes jogú állampolgároknak juttassák, ezért külhoniak foglalják el – a palotaórség és a pénzügyek kezelése. Akinek nagy összegek mennek át a kezén, az nyilván befolyásos ember. Ha az illető olyasvalaki, aki ezt a befolyást nem tudja felhasználni saját érdekében – hiszen származásánál fogva megfosztják a magas, tiszteletreméltó hivatalok viselésének lehetőségétől –, annál jobb mindenkinek. A hagyományos társadalmak ilyen helyzetbe került embercsoportjai kénytelen-kelletlen lenyelik a békát, s a pozíciójukkal járó előnyök elfogadásával beletörődnek az ezekhez társuló megaláztatásba és kockázatba. Rendszerint beleszületnek a helyzetbe, nem is igen van ezért más választásuk. Olykor keményen megszenvednek azért a kevés jóért, ami ténykedésük jutalma.

A helyzet gyökeresen és mélyrehatóan megváltozik a mobilis, arctalan, központosított tömegtársadalom megjelenésével. Különösen azokra a kisebbségekre áll ez, amelyek a pénzügyeket és a kereskedelmet bonyolítják le, vagy általában városi mesterségeket űznek. A társadalom egészét átható mobilitás és a folyamatos munkakörváltások világában egyetlen kulturális csoport sem sajátíthatja ki immár bizonyos tevékenységek monopóliumát. Mikor oly sokan pályáznak ezekre a nemritkán kényelmes és önmagukban jövedelmező állásokra (hacsak nem kobozza el az állam a jövedelmet), ezek aligha maradhatnak egy kisebbség előjogai, még kevésbé egy megbélyegzett kisebbségé.

A korábban elszigetelődött és ilyen vagy olyan tevékenységre szakosodott embercsoportok viszont kifejezett előnyben vannak az új foglalkozások és életmód elsajátításakor. Városias életvitelük, racionális előrelátásuk, üzleti megbízhatóságuk, meg a tény, hogy közülük többen tudnak írni-olvasni, s netalán szent szövegekkel megtámogatott hitet vallanak – mindez a régi uralkodó osztálynál vagy parasztságnál inkább alkalmassá teszi őket az új életformára.

Sokan mondják – köztük olyan kifinomult gondolkodású társadalomtudósok is, mint Max Weber –, hogy ezek a kisebbségek kettős értékrenddel rendelkeznek: az egyiket saját közösségük, a másikat – a célirányosan mindent megengedőt – a kívülállók számára tartják fent. Valóban kettős az értékrendjük, csak hogy pontosan az előbbieket fordítottja igaz. A külvilághoz való viszonyuk mindenestől attól függött, hogy speciális szolgáltatást nyújtottak, vagy ilyen javakat termeltek. Becsületük és jövedelmük múlt azon, hogy mindezt *megbízhatóan* tegyék, és valóban közismertek is voltak szakmai feddhetetlenségükről. Egészen más viszonyok uralkodtak egy *erkölcsi alapokon nyugvó* közösségben, ahol az üzletkötés mindig többet jelentett önmagánál. Az üzletfelek ugyanis egyúttal rokonok, egy klán tagjai, szövetségesek, ellenfelek is voltak, és így tovább. Az alku ezért soha nem szorítkozott a termékre és az árra, minden esetben ígéretet vagy a lehetséges áruháztól való félelem kísérték. Az üzletfelek számításai messzire vezettek, és nem voltak mindig kézfelfoghatóak, ezért az elvártnál többet kellett nyújtaniuk. Mikor azután elégedetlenkedtek a megkötött egyezséggel, súlyos megfontolások szóltak a reklamáció ellen, nehogy a kapcsolat összes többi szála is elszakadjon.

A kisebbségekkel folytatott üzletelést nem kötötték ezek a megszorítások. Ha valakinek olyan üzletféllel volt dolga, akivel nem ült egy asztalhoz, nem házasodhatott össze, nem köthetett politikai vagy

katonai szövetséget, az tiszta haszon volt, mivel mindkét fél a kérdéses üzlet költség-haszon elemzésével törődhetett, s nagyjából és egészében elvárhatta, hogy annyit kap, amennyit kialakodott; se többet, se kevesebbet. A kisebbségi közösségek belső viszonyai természetesen megint csak sokféle ágaztak, ezért az itt nyélbe ütött üzletek kevésbé voltak ésszerűek és megbízhatóak, s számos megfontolás kísérte őket. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy a társadalom egészében azok kötötték a megbízható szerződéseket, akik amúgy nem örvendtek köztiszteletnek. A megbecsült polgároknak figyelembe kellett venniük a társadalmi helyzetükkel járó jogokat és kötelezéseket, ezért kevesebb mozgástérrel rendelkeztek az üzleti tárgyalások és szerződéskötések során. A jó hír és a tisztesség megköti az ember kezét, miközben a kelleténél több kötelezettséget ró rá. Akinek nincs előkelő helye a társadalomban, ésszerű üzleti szempontokra figyel, majd betartja a szerződést.

Igaz tehát, hogy a kisebbségek kettős értékrendet állítottak fel, csak-hogy pont fordítva, mint ahogy sokan gondolják. A kívülállókkal szemben megbízhatónak bizonyultak, mintegy előrevetítve ezzel az egysíkú, modern viszonyokat. Éppenséggel a sajátjaikkal kötöttek sok szintet érintő üzleteket, márpedig a sokszálú ügyletek a mai ember szemében eleve gyanúsak. Az arctalan tömegtársadalom beköszöntével természetesen az egyszeri, további dimenziókat nélkülöző üzletek váltak megszokottá. Immáron nem puszipajtások és cimborák alkudoztak egymással.

A modernizáció feltételei között a hajdani, szakosodott kisebbségek elveszítik hátrányos helyzetüket, sajnos azonban korábbi monopóliumukat és a társadalom védelmét is. Ugyanakkor korábbi képzettségük és rátermettségük miatt nemegyszer versenytársaiknál jobban boldogulnak az új gazdasági szabad versenyben. Végül is egész múltjuk erre készíti fel őket. Másfelől ez a múlt a politikai tehetetlenség hagyományát is magában hordozza. Ezek a közösségek rég feladták az önvédelem jogát. Mindenekelőtt ez volt az ár, amit szakmájuk gyakorlásáért fizettek: politikailag és katonailag harcképtelenné kellett válniuk ahhoz, hogy olyan eszközök közelébe kerülhessenek, amelyek nem a megfelelő kézre jutva csak veszélyt jelentettek volna a társadalomra nézve. Am e múltat leszámítva egy ilyen embercsoport politikai-katonai gyengesége kisebbségi helyzetéből is következik, nemritkán pedig abból, hogy szétszóródtak a városokban, nem rendelkeztek tehát összefüggő és ezért jól védhető területi központtal. Némelyik ilyen gazdaságilag kiemelkedő csoport a szétszórattás, városiasodás és kisebbségi lét messzi múltba visszanyúló hagyományával rendelkezik, mint például a zsidók, görögök, örmények

és perzsák. Más közösségek a közelmúlt kivándorlásai során jutottak hasonló helyzetbe, vagy a mai világban (a megfelelő iskoláztatási lehetőségek birtokában) tettek szert készségeikre. Ez áll a más földrészre költözött kínaiakra és indiaiakra vagy a nigériai ibókra.

Hogy azután miféle tragikus, balszerencsés következményekkel járhat korunkban, ha a gazdasági fölény és a kulturális megjelölhetőség politikai és katonai gyengeséggel társul, azt nem szükséges elősorolnom; a példák sajnos közismertek. A népirtás és száműzetés egyaránt szóba jöhet. Némelykor kényelmetlen és ingatag egyensúlyi helyzet jön létre. A lényeg az, hogy a központi hatalom hirtelen egész más helyzetben találja magát – más kísértéseknek és nyomásnak van kitéve –, mint a földművelő társadalmak munkamegosztási viszonyai között. Annak idején ugyanis szó sem lehetett arról, hogy *mindenki* művelődjön és szakmát tanuljon; azt a munkát végezze, amit akar; netán kereskedésre adja a fejét. Ha így lett volna, ugyan ki műveli meg a földet?

*Ádám a földet túrta,
Éva előtt pörgött a rokka,
kié volt akkor az üzlet gondja?*

Nos, akadtak azért páran. Mindenesetre nem ők voltak többségben, és nem ők szabták meg a mértéket. Ilyen körülmények között elképzelhetetlen lett volna egy szinte maradéktalanul polgárosodott társadalom.

Az átlagember nem irigyelte el a kisebbségek helyzetét, hiszen az mindenkor megbélyegzéssel járt. A felül lévők szívesen láttak egy védtelen, könnyen adóztatható, gazdaságilag szakosodott embercsoportot, melyet épp szigorúan felügyelt védtelensége tett törvénytisztelővé. A nemzeti „fejlődés” azonban immár megköveteli, hogy mindenki abban az irányban haladjon, mint korábban a megbélyegzett kisebbségek. Régente az államnak azért állt érdekében a kisebbségek védelme, mert jól tejeltek. Manapság inkább az válik javára, ha megfosztja e közösségeket gazdasági előjogaiktól. A kisebbségek vagyona és szembetűnő volta amúgy is könnyen bűnbakká avatja őket, az állam szívesen rájuk uszítja az elégedetlen tömegeket, s bekövetkezik az elkerülhetetlen. Az áldozatok kivételével mindenki rendkívül élvezi az új cirkuszt, s gyönyörűségére szolgál, hogy megalázhat egy valaha irigyelt embercsoportot. Ezt az örömet nem csupán azok ízelelik meg, akik beülnek az elmozdított kisebbség helyére, de a széles tömegek is. Az állam számára ezért különösen vonzó politikailag a kisebbségek üldözése.

Ilyen helyzetben egy kisebbségre ugyanazok a lehetőségek várnak – bár megváltozott viszonyok között –, mint a ruritán vándormunkásokra. Például beolvadhatnak, s néha valóban az egész kisebbséggel vagy a tetemes részével ez történik. A másik út, hogy levetkezi kisebbségi helyzetét, feladja mesterségét, és saját államot alapít; azaz egy mostanra nem szakosodott, új nemzeti kultúra védnökévé válik. Szétszóródott, városias népeségről lévén azonban szó, ennek legfőbb akadálya a szükséges egységes terület megszerzése. A ruritán parasztok saját földjükön alapították meg a Ruritán Királyságot, később pedig a Ruritán Szocialista Népköztársaságot. Mihez kezdhet ezzel szemben egy városiasodott, szakosodott és szétszóró embercsoport, amelynek vajmi kevés köze van a vidékhez?

A nacionalizmus efféle változata számára tehát a területszerzés jelentette az első számú és talán legnagyobb problémát. A görög szabadságharcosok először nem is gondoltak a törököktől való elszakadásra, helyette az elnyomó rend felforgatásáról, hatalomátvételtől s holmi új Bizáncról álmodoztak. Az első görög felkelés nem is hazai földön, hanem a mai Románia területén tört ki, ahol a görögök kisebbségben voltak, ráadásul szép hasznot húztak a török rendszerből. Csak később helyezték át a szabadságharc központját a mai Dél-Görögországba.

A sikeres diaszpóranacionalizmus legismertebb és legdrámaibb példája Izrael, egyúttal „az utolsó és legkevésbé jellemző európai nacionalizmus”, hogy Hugh Trevor-Roper szavait idézzük.⁴ (Izrael állam megalkulása megoldott egy európai gondot, s helyette teremtett egy újat Ázsiában, ebbe azonban Izrael népe nemigen gondolt bele. A szétszóratás idején a zsidó vallás Jeruzsálemmel példálózott; oda visszatérve a félig-meddig világiás cionizmus egy ideig a 19. századi európai szocializmus és populizmus közhelyeit használta.) Közel kétezer éves történelmük során a zsidóknak nem maradt saját területük (Izrael földjéről ne is beszéljünk), ehelyett erősen szakosodott képviselőik szétszórtan beépültek más társadalmak szövetébe. Nem alkottak tehát olyan kiegyensúlyozott társadalmat, amely egy modern *geschlossener Handelstaat* alapja lehetett volna. Mégis bekövetkezett e rendkívüli átalakulás, melynek legfőbb hajtóerejét kétségen kívül az üldöztetések jelentették, előbb Kelet-Európában, majd pedig, a holokauszt idején, szerte Európában. A zsidóüldözés mindennél beszédesebben példázza, miféle sors várhat a kulturálisan megkülönböztethető, gazdasági kiváltságokat élvező, politikailag azonban védtelen

⁴ Hugh Trevor-Roper: *Jewish and Other Nationalism*. London, 1962.

közösségekre a hagyományos, szerves munkamegosztás letűntével és a speciális szakmákat űző, zárt közösségek kihalásával.

A zsidók emberi átalakulása a világfolyamatok ellenében valósult meg. Egy városias, művelt, írástudó, kozmopolita népcsoport legalábbis részben visszatért a földhöz, és elszigetelődött. Rendes körülmények között a nacionalizmus épp az ellenkező irányba tart, mint szólamai sugallják; többnyire a népről beszél, mégis városi embert farag a parasztból. Most azonban ténylegesen is szükség volt botcsinálta földművesekre. Mint kiderült, ez az új parasztság kulcsfontosságú törzsi vonásokra tett szert, mikor helyi szerveződései egyszerre termeltek és látták el ütöképesen a katonáskodás feladatát. Képzeltük, mennyire nehéz lehetett a városi polgár átgyúrása törzsi kötelekben élő paraszttá. E parasztkatonákat válójában egyfajta világi szerzetesrend tagjai képezték ki. Mindehhez hatásos ideológiára volt szükség, s a történelem szeszélye folytán abban a szellemi közegben, amelyben a rend toborozni kezdett, rendelkezésre is állt a szocializmus és populizmus használható keveréke. Különösen a vidéki életet dicsérő, a munkamegosztást elítélő, kollektivista gondolatok feleltek meg a célnak. Hagyjuk most nyitva a kérdést, vajon jó életet nyújtana-e a ma emberének a kibucok, ahogy azt alapítóik hitték és remélték. Mindenesetre a kibuc – mint olyan gépezet, amely erősen városiasodott, polgári lakossággal népesít be egy földet, majd pedig a legcsekélyebb felszereltséggel is hatékonyan megvédi e területet a katonai válságok idején – tehát a kibuc vitathatatlanul páratlan jelenség.

Társadalmi átalakulás, kulturális megújulás, területszerzés és küzdelem a vidék ellenséges őslakosságával – ezek azok a súlyos gondok, amelyekkel a diaszpóranacionalizmusnak szembe kell néznie. Azok a népcsoportok, melyek megőrizték apáik földjének maradványait, kevésbé heves konfliktusokkal szembesültek. Ámde egy olyan diaszpórakultúra, amely nem indul el a nacionalizmus útján, legalább olyan súlyos és tragikus helyzetbe kerülhet, mint a nacionalizmust felvállalók. Azt is mondhatnám, hogy a beolvadással járó rendkívüli veszélyek adtak muníciót a nacionalista alternatíva szószólóinak.

A nacionalizmust elutasító szétszórt népcsoportok helyzetének súlyossága és a mód, ahogyan ez az egész helyzet levezethető az agrártársadalmakból az ipariba való átmenet általános jellemzőiből, azt bizonyítja, hogy helytelen a diaszpóranacionalizmust nacionalizmus-felfogásunk ellenpéldájaként felhozni:

A görög és örmény nacionalizmust olyan népcsoportok ápták, amelyek általában tehetősebbek voltak muszlim vallású török elnyomóiknál, és náluk jobban értették, miként lehet vagyonhoz jutni az újkori Európában.⁵

Puritán példánkban a nacionalizmus keletkezését gazdaságilag és politikailag hátrányos helyzetű népcsoport fellépésével magyaráztuk, amely kulturálisan meg tudta különböztetni magát. Mindez kényszerítő erővel taszította a nacionalizmus irányába. Ugyanakkor a kulturálisan megkülönböztethető embercsoportok tűrheterlen helyzete az iparosodás hajnalán, melyhez nem társulnak gazdasági hátrányok (ellenkezőleg), csupán a kisebbségi léttel járó *politikai* jogfosztottság, tökéletesen megfelel alaptételünknek, és egyazon következtetés felé mutat, még ha ezt az utat ki-ki másként járja is végig. Elhibázott volna ezért kizárólag a gazdasági hátrányokra figyelni, melyek természetesen a legtöbb tipikus esetben szembeszökők. Az ipari társadalom egyneműséget követel meg politikai egységeiben, legalábbis olyan mértékűt, ami kellő mobilitást biztosít, s kizárja az etnikai azonosulást, legyen szó előnyről vagy hátrányról, gazdaságról vagy politikáról.

Fordította: Barabás András

⁵ Elie Kedourie (szerk.): *Nationalism in Asia and Africa*. London, 1970. 20. Ugyanitt (120. o.) Kedourie professzor megtámadta ama kijelentésemet, miszerint az ipari társadalom kulturális homogenizálódást eredményez: „Ipari nagyvállalatok vetek gyökeret és virágoztak fel többnyelvű társadalmakban: ez történt Csehországgal és az Egyesült Államokkal a 19. században, továbbá Hongkonggal, Izraellel, Francia-Algériával, Indiával, Ceylonnal és Malajziával a 20. században.”

Soha nem állítottam, hogy a nacionalizmushoz nem kell egyéb, mint ipari létesítmények és egy kulturálisan *máris* egynemű közeg. Elméletem annyit mond ki, hogy amennyiben egy kulturálisan sokarcú társadalomban ipari gazdaság jön létre (vagy legalábbis előrevetíti árnyékát), *akkor* a keletkező feszültségek nacionalizmushoz vezetnek. Hongkong időleges kivételével, amelynek lakossága olyan kínaiakból kerül ki, akik nem kívánnak a jelenlegi kínai kormány fennhatósága alatt élni, ezért minden irredenta törekvésnek híján vannak, a Kedourie listáján szereplő összes többi ország a legkevésbé sem cáfol rá elméletemre, valójában inkább alátámasztja, életképes paradigmákat szolgáltatva modellemhez. Csehországban már igen korán lábra kapott a német és a cseh nacionalizmus; az Egyesült Államok oktatási rendszere hírhedt volt arról, hogy etnikailag homogén népcsoportot képes faragni a szedett-vedett bevándorlókból, a megdolgozott népesség legteljesebb egyetértésével. A többi felsorolt ország szintén a nacionalizmus mintapéldája, némelyik annak szélsőséges, tragikus változatában. Igaz ugyan, hogy Indiában a kulturális homogenizálódás *néha* felülemelkedik a nyelvi sokféleségen; a hinduk akkor is „közös nyelvet beszélnek”, ha másféle szavakat használnak. Elméletem mindezt nem zárja ki.

PEREMEK – ROMA KISVILÁGOK

FOSZTÓ LÁSZLÓ

Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő: romániai romák a posztszocialista nyilvánosságban^{*}

1. Bevezetés

Ha valaki fellapozta a romániai újságokat 2003 őszén, könnyen jutott arra a következtetésre, hogy ez a periódus különösen mozgalmas időszak a romániai romák életében. Az ország figyelmét elsősorban két roma üzletember vonta magára, akik mindketten a romák királyának címezték magukat.¹ Az országos lapokból az olvasó megtudhatta, hogy augusztus végén Ilie Stănescu, a „Világon Élő Cigányok Nemzetközi Királyává” koronáztatta magát a román királyok koronázási templomában, ami nagy felháborodást váltott ki a többségi nyilvánosságban. Szeptember végén a másik roma király, a nagyszebeni Florin Cioabă adta férjhez kiskorú lányát, intenzív médiafigyelem közepette. Az esküvőt követően egy angol bárónő azzal vádolta meg a fiatal

---

^{*} A szöveg alapjául szolgáló kutatás a „Civil társadalom és vallás” projekt része volt, amely a Max Planck Szociálintropológiai Intézet Posztszocialista Eurázsia részlegén zajlott (2003–2006) Chris Hann irányításával. Terepmunkát Kolozsváron és egy környékbeli faluban végeztem 2003 júniusa és 2004 szeptembere közt. A szöveg előző változatát bemutattam a Max Planck Intézetben, illetve a Martin Luther Egyetem (Halle-Wittenberg) Etnológiai Intézetében. Hozzászólásaikért hálás vagyok a résztvevőknek. Könczei Csillának is köszönettel tartozom segítségéért és kritikus megjegyzéseiért. Schneider Tibor és Kozák Gyula segített a felhasznált médiaanyag megszerzésében és indexelésében, Vasile Ionescu feljogosított az *Införrom* elektronikus hírlevél adatainak felhasználására.

¹ Mindketten egy partikuláris roma csoport tagjai, *kelderasok* (căldărari). Ez a csoport megtalálható Románia több régiójában és a világ sok más országában.

házasok szüleit, hogy megsértették a gyermekek jogait, házasságba kényszerítve őket. Az állami hivatalok közbeléptek és a fiatalokat elválasztották. Mindebből a mozgalmasságból keveset tapasztalhattam, mialatt egy Kolozsvár környéki romaközösség hétköznapijaiba merültem. Igaz, sajtótermékeket fogyasztottam több-kevesebb rendszerességgel, de a problémák, amelyek ezekben megjelentek, alig találtak valami visszhangra a romungrók körében, akik közt terepmunkámat végeztem. Mintha két külön világot alkotna egy lokális közösség nyilvánossága és az országos média, ennek ellenére azt gondolom, hogy azok a folyamatok, amelyek a lokális közösségekben érzékelhetők, nem függetlenek az országos nyilvánosságban zajló vitáktól, még ha ezek a viták közvetlenül nem is jelennek meg a helyi nyilvánosságban.

Ebben az írásban az országos szintű sajtót vizsgálom, az említett két esemény médiavisszhangjára, pontosabban magukra a *médiaeseményekre* összpontosítva az elemzést. Azért beszélek médiaeseményekről, mert az eseményeket a média nem csupán bemutatja, hanem megalkotja őket és megteremti folyamatosságukat. Az elemzés során felhasznált adatok nem közvetlenül terepmunkám eredményei, hanem az eseményeket követően megjelent és sugárzott román nyelvű médiaanyagok (újságkivágások, rögzített tévé-viták és elektronikus hírlevelek), amelyeket mások segítségével is gyűjtöttem.² De értelmezésem nem függ az egyes sajtóanyagok valóságshűségétől, „igazmondásától”, mert ezek a sajtóreprézenciók önmagukban is kezelhetőek társadalmi tényekként. Közvetett (mediatizált) voltuk azért sem zavaró, mert nem céloim itt a sajtóbeszámolóok mögötti „igazi történetet” rekonstruálni, mint ahogyan nem szándékom az sem, hogy teljes képet adjak a romániai romák médiareprézenciójáról.³ Elemzésem fő célja, hogy rávilágítson a romániai nyilvánosságban zajló általános folyamatokra és problémákra, amelyek a romákról alkotott és forgalmazott médiareprézenciók mögött is rejlenek. Következtéseim is erre a szintre vonatkoznak: a romániai nyilvánosság poszt-

² Lásd 1. jegyzet. Az elemzésben nem használtam a romániai magyar sajtóban megjelent anyagokat. A romániai magyar sajtó egy relatív elszigetelt része az országos nyilvánosságnak, már a nyelvi határok miatt is. Másrészt a magyar nyelvű sajtó rendszerint gyéren és megkésve tudósított, akkor is többnyire a román kommentátorok véleményét visszahangozva. A médiaesemények alakításában nem vett számottevően részt.

³ Nyilvánvaló, hogy nem a teljes médiareprézenció elemzéséről van itt szó, még csak nem is reprezentatív mintáról. A kiemelt példák elemzése éppen a más mód-szerekkel készült vizsgálatok eredményeit egészíti ki.

szocialista szerkezetváltozása folyamatban van, és a rendelkezésekre álló adatok alapján korai megjósolni, miként zárul majd le. A média romákról alkotott reprezentációja erősíti a kirekesztő folyamatokat a társadalomban, bár ez korántsem romániai sajátosság. A társadalmi kirekesztés problémáira nem lehet orvoslást keresni a nyilvánosság hiányában, vagy a média kiiktatásával; előrelépést is csak nyílt vita és folyamatos kommunikáció hozhat.

A tanulmányt a következőképpen tagoltam: először némi háttérinformációt nyújtok a roma királyok „hivataláról” a szakirodalom alapján és röviden bemutatom a Cioabă család királyi rangra emelkedését a rendszerváltást követően. A médiaesemények elemzésére térve először Ilie Stănescu megkoronázása, majd a Cioabă-lány esküvője körül kialakult médiavitákat elemzem. A médiaesemények bemutatását egy sor elméleti reflexió követi.

2. Roma királyok

Elméletileg le lehet választani nyilvános reprezentációkat a személyekről, és én ebben az elemzésben a nyilvánosságban megjelenő képekkel foglalkozom, nem a személyekkel, akikről ezek készültek. Az nyilvánvaló, hogy ezek a reprezentációk nem jöhettek volna létre a személyek hozzájárulása és aktív részvétele nélkül. A média számukra is hatalom forrása, de ennél is fontosabb, hogy a roma királyok úgy jelennek meg a médiában, mint egy szélesebb társadalmi és etnikai kategória reprezentánsai. Amikor a média rájuk irányítja a közfigyelmet, akkor a romániai romák egészét érintő problémák is felmerülnek, illetve felmerülhetnének. Mi több, a *romániai romáknak* mint társadalmi kategóriának megalkotása zajlik akkor is, ha csupán a roma királyok viselt dolgaitól hangos a média. Ezen társadalmi kategóriának a megalkotása (lásd romániai cigányok/romák) és nyilvános forgalmazása figyelmet érdemel egy olyan társadalom esetében, amelynek hivatalos nyilvánosságában hosszú ideig nem volt helye a romákról szóló beszédnek, illetve kizárta a romák közszereplését.

Sok félreértés és zűrzavar jellemzi a romániai roma királyokkal kapcsolatos nyilvános beszédet. Maguk a királyok is hozzájárulnak a zavar fenntartásához fényűző megjelenésükkel és grandiózus nyilatkozataikkal. Ezek a külsőségek elkápráztatják a hallgatóság egy részét, míg mások, és úgy tűnik ők alkotják a többséget, kritizálják vagy kigúnyolják a királyokat. A negatív viszonyulás magyarázható a romákkal szembeni makacs

előítéletekkel, de az a kérdés is felmerül, hogy a szocialista rezsim bukását követően miért jelentek meg ilyen hangsúlyosan az országos médiában a roma királyok?⁴ Mivel magyarázható a népszerűségük? Tagadhatatlan, hogy a romák egy része számára megtestesítik az önálló politikai cselekvés álmait, de a királyság intézményében benne rejlő hierarchikus feltevések, úgy tűnik, ellentmondanak a legtöbb roma csoport belső, autoritást elutasító éthoszának. Ezek a vezetők mégis megjelentek, párhuzamosan a választott etnikai képviselőkel, gyakran rivalizálva velük.

Ha történeti távlatban és különböző társadalmakban nézzük a cigány királyokra vonatkozó adatokat, akkor sem egyszerű meghatározni, milyen típusú vezetők is. A lengyel király alapított egy „A Cigányok Királya” címet valamikor 1636 és 1652 között. A titulus első két viselője feltehetőleg roma származású volt, de a későbbi királyok lengyel nemesek voltak. A hivatal pontos szerepköre bizonytalan, de ezek a nemesek többek közt az adószedés jogát nyerték el. Ez a hivatal nyilvánvalóan inkább a többségi társadalom érdekeit szolgálta, mint az alárendelt romákét.⁵

Lengyelországból vannak példák önjelölt „cigány királyok”-ra is. Ők az első világháború után léptek fel. Ezek a roma vezetők elnyerték a hatalmi intézmények elismerését a többségi társadalomban, mint akik képviselői a „cigányoknak”, mint olyan kisebbségnek, amit a többségek többé-kevésbé homogénként képzeltek el. Ignacy-Marek Kaminski ezeket a későbbi királyokat nevezi *külső vezetők*nek (external leaders), szemben azokkal a *belső vezetők*kel (internal leaders), akiknek hatalma egy-egy specifikus csoporton belül érvényesült, és akik elsősorban a közösség

⁴ Délkelet-Európában és Oroszországban a szocializmus idején is léteztek helyi „cigánykirályok”, de ezek a vezetők nem vontak magukra az illető országokban olyan nagy közfigyelmet és nem váltottak ki politikai vitákat, mint a romániai királyok a poszt szocialista periódusban.

⁵ Erre a következtetésre jut Klímová-Alexander. (Klímová-Alexander, Ilona: The Development and Institutionalization of Romani Representation and Administration. Part 1. *Nationalities Papers*, 2004. 32.3. 599–629. Miután áttekintette a romákkal kapcsolatos történelmi intézményeket különböző korokban és országokban, megkülönböztette a roma társadalom belső vezetési formáit azoktól az intézményektől, amelyeket a többségi társadalom hozott létre a „cigányok” adminisztrálására. Klímová-Alexander szerint ez a korai „cigányok királya” cím az utóbbiak közé sorolható (i. m. 602.). Klímová-Alexander azt is megjegyzi, hogy egynémely roma vezető is használt a többségi társadalomban szokásos nemesi címeket (gróf, herceg, vajda stb.), amelyeket homlokzatként mutattak fel a többségi társadalom irántába (i. m. 607.).

belső ügyeiben rendelkeztek autoritással.⁶ A különböző roma csoportok és azok belső vezetői annyiban fogadták el vagy utasították vissza ezeket a királyokat, mint külső vezetőket, amennyiben ezek megkönynyítették a többségi társadalommal való ügyek intézését. Emellett a külső vezetők jelenléte elősegítette a roma csoportok belső hatalmi szerkezetének kendőzését is. Több király is versengett egymással 1920 és 1930 közt Lengyelországban. Volt közöttük olyan, aki a népszerűségét a többségiek körében kizárólag a sajtóban való szereplésének köszönhette, mások szövetségeket kötöttek különböző belső vezetőkkel, és elismerésre tettek szert a romák közt saját csoportjukon kívül is.⁷ Összefoglalásként Kaminski megállapítja: „Egy külső vezető minél inkább élvezi a saját népe támogatását és alá van rendelve az akaratuknak, annál kevésbé talált támogatásra a nem-cigány autoritások részéről, és vice-versa”.⁸

Időben közelebb, bár földrajzilag távolabb, a kanadai romák közt jegyezték fel olyan vezetőket, akiket *főnöknek* ('boss', 'fixer', 'chief') vagy éppen *királynak* (king) neveznek.⁹ Ezek a vezetők territoriális hatalomra tesznek szert pl. a helyi autoritásokkal való kapcsolattartás révén, és esetenként pénzbeli juttatást is kaptak a romáktól az ügyintézésben való segítségért, vagy a „területükön” való üzletelés engedélyezéséért. A kanadai királyokat is a cigányok képviselőjének tartották a helyi adminisztratív szervek, bár a romák perspektívájából ezek a vezetők ideális esetben nem élveztek több autoritást és kiváltságot, mint bármely másik roma férfi. A Salo szerzőpáros azt állítja, hogy: „A rom magatartása a boss-szal szemben ambivalens és feltételes. A felsőbbtség kifejezésére tett kísérleteket gyakran kigúnyolással ássák alá. Mesélnek egy történetet egy boss-ról, aki koronával a fején érkezett egy mulatságra, ami „királyi” voltát szimbolizálta. A többi rom csúfolódása a korona levételére kényszerítette”.¹⁰ Carol Silverman az amerikai romák kapcsán említi, hogy bár a „királyok” nem rendelkeznek kiemelt jogokkal a közösségen belül, a romák gyakran szívesen mutatják ki irántuk való tiszteletüket a nem-cigány világ előtt a hierarchikus társadalomszerkezet látszatát keltve. Ez a kívülállók

⁶ Kaminski, Ignacy-Marek: *The State of Ambiguity: Studies of Gypsy Refugees*. University of Gothenburg: Gothenburg, 1980.

⁷ Uo. 172–192.

⁸ Uo. 189.

⁹ Salo, Matt T. – Salo, Sheila M. G.: *The Kalderas in Eastern Canada*. *Canadian Centre for Folk Culture Studies, National Museums of Canada*: Ottawa, No. 21., 1977.

¹⁰ Uo. 57.

számára fenntartott bemutató azt szolgálja, hogy az állítólagos király és családja számára kiemelt elbánást biztosítson, a többségi társadalom rang- és tekintélytisztelőre apellálva. Ha egy roma kórházba kerül, királlyá nyilváníthatják annak érdekében, hogy szobát és jobb ellátást kapjon.¹¹

A romániai cigány királyok hasonló vonásokat mutatnak a fennebb említett külső vezetőkkel. A rendszerváltás után lépett fel az első király, és hatalmát egyaránt kontesztálták különböző roma csoportok belső vezetői és a választott etnikai képviselők.¹² Úgy tűnik, a király hatalma a sikeres nyilvános szereplésben rejlik. A többségi nyilvánosságban „alattvalói” és gyakran a többségi média segédletével megteremti a roma társadalom homogén és hierarchikus látszatát és egyben definiálja saját szerepét, mint a hierarchia felső pólusát. Ezért hatalma illékony, bár van némi folytonos bázisa is, amely az anyagi jólét felmutatásához szükséges. De ez a királyi hivatal alapvetően nyitott a riválisok általi kontesztáció számára, és fenyegeti a követők és a média elpártolása is.

A királyok megjelenése egy aránylag recens fejlemény a romániai romák történetében. Ezidáig nem került elő olyan történeti adat, amely azt bizonyítaná, hogy korábbi korszakokban is voltak a nyilvánosság előtt királyként fellépő roma vezetők. A „cigányok királya” cím léte-re sem utalnak adatok.¹³ A Román Fejedelemségekben (Moldvában és Havasalföldön) 1855–56-ig a romák jó része rabságban (*robie*) élt, és az őket „birtokló” kolostorok, illetve nemesek (bojárrok) közvetlen módon húztak hasznot munkájukból. A fejedelemségek egyesítését követően és a két világháború közt nincs roma királyok léte-re utaló adat. Elképzelhető, hogy mivel ebben az időszakban a királyság komoly intézmény volt Romániában, egy roma királynak korlátozott lehetősége volt a nyilvános fellépésre. Amennyiben léteztek olyan vezetők, akik királynak címezték magukat, csupán egy csoporton belül tehettek, mint belső vezetők, és nem léphettek a többségi nyilvánosság elé, bár ilyen belső vezetőkről sem tudunk. A két világháború közti roma szervezetek a polgári társadalom nyelvezetét használták: *egyesületeket* és *szövetségeket* hoztak

¹¹ Silverman, Carol: *Everyday Drama: Impression Management of Urban Gypsies. Urban Anthropology* 11. 3–4. 1982. 377–398.

¹² Romániában ma több roma párt is van. Országos szinten a legtöbb szavazatot a Roma Párt (*Partida Romilor*) gyűjtötte össze, ők kapják a parlamenti pártoknak járó finanszírozást is. A Roma Párt sorából került ki a törvényben garantált parlamenti képviselő a romák számára.

¹³ Vö. Achim, Viorel: *Țigani în Istoria României*. Editura Enciclopedică: București, 1998.

létre *tagokkal* és *elnökkel*. A legsikeresebb szervezet ezek közül a Romániai Romák Általános Uniója (*Uniunea Generală a Romilor din România*), melyet az Ortodox Egyház patronált. Bár az Unió civil szervezet volt, vezetői közül némelyik vajdának (*voievod*) címezte magát.¹⁴ A második világháborút követően a romák mindenféle nyilvános képviselőt megszüntette a szocialista állam, s csupán a rendszer bukását követően vált lehetővé a roma királyok megjelenése.

A romániai roma királyok a posztoszocialista periódus etnopolitikai szereplői. Megjelenésük és cselekedeteik, úgy tűnik, a romák egy csoportjának reprezentációs igényeire adott válasz: megtestesíti számukra az autonóm politikai cselekvés álmait. A királyok karizmatikus alakja és a cigány királyság festői ideája rendelkezik bizonyos vonzerővel a többségi társadalom tagjai számára is. Tereptapasztalataim arra utalnak, hogy a romungrók a roma királyokat csodálják, főként a gazdagságuk miatt, amelyet nyilvánvalóvá tesznek megjelenéseik alkalmával, de kritikusan szemlélik politikai és hatalmi kijelentéseiket. A legtöbb romungró, akivel kapcsolatban álltam, tudatában van, hogy a király extravaganciája nem változtathat „alattvalói” helyzetén. Az általam ismert romák többsége realista azt illetően, hogy milyen politikai haszon származhat számukra egy „saját” király létéből. Olyanokkal is találkoztam akik elutasítóan nyilatkoznak az önjelölt királyokról, akiket állítólag családtagjaikon kívül senki sem követ. Az erdélyi roma csoportok közt hagyományosan is vannak elhatárolódások. A romungrók deklarált szolidaritása elsősorban a saját csoportjuk tagjaira terjed ki, az „ilyen mint mi” vagy „miénk féle” romákra (*roma sar amen /amare felo*). Társadalmi és morális távolságuk hangsúlyozzák a *sátorosoktól* (*korturarija*), akik gyakran Munténiából származnak, ezért néha a romák közt sértőnek számító *mântijene* megnevezést is használják rájuk. Azt is hangsúlyozzák, hogy a sátorosok másként beszélnek és ortodox valláson vannak (*xlahitjikon törvényi 'román valláson'*).

Az első román cigánykirály, Ion Cioabă (sz. 1935) Dél-Romániából származott és családjával az erdélyi Nagyszébenben (*Sibiu /Hermannstadt*) települt le. Gazdag rézkereskedő volt és a szocialista hatalom különféle ürügyekkel többször elzáratta, megzsarolta, és csak aranypénzeiért

¹⁴ Vö. Nastasa, Lucian: Studiu introductiv. In: Lucian Nastasa and Andrea Varga (eds.) *Minorități etnocolturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919–1944)*. Ethnocultural Diversity Center: Cluj-Napoca, 2001. 9–24. Erdélyszerte ma is gyakran utalnak a roma vezetőkre mint vajdára. Az általam ismert romungrók is tudnak a vajdaság intézményéről, bár nekik nincs vajdájuk.

cserében engedték szabadon. Egy fiatal szociológus, Nicolae Gheorghe több tiltakozó levelet is írt az államvezetéshez a rendőrség (*miliția*) viszályait próbálva leleplezni.¹⁵ 1978-ban Ion Cioabă-t a kelderás romák egy csoportja hagyományos vezetőjévé (*bulibașavá*) választotta egy zárandoklat alkalmával. Ezt a zárandoklatot a kelderások szeptember 8-án tartják egy ortodox vallási ünnep (*Sfânta Maria Mică*) tiszteletére a Vâlcea megyei Bistrița kolostornál. Számukra a zárandoklat rendszeres gyülekező alkalomként szolgál. A szocialista rezsim idején 1984-ben a vâlcea-i helyi adminisztráció segítségével az egyetlen ismert roma fesztivált itt tartották.¹⁶ A fesztivált az azt követő évben betiltották,¹⁷ de a zárandoklat folytatódott.

A romák a rendszerváltás óta is folyamatosan összegyűlnek szeptember 8-án és 1992-ben ezen a napon a *Cigányok Nemzetközi Királyává* koronázták Ion Cioabă-t. A cím eredete nem világos, és bár Cioabă nagy népszerűségnek és támogatottságnak örvendett a kelderások közt, nem sokkal később, az ugyancsak ebből a csoportból származó Iulian Rădulescu a *Cigányok Császárának* nyilvánította magát. Rădulescu azt állította, hogy a királynál magasabb rangja van. Ion Cioabă olyan nemzetközi szervezetekben is aktív szerepet vállalt, amelyek a romák politikai reprezentációját nemzetközileg próbálták megvalósítani (pl. a Nemzetközi Roma Unió – az IRU). A királyt állítólag „templomos lovaggá választották” és nyilvános megjelenései alkalmával vörös kereszttel díszített fehér köpönyeget és aranykoronát viselt. Ezek a szimbólumok a hatalma mellett a keresztényi kötődését is kifejezték és személyét egzotikummal és titokzatossággal ruházták fel. Pünkösdistá hitre tért és templomot alapított Nagyszebenben. Ion Cioabă 1997-ben halt meg. Fia, Florin, pünkösdistá pástorként szolgál, és követte apját mint a romák királya, örökölve annak koronáját. Apja halála után Florin Cioabă politikai koalíciót próbált létrehozni a nagyszebeni roma vezetők közt, de a király és a császár családjai közt kiújult a rivalizálás. Florin egyaránt folytatja munkáját mint pünkösdistá pástör és roma király, ötvözve a külső (reprezentációs) és a belső (közösségi) vezető feladatait. Ion Cioabă lánya, Luminița, aki író és költő, alapítványt hozott létre apja emlékére. A „Ion Cioabă” Szociokulturális Roma Alapítvány (*Fundația social-culturală a romilor „Ion*

¹⁵ Kovacheva, Lilyana: *Rom Knows the Way*. Chandigarh, 2001. Itt: 53.

¹⁶ Gheorghe, Nicolae: *Roma Cultural Festival in Romania*. Roma 1985. 9. 2.

¹⁷ Pons, Emmanuelle: *Țigăni din România. O minoritate în tranziție*. Compania: București, 1995. Itt: 32.

Cioabă”) célja a roma identitás erősítése világszerte. Ebben a célkitűzésében az alapítvány folklorisztikus elemeket és hagyományokat használ, illetve ápolja a Romák Nemzetközi Királyának emlékét.¹⁸

3. Médiaesemények

A következőkben rátérek a média-reprezentációk elemzésére. Az újságok és tévécsatornák, amelyekből az anyagokat gyűjtöttük, a romániai média főszodrához tartoznak, bár a romákkal kapcsolatos írások gyakran a bulvársajtó eszköztárát és nyelvezetét használják. A megbélyegző és diszkriminatív szóhasználat, amely ezekben is fölbukkan, jellemzi a média majdnem teljes spektrumát, és időben sem korlátozódik az elemzett periódusra.¹⁹ Ami mégis egyedi a kiválasztott periódusban (2003. augusztus vége-október eleje), az a romákra vonatkozó médiaközlemények gyakorisága, és a kiváltott médiaközlemények által provokált vita intenzitása. Csábító, hogy a médiában kirajzolódó eseményeket összefüggő történetté fűzzük, de itt elsősorban nem ezt a történetet próbálom rekonstruálni. Bár megtartom a közlemények kronológiai rendjét, nem kívánok okozati összefüggéseket sugallni a mögöttük rejlő eseményekre utalva, inkább az egymást követő közlemények közti összefüggésekre figyelek. Olyan *médiaeseményeknek* tekintem ezeket az egymást követő nyilvános közleményeket, amelyeknek saját logikája van, ugyanakkor társadalmi következményeiket tekintve valóságosak.

¹⁸ vö. <http://www.icfoundation.ro/>

¹⁹ Az *Academia Cațavencu* hetilap médiamonitorizáló ügynökséget (MMA) működtet, amely független NGO-ként monitorizálja a nyilvánosságban megjelenő reprezentációkat, figyelve az emberjogi sérelmekre. Az MMA rendszeresen publikál jelentéseket és adatbázisokat a romániai romák médiareprezentációjáról is (lásd <http://www.mma.ro>). A PER (Project on Ethnic Relations, <http://www.per-usa.org>), illetve az ERRC (European Roma Rights Center, <http://www.errc.org>) szintén több jelentésében foglalkozott a romániai romákról publikált diszkriminatív médiareprezentációkkal: PER: *The Media and the Roma in Contemporary Europe: Facts and Fictions*. Project on Ethnic Relations: Princeton, 1996.; PER: *Images and Issues: Coverage of the Roma in the Mass Media in Romania*. Project on Ethnic Relations: Princeton, 1997.; Hanganu, Cristina: *Cutting Edge: The Romanian Press and Roma 1990–1994. Roma Rights*. 1999. 52–55.

3.1. Egy ortodox király megkoronázása

2003 augusztusa közepén az országos újságok hírül adták, hogy az Argeş megyei Costeşti-en lakó roma vezető, Ilie Badea Stănescu (aki Tor-tică névre is hallgat) bejelentette, hogy hamarosan a világon élő cigányok nemzetközi királyává (*rege internațional al țiganilor de pretutindeni*) koroná-zák. A híradás hangsúlyozta, hogy az eseményt szeptember 8-ra időzítet-ték és a Román Ortodox Egyház helyet adott a koronázásnak. Stănescu azt állította, hogy alattvalója 40 millió roma lesz a világ minden táján.²⁰ Ez a szám Románia lakosságának majdnem kétszerese.²¹ A roma királyság és Románia lakosságának egymáshoz mérése nem tűnik véletlennek. Egy-részt következik magából a titulusból (Nemzetközi Király), de ugyanakkor utalás történik az európai integráció folyamatára, Románia táguló nem-zetközi kontextusára. Románia polgárai számára az Európai Unió fokoza-tosan megnyílik, legalábbis hipotetikusán. És mivel a forgalom mindkét irányba fokozódni fog, ahogyan egy újságíró cinikusan javasolta, Románi-ának is meg kell nyílnia és be kell fogadnia a világon élő cigányokat, akik királyukhoz jönnek majd látogatóba.²² Egy másik szerző egyértelműen fejezi ki a feszültségeket, amelyeket a bejelentés kiváltott:

Ha nyugatra utazol és ott egy idegen, aki meghallja, hogy román vagy, azzal válaszol, „Abból az országból jöttél, ahol két király és egy császár uralkodik?”, lehet, hogy tagadni szeretnéd és magyarázni, hogy valami félreértés van a dologban. Pedig így igaz. Az idegen jól tudja, csak mi fogadjuk el nehezen, hogy ezév szeptember 8. után polgártársai leszünk három fölségnek, méltóságnak, és ki tudja, még milyen címeket hasz-nálnak majd az udvarban.²³

Ebből az idézetből is kitűnik, hogy a roma király fellépése miatt nem csak a roma kisebbség és a román többség közti feszültségek bukkannak felszínre, de Románia belső problémáin túlmutatóan és még hangsúlyo-sabbban az, hogyan is jelenik meg az ország Európa (és a Nyugat) sze-

²⁰ Tudományos publikációk általában 10 millió körül becsülik a világban élő romák számát.

²¹ Rromi vor avea încă un rege. Acesta este Bulibașa din Costești. *Monitorul* 2003.08.13.

²² Fercu, Ion: Buzduganu sau pohta ce-am pohtit. *Deșteptarea* 2003.08.18.

²³ Chifú, Viorel: Cănd doi se unesc contra celui de-al treilea. *Gărdianul* 2003.08.15.

mében. Ezért okoz problémát a roma királyok és Románia közt létrejövő *metonimikus kapcsolat*, és az ebből fakadó feltételezett nyugati érzécsalódás, azaz az, hogy a roma királyok valami önmagukon túlmutatót képviselnek, s nem csupán a romániai romákat, hanem az egész román államot. A szerző nyilvánvalóan túlbecsüli vagy éppen szándékosan eltúlozza a hírnevet, amelyre egy roma király szert tehet külföldön. De az aggodalom afölött, hogy milyen képek jelennek meg Romániáról a külföldi nyilvánosságban, egyik visszatérő kritikus téma az ország posztzocialista nyilvánosságában. Az Európai Unióba való integráció küszöbén ez az aggodalom talán akutabban fejeződik ki, mint valaha. Ugyanakkor ez a rövid idézet utal az ország polgárai közti szolidaritás nyilvános kifejezésére vagy megtagadására. A szerző azon mereng, hogy milyen belső kényszert érezhet egy többségi polgár, hogy különbséget tegyen maga és „polgártársai”, a romániai cigányok közt. Ez a különbségtétel feltehetően még kínzóbb egy idegen előtt.

Stănescu megkoronázása az előzetes bejelentés ellenére már augusztus végén megtörtént. A *Curtea de Argeș-i kolostor* adott helyet a ceremóniának, és a híradások tanúsága szerint négy ortodox pap celebrálta a szertartást. Egyikük felolvasott egy „császári rendeletet”, amely Stănescut a „Romániában és a diaszpórában” élő 78 millió roma királyává nevezi ki. Egy másik pap Stănescu fejére tette a tömör aranyból készült királyi koronát.²⁴ A császári rendeletet Iulian Răducanu, a Cioabă család riválisa írta alá. Már aznap (augusztus 31-én) este a nemzeti tévéadó híradója (RTV) bemutatta az eseményt, hozzáfűzve, hogy a koronázás abban a katedrálisban történt, ahol korábban I. Károly és Ferdinánd román királyokat is megkoronázták.²⁵ A következő napok sajtójában közzétett vélemények bírálták a Román Ortodox Egyházat, amiért helyet adott a rítusnak és segédkezett a koronázás során. Többek közt azzal vádolták a koronázáson résztvevő papokat, hogy „királyi honorárium” fejében szolgáltak²⁶, illetve hogy „zöldhátúakat (dollárokat) lapátoltak”.²⁷

²⁴ Popa, Mădălin: Ceremonie scandalosă în catedrala monarhilor României: Regele țiganilor încoronat la Curtea de Argeș! *Evenimentul Zilei* 2003.09.01.

²⁵ MR/YCL/LS: Couronnement d'un „roi international des Tziganes”. *Agence France Presse* 2003.08.31.

²⁶ Ghilezan, Marius: Mădălin Voicu, despre scandalul încoronării regelui țiganilor la Curtea de Argeș: Lovitură de cort. *Evenimentul Zilei* 2003.09.02: 9.

²⁷ Bejan, Gabriel, és Petre Rachita: Încoronarea căldărarului Stănescu: 10 milioane de lei, trei găini și „lopeti de verzișori” pentru preoți. *Evenimentul Zilei* 2003.09.02.

A legnagyobb felháborodást mégis az váltotta ki, hogy a koronázás kapcsolatát teremtett Stănescu és a román királyi család közt a koronázási templom használata által.²⁸ A deklaráltan nem vallásos újságírók is hajlottak arra, hogy szentségtörésnek tekintsék a ceremóniát: Románia nemzeti történelmét éppen az az Ortodox Egyház profanizálta, amely a románság nemzeti egyházának számít. A sajtóban megjelent megnyilvánulások skálájának egyik pólusán a xenofóbiájáról ismert Új Jobb Keresztény Fórum (*Forumul Creștin Noua Dreaptă*) nyilatkozata idézhető a nagyszebeni helyi lapból:

Románia legitim volt-királyainak és ezen „királyi karikatúrák”-nak a szerencsétlen összekapcsolása csak növeli a zavart határainkon túl, ahol gyakran összetévesztik az egész román népet a romániai cigánysággal. Ezen népcsoport külföldi „nagykövetei” hírhedtek az antiszociális cselekvéseikről és büntetteikről. Hazánk megítélése most tovább romlik.²⁹

A koronázási templomot felügyelő püspökség (*Episcopia Argeșului și Muscelului*) első reakcióként kiadott egy nyilatkozatot, amelyben amellett érvelt, hogy nem történt semmi különös a koronázás során, semmi olyasmi, ami ellentmondana az egyház szabályainak: „Az ilyen áldásadó szolgálatok (*slujbe de binecuvîntare*) mindennaposak, és ezek során bármilyen keresztényi célra használt dolog (*cu întrebuintare creștinească*) megáldható: házak, telkek, ruházat, különféle tárgyak stb.”³⁰ A nyilatkozat ezen a ponton helytálló, a szentelés valóban megfelel az egyház hagyományos gyakorlatának. A hívők számára kiadott kortárs kézikönyvek is javasolják a különféle dolgok megáldását. De a püspökség kikerülte a választ a problematikusabb kérdésekre: a klérus aktív részvételére a koronázásban, a korrupció vádjára, valamint a templom történeti jelentőségé-

²⁸ Cârstea, Elly: Ceremonial în locașul sfânt al regilor României: Încoronare rromă la Curtea de Argeș. *Jurnalul Național* 2003.09.01.; Chifu, Viorel: Patru preoti argeșeni au compromis BOR. *Gardianul* 2003.09.02.; Popa, Mădălin: Ceremonie scandaloașă în catedrala monarhilor României: Regele țiganilor încoronat la Curtea de Argeș! *Evenimentul Zilei* 2003.09.01.

²⁹ Uidilescu, Grigore: „Ion Cioabă trăiește” Iulian Rădulescu a făcut, ieri, declarații socante, cu privire la înmormântarea lui Ion Cioabă. *Monitorul de Sibiu* 2003.09.06.

³⁰ Idézi Popa, Mădălin: Eparhia Argeșului și Muscelului nu vede nimic rău în a binecuvânta coroana „regelui țiganilor”. *Evenimentul Zilei* 2003.09.02.: 9.

re. Az egyházvezetés kivizsgálást kezdeményezett, hogy tisztázza a helyi papok és a püspök felelősségét a történetekben.³¹ A koronázás utáni harmadik napon a püspökség kiadott egy második nyilatkozatot, amelyben úgy pontosít, hogy a koronázáson résztvevő papok feladata „a roma hagyományok jellegzetes ékszereinek megszentelése volt” (a *sfinți podoba-bele specifică cutumei (obiceiurilor) romilor*) és minden egyéb hozzájárulásuk a rítushoz sajnálatos elhajlás (*abateră regretabilă*). A püspök nyilvánosan bocsánatot kért és az ügy részletes kivizsgálását ígérte. Azt is elmagyarázza, miért tartja szükségesnek, hogy az egyház részt vegyen a romák életében a koronázás rítusa által is:

Azt tartjuk, hogy a romák „intézményekbe” szerveződnek. Függetlenül attól, hogy ezeknek az intézményeknek mi a megnevezése, szolgálják a romákat az Ortodox Keresztény moralitáshoz való közeledésben és segítik őket az Európai Unió struktúrába való integrálódásban. Az a tény, hogy a romák ezekre az intézményekre, és az őket betöltő személyekre milyen megnevezéseket használnak (király, császár, királyi ház stb.), és hogy ezen megnevezések a román polgárok felfogása szerint mást jelentenek, nem tartozik a Romániai Ortodox Egyház kompetenciájába. Azt gondoljuk, hogy Romániában bárki képes megítélni, hogy ki volt a Román Király, és ki lehet egy roma király vagy császár, s így nem lehet összetéveszteni őket.³²

Az idézet első mondatai hangsúlyozzák, hogy a romák intézményei, amelyeket az egyház a koronázás által is elismer, segítik az európai integrációt és a romák közeledését az Ortodox Keresztény moralitáshoz. Az Ortodox Egyház támogatása nem tűnik meglepőnek, ha felidézünk, hogy az eddigi roma királyok egy neoprotesztáns egyház tagjai. A küszöbön álló európai integráció és keresztény morális világ említése kitérít a rítus horizontját, ugyanakkor elkerüli a koronázás szűkebb ideológiai kontextusát, a koronázás színhelyének nemzeti jelentőségét. És éppen ez a kontextus váltotta ki a legtöbb vitát. Az idézet második fele ezt a problémát igyekszik rendezni azáltal, hogy a józan észre appellálva különíti el a roma királyokat Románia „igazi” volt királyaitól. A roma királyi

³¹ Patriarhia cercetează implicarea Episcopului Calinic în penibila slujbă de încoronare a regelui țiganilor. *Adevărul* 2003.09.02.

³² Idézi Popa, Mădălin: ÎPS Calnic cere scuze opiniei publice: Episcopia Argeșului și Muscelului recunoaște că a gafat. *Evenimentul Zilei* 2003.09.04: 3.

intézmény relativizálása által a püspökség mintegy visszavonja a támogatását a megkoronázott királytól. Azzal, hogy a roma királyok mibenlétét a közemberek ítéletére bízta a nyilatkozat egy olyan társadalomban, ahol a romák nyilvános megbélyegzése a norma, csak megerősíti a negatív előítéleteket, és azt is jelzi, hogy legszívesebben a nyilatkozó teljesen kivonulna a helyzetből. Ha a rítus által valóban a romákat kívánta támogatni az egyház, és elismerni a megkoronázott vezetőjüket, az olvasó több útmutatást várhatna arra nézve, hogy miért is döntött a püspökség a koronázás engedélyezése mellett, vagy ha nem ez a helyzet, akkor ellenkezőleg, miért nem vonja felelősségre a résztvevő papokat. Ez a nyilatkozat sem oszlatta el azokat a vádakat, amelyek szerint a papok a pénzadomány miatt fogadták el a rítus elvégzését.

Az új roma király fellépésére a roma szervezetek is reagáltak. Egy-némelyük a koronázást úgy értékelte, hogy az a kelderás elitek közti versengés következménye, illetve annak jele, hogy válságban vannak a hagyományos vezetői szerepek.³³ Más szervezetek egyszerűen elhatárolódtak vagy visszautasították a király elismerését.³⁴ Cioabă, a régi király is hallatta hangját, élesen bírálva az Ortodox Egyházat:

Én figyelmeztettem a pátriárkát a botrányos előkészületekre. De úgy látszik, az Ortodox Egyház korrumpálható pénzzel. Stănescu fizetett. Nem lehetett volna belőle akár arkangyalt is csinálni? Úgy gondolom, hogy az Ortodox Egyház kompromittálta magát. Megengedték, hogy két pogány³⁵ bitorolja Románia nagy királyainak lábnyomát.³⁶

Cioabă azzal vádolta Rădulescut, aki a császári rendeletet szignálta, hogy nevetséges fizetségért, 10 millió lejért [kb. 280 USD] és két tyúkért állt Stănescu mellé. Ez a vád több karikatúrát inspirált és a többségi sajtó cinikusan visszhangozta.

A forrásokból nem derül ki, hogy miért történt a koronázás korábban, mint ahogyan az előzetes bejelentés szerint kellett volna. A szep-

³³ Coste, Dan: Țigania capetelor încoronate. *Ziua* 2003.09.02: 3.

³⁴ Pădurean, Claudiu: Rromi clujeni nu mai vor regi și împărați. *România Liberă / ediție de Transilvania - Banat* 2003.09.04: 3.; Prundea, Mădălina: Rromi nu vor rege. *Evenimentul zilei* 2003.09.04: 6.

³⁵ Nem egyértelmű, hogy a Stănescu házaspárra, vagy Stănescura és Rădulescura utal Cioabă.

³⁶ Idézi Cârstea, Elly: Țigănie rregală: Casele regale ale rromilor se scui pă reciproc. *Jurnalul Național* 2003.10.02: 7.

tember 8-i zárandokltról szóló beszámolók viszont azt hangsúlyozták, hogy Rădulescu és Stănescu egy asztalnál ültek a zárandoklatot követő mulatságon, és az új király megragadta az alkalmat, hogy ortodox vallásosságát hangsúlyozza.³⁷ A regionális és helyi nem-roma politikusok, többek közt Vlcea megye prefektusa is részt vettek a mulatságon és tiszteletüket tették Stănescu és Rădulescu asztalánál. Stănescu megnyilvánulásainak a média kiemelt figyelmet szentelt.³⁸ Cioabă, aki szintén részt vett a zárandoklaton, és fontos vendégeket ő is fogadott, kevesebb figyelmet vont magára egyes beszámolók szerint.³⁹ A leírások alapján a két tábor egymástól jól elkülönítve állította fel asztalait. A megjelent nyilatkozatok tanúsága szerint mindketten a médiát használták arra, hogy egymásnak üzenjenek általa.

3.2. Ana Maria Cioabă esküvője

Néhány hét múlva újabb romákkal kapcsolatos esemény töltötte be az újságok címlapjait: szeptember 27-én Florin Cioabă férjhez adta lányát. Az esemény előtt egy héttel kiszivárgott a hír, hogy a tervezett lakodalom rendkívül fényűző lesz és a menyasszony násznagya (*naș-a*) egy bukaresti ügyvéd, Doru Viorel Ursu, aki az egyik előző kormány belügyminisztere volt.⁴⁰ A híradások azt is hangsúlyozták, hogy az esküvő a cigánytörvény (*legea țigănească*) szabályait követi és az esküvőt követő mulatság olyan gazdag lesz, amilyenről „az újdonsült Costești-i 'király' nem is álmodott” (*recentul „rege” de la Costești nici n-a visat*).⁴¹

Az eseményt követő első beszámolók is ebben a hangnemben íródtak. Részletesen leírták, mennyi pénzt költöttek lakodalmi ételekre és italokra, mennyibe került a menyasszony ruhája, és milyen hatalmas hozományt kapott aranypénzekben. Azt is megemlítették, hogy a menyasszony tizenkét éves (más beszámoló szerint tizennégy), a vőlegény

³⁷ Gongu, Florin: Împăratul a strigat: Trăiască regele! *Jurnalul Național* 2003.09.09: 6–7.

³⁸ Sărbătoarea rromilor, un vulcan cu fum de mici. *Evenimentul Zilei* 2003.09.10: 3.; Popa, Răzvan - Emilian Rouă: La Costești de Vâlcea nobilimea țiganilor s-a bătut în aur și ciolane. *Adevărul* 2003.09.09: 10.

³⁹ Gongu, Florin: Împăratul a strigat: Trăiască regele! *Jurnalul Național* 2003.09.09: 6–7.

⁴⁰ Un fost ministru va fi naș regal. *Libertatea* 2003.09.20: 2.

⁴¹ Gadea, Florin: Nunta la palat: Regele rromilor, Florin Cioabă, își mărită fata cea mică. *România Liberă (Ediție de Transilvania-Banat)* 2003.09.23.

pedig tizenhét. Az esküvői szertartást maga Cioabă végezte nagyszebeni templomában. Legtöbb írás szintén elidőzött egy rövid epizód kommentálásánál: a szertartás megkezdése előtt a vőlegény magára maradt, mert a menyasszony elhagyta a templomot. A legtöbb újságíró a nem kívánt házasság elől való menekülési kísérletként értelmezte az eseményt. Cioabă visszavezette lányát a templomba. Az esküvőt követő nap megjelenő beszámolók közt volt hangnembeli különbség, bár kevés szimpátia nyilvánult meg a menyasszony iránt. Egyik kommentátor „skorpiószedilités”-ként (*înbłanzirea scorpiei*) címkézte az esküvőt, kigúnyolva a lány kamaszos lázadását.⁴²

Erről az esküvőről a nemzetközi sajtó is tudósított, és ezek a tudósítások, az első romániai híradásokkal ellentétben, hangsúlyozták, hogy az esemény újabb példája a romániai romák körében szokásos gyerekek közt kötött kényszerházasságoknak. Ezek a házasságok a menyasszony és a vőlegény szülei közti megállapodás alapján jönnek létre és az ország hivatalai semmit sem tesznek a gyerekek védelméért. A nemzetközi lapok beszámoltak arról, hogy a lakodalmas menet felvonulása idején a rendőrök irányították a forgalmat a város utcáin, tehát a hatóságoknak tudomása volt az eseményről.⁴³ Ezekből a híradásokból értesült az eseményről Emma Nicholson bárónő, aki az Európai Parlament képviselője, és Románia EU raportőre. Emma Nicholson nyilatkozatot adott ki, amelyben felszólította a román hatóságokat, hogy indítsanak törvényes eljárást az ügyben, mert ő a gyerekek jogainak megsértését látja, és a kiskorú menyasszonyon elkövetett nemi erőszaknak a gyanúja is felmerül. Nicholson asszony az állam határozott fellépését sürgette annak érdekében, hogy precedenst teremtsenek a gyermekházasságok gyakorlatának kezelésére.⁴⁴

A romániai sajtóban az eseményt követő harmadik nap megjelent vélemények szintén a menyasszonyt vették védelmükbe, ellentétben a korábbi beszámolókkal. Felmerült, hogy a lány állami intézetbe kerül-

⁴² Tomozei, Dan: Căsătorie forțată: Înbłanzirea scorpiei. *Jurnalul Național* 2003.09.29: 6–7.

⁴³ A nemzetközi sajtóviszhang áttekintését lásd: K. J.: Mireasa de 12 ani a fugit de la nuntă. *Evenimentul Zilei* 2003.09.30.

⁴⁴ Europa, scandalizată de obiceiurile țigănești. Regele Cioabă spune că mireasa nu a fost forțată. *Libertatea* 2003.10.01: 4.; Deac, Romulus: Nunta țigănească, scandal european. *Jurnalul Clujeanului* 2003.10.01: 6.; K.J.: Autoritățile române, somate să o salveze pe Ana-Maria Cioabă. *Evenimentul Zilei* 2003.10.01: 16.; Tudorean, Lavinia: Prințesa Cioabă, salvată de baroneasă. *Jurnalul Național* 2003.10.01: 6.

het, illetve Cioabă elveszítheti lánya fölötti gyámságát, ha a vádak igaznak bizonyulnak.⁴⁵ Cioabă azzal védte magát, hogy ez a gyakorlat népe hagyományaihoz tartozik, és Emma Nicholsont a sajtó félretájékoztatta, mert a gyermekek egyetértettek a házassággal. Érvei támogatásra is találtak néhány roma aktivista részéről, akik a hagyományok tiszteletére szólítottak föl,⁴⁶ illetve a korai házasságok kulturális jogként való elismerését sürgették.⁴⁷ Cioabă ellenfeleiként szólaltak meg a parlamenti roma képviselők, Nicolae Păun és Mădălin Voicu, akik megragadták az alkalmat, hogy kemény szavakkal ítéljék el Cioabă-t „barbársága” és „bűntette” miatt, amit saját gyermeke ellen követett el.⁴⁸

A Gyermekevédelmi Hatóság vizsgálatot indított a Cioabă-ügyben, és hamarosan arra a következtetésre jutott, hogy frissen összeadott gyerekek nem tekinthetők házaselektnek, házassági kapcsolatot nem tarthatnak fenn, és nem lakhatnak együtt. A rendőrség bűnvádi vizsgálatot indított a vőlegény ellen, kiskorúval létesített szexuális kapcsolattal gyanúsítva.⁴⁹ A vádat hamarosan ejtették, bizonyíték hiányában, mert a menyasszony visszautasította az orvosi vizsgálatot.⁵⁰ Emma Nicholson elégedettségének adott hangot a hivatalok fellépését illetően.⁵¹ Vita kezdődött arról, hogy Ana Maria Cioabă-t újra be kellene iskoláztatni, mert az esküvő előtti évben félbehagyta a hatodik osztályt.⁵²

A fiatalok szétválasztására vonatkozó hivatalos döntés nehéz probléma elé állította a szülők családját, mert a házasság a lakodalmi költségek mellett jelentős anyagi értékű hozomány kiadását és ajándékcsereket

⁴⁵ Stan, Filon: Regele Cioabă ar putea fi decăzut din drepturile părintești. *Cotidianul* 2003.10.01.

⁴⁶ Vasile Ionescu-t idézi Deac, Romulus: Nunta țigănească, scandal european. *Jurnalul Clujeanului* 2003.10.01: 6.

⁴⁷ Delia Grigore-t idézi a következő cikk: Mirele la pușcărie, mireasa la școală. *Libertatea* 2003.10.02: 3.

⁴⁸ Idézi: Mirele la pușcărie, mireasa la școală. *Libertatea* 2003.10.02:3.; Deac, Romulus: Nunta țigănească, scandal european. *Jurnalul Clujeanului* 2003.10.01: 6.

⁴⁹ Bechir, Mariana - Iulian Cîrjă: Bitiță și prințesa, monitorizați de stat. *Evenimentul Zilei* 2003.10.04: 2; Tomozei, Dan: Poliția, Parchetul și Protecția Copilului anchetează familia Cioabă. *Jurnalul Național* 2003.10.02: 6.

⁵⁰ Gârnod, Ion, és Mădălina Turturea-Pătra: „Prințesa” Cioabă refuză să meargă la doctor. *Libertatea* 2003.10.03: 3.

⁵¹ Doboș, Gabriela: „Emma Nicolson are dreptate!” - a spus, la Iași, premierul Adrian Năstase. *Adevărul* 2003.10.02:10.

⁵² Chelemen, Eugen: De-atăta grijă cătă are „regele” față de ea, „prințesa” Cioabă a abandonat școala anul trecut. *Adevărul* 2003.10.03:14.

jelentett. Ha elismerik a válást, az ezen anyagi javak fölötti vitákat indítana el, ami a két család közti társadalmi kapcsolat sérüléséhez vezet.⁵³ Florin Cioabă, a fiatal házások és a vőlegény apja két alkalommal szerepelt az egyik kereskedelmi tévéadó legnépszerűbb vitaműsorában, a *Tuca-showban*.⁵⁴ Egyik alkalommal Luminița Cioabă, a menyasszony nagynénje is megjelent és a roma hagyományok jelentését magyarázta a tévénézőknek, valamint a romák életében történt változásokról beszélt. Az ügy hetek múltán, október 29-én a nemzeti tévéadón is napirendre került, amikor Emma Nicholson meghívottként szerepelt egy politikai vitaműsorban.⁵⁵ A médiát felügyelő Audiovizuális Tanács (CNA) nyilatkozatot adott ki, amelyben elismerte, hogy mulasztást követett el, amikor nem lépett közbe a gyerekek védelme érdekében és megengedte a számukra kínos és további érzelmi és morális sérüléseket okozó médiaviták gyűrűzését. Ugyanakkor az újságírókat azzal kritizálta, hogy önszántukból és a sajtóetikát mellőzve használták a „fenség” és hasonló címzéseket a roma királyokra.⁵⁶

Cioabă nyílt levélben vetette Emma Nicholson szemére, hogy a sajtóból tájékozódott, ahelyett, hogy személyesen kereste volna fel a családod.⁵⁷ Elfogadta a hivatalos döntést a gyerekek szétválasztásáról, de fenntartotta, hogy a népe hagyományai szerint a házasság érvényes és mihelyt a pár eléri a polgári törvények által előírt korhatárt, folytatják a házassági kapcsolatot. Azt is hozzátette, hogy ha lányának gyereke születik, Emma Nicholson bárónőt hívja el keresztanyának.⁵⁸ Az nem tűnt fel, hogy egy, a felnőtt keresztiséget valló egyház pásztora keresztzsűlőt hív

⁵³ Gârnod, Ion, és Mădălina Turturea-Pătra: Daruri de 2 miliarde la nunta țigănească – Regele Cioabă vrea în apoi darurile ajunse în casa cuscrului. *Libertatea* 2003.10.04:3.

⁵⁴ Tucă, Marius: Dezbateră despre controversa privind nunta ficei Regelui Cioabă 1. *Antena 1*, 2003.10.01, 22:00; Tucă, Marius: Dezbateră despre controversa privind nunta ficei Regelui Cioabă 2. *Antena 1*, 2003.10.02, 22:00.

⁵⁵ Tănase, Stelian: Despre copiii din România: Invitații Emma Nicholson și Pierre Poupard. *TVR 1*, 2003.10.29, 22:00.

⁵⁶ Mediafax: Romanian broadcasting watchdog admits mistake in Roma wedding case. *BBC European Monitoring* 2003.10.02.; Mediafax: CNA își face mea culpa. *Adevărul* 2003.10.02: 10.

⁵⁷ Cioabă, Florin: Scrisoare deschisă Baronei Emma Nicholson. *Jurnalul Național* 2003.10.02:7.

⁵⁸ Cristea, Irina – Cristian Petru: O vrem pe baroneasă nașă de botez. *Jurnalul Național* 2003.10.03: 6–7.; Gh.I.: „Regele” Cioabă anunță: „Vrem să o punem nașă de botez pe doamna Emma Nicolson”. *Adevărul* 2003.10.03: 1.

leendő újszülött unokája keresztelőjére, viszont több újság is állásfoglalásra kérte fel a Pünkösdista Egyházat a gyerekházasságok kérdésében.⁵⁹ A médiatudósítások alapján csupán egyházi esküvő történt, mivel a fiatalok még nem érték el a házassághoz előírt kort. A viták során Cioabă azt állította, hogy egyházi esküvőről sincs szó, mert ő csak megáldotta a fiatal párt a templomban.⁶⁰ A Pünkösdista Egyház nyilatkozatot adott ki, amelyben azt hangsúlyozza:

Bár Florin Cioabă azt állítja magáról hogy pünkösdista pásztor, nem tagja a Romániában legálisan elismert Pünkösdi Egyháznak. A lánya vallásos esküvőjét illetően, amely esemény sokat szerepelt a médiában, szeretnénk leszögezni, hogy a mi egyházunkban esküvői szertartást csak a polgári szertartás után és a legális dokumentum bemutatását követően végzünk.

A Pünkösdista Egyház levelének másolatát az újság „Cioabă nem pünkösdista pásztor” címen publikálta közvetlenül Ilie Stănescu „Első királyi rendeleté”-nek faximiléje mellé szerkesztve. A rendeletben Stănescu megtiltja alattvalói közt a korai házasságot.⁶¹ A két dokumentum egymás mellé állítása manipulatív, mert azt sugallja, hogy mindkettő hivatalos közlemény. Emellett a cikk félre is magyarázza a pünkösdiiek állásfoglalását, amelyben az áll, hogy Cioabă nem tagja a legálisan elismert Pünkösdista Egyháznak, de azt nem állítják, hogy nem lehet pásztor a egy független gyülekezetnek.

Egyértelmű, hogy Stănescu „királyi rendeleté”-vel azok pártjára állt, akik Cioabă-t hibáztatták az esküvő miatt,⁶² viszont a nem-roma publikum körében sokan voltak, akik támogatták a fiatalok házasságát. Egy bulvárlap telefonfelmérést szervezett az olvasói közt és a nyolcvanöt betelefonáló háromnegyede amellett volt, hogy „hagyják együtt élni a gyermekeket”, illetve „hagyják a cigányokat a maguk szokásaival”. A véleményekből publikált szemle illusztrálja, hogy a támogatók közt

⁵⁹ B. M.: Cultul penticostal nu-l sancționeaza pe Cioabă. *Ziua* 2003.10.02.;

⁶⁰ Idézi Tucă, Marius: Regele Cioabă: „E ridicol să crezi că din cauză la fata mea nu intră România în UE”. *Jurnalul Național* 2003.10.04: 16–17 old.

⁶¹ K., L. – G. T: Regele Tortică interzice căsătoria în rândul minorilor / Florin Cioabă nu este pastor penticostal. *Ziua* 2003.10.03:2.

⁶² Gongu, Florin: Decret țigănesc: Regele Ilie interzice căsătoriile între minori. *Jurnalul Național* 2003.10.04:3.

nemcsak az EU-ellenes retorika és a felületes nemtörődömség, de az őszinte támogatás hangjai is megszólaltak.⁶³ Ezekben a véleményekben egyfajta hagyományos tolerancia fejeződik ki, amely nem idegen a román társadalomtól, bár a gyerekházasságok gyakorlata által fenntartott hátrányos társadalmi helyzetre nem történt utalás a gyakorlatot ellenzők közt sem. A Kolozsvár környéki romungrók, akik közt terepmunkám végeztem, tudják, hogy a „sátorosok” (*mîntjene*) közt a szülők választanak párt a gyerekeiknek és „pénzt adnak a lányokért” (*Del love po chaja*), de számukra ennek kevés a jelentősége.⁶⁴ A romungró házasságok legtöbbször nélkülözik a ceremóniális ajándékcsereket és gyakran a fiatal pár első gyerekének keresztelője ad rituális elismertséget a házasságnak. A közösségben alig esett szó a Cioabă leány házassága körüli médiavitákról, és amikor házigazdámot megkértem, hogy a hivatalos döntés hírért kommentálja, csak annyit mondott: nem engedi a törvény őket (*Na mi- kel les o törvényi*).

Az Ana Maria Cioabă házassága körüli botrányok véget értek, és bár az újságokban elszórt híradások jelennek meg a romák közt gyakorolt gyerekházasságok hírével,⁶⁵ az ezekhez a házasságokhoz kapcsolódó problémák kezelésére nincs hivatalos stratégia az állami intézmények részéről. Leginkább az EU-csatlakozás egyik akadályaként jelennek meg a sajtóban. Egyik kommentátor szerint:

Vagy gonosztevőkké tesszük azt a néhány tiszteletreméltó cigánycsaládot, akik még megmaradtak, vagy bátorítjuk a pedofilíát. A Cioabă- eset dilemma elé állította a román államot. Két rossz közül kell választanunk, és a megoldás nem könnyű. [...] Az információk, amelyek eljutottak a tiszteletreméltó bárónőhöz részlegesek és megbízhatatlanok vol-

⁶³ Voicu, Claudia: Româniile vor ca Anamaria și Birița să fie împreună. *Libertatea* 2003.10.05:4.

⁶⁴ A menyasszonyválság és a hozomány gyakorlata fennáll egyes romániai roma csoportok körében (pl. a kelderások közt), de tudományosan kevéssé feltárt. A világ más részein élő romák esetében íródtak klasszikus elemzések, de a gyakorlat lényege homályban marad a tudós közösség számára is. Egy erdélyi romaközösség elemzését lásd: Berta, Péter: „Bolond Vagy Jankó? Leányka Kell Neked?!”. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor: *Feketén Varsánytól Rititűig I-II. - Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2004. Vol II.: 9–37.

⁶⁵ Lásd pl. T., E.: Copii rromi continuă să se căsătorească. *Evenimentul Zilei* 2003.11.06:4.

tak, de a szülők által eldöntött gyermekházasságok lényege igaz. Külföldi weblapok tanúsága szerint az Európai Közösség egyszerű polgárait is érdekli a probléma. Nehéz lesz nekünk kilépni ebből a sakkjátszmából, amibe szándékunk ellenére keveredtünk.⁶⁶

Az idézet szerzői felismerik, hogy Románia része az európai „sakkjátszmá”-nak, bár azt nem, hogy ez egy önkéntes elköteleződés, inkább ki szeretne szállni a folyamatból. Úgy tűnik, tisztában vannak a romák közt gyakorolt gyerekházasságok szokásával, mi több, „tiszteletreméltó”-nak tartják azokat a családokat, amelyek ezt gyakorolják. Mégis összemossák a gyerekházasságok szokását a pedofiliával, és ez hamis dilemma megfogalmazásához vezeti őket. A román állam számára a valódi dilemma nem a pedofília bátorítása, illetve a tisztességes roma családok kriminalizálása közti választás. Sokkal inkább az, hogy az állam miképpen biztosítsa a kulturális különbözőségek újratermelődését anélkül, hogy támogatná a szegregációs vagy kirekesztő társadalmi gyakorlatokat. Ezt az egyensúlyt lehetetlen felállítani működő nyilvánosság hiányában.

4. Reflexiók

A bemutatott médiaeseményekből nyilvánvaló, hogy a roma királyokhoz kapcsolódó reprezentációk mögött fontos társadalmi problémák húzódnak. A királyok publicitást kereső magatartása vagy az újságírók képtelensége, hogy árnyalt képet mutassanak a romák világáról több mint egy rossz álom: ez a posztoszocialista nyilvánosság egyik terméke. Ez a nyilvánosság strukturális átalakulásban van, amit Jürgen Habermas korai munkája nyomán a posztoszocialista nyilvánosság szerkezetváltásának nevezek.⁶⁷ Mint ismeretes, Habermas a polgári nyilvánosság szerkezetváltásáról beszél, amelynek során a kapitalizmus kiépülése és a média hatására a korábbi nyilvánosság strukturálisan átalakul. Habermas diagnózisa szerint a polgári nyilvánosság, ami a dialógus és a konszenzus tere volt, a jóléti állam korában átstrukturálódott és kialakult egy olyan elnyomó természetű nyilvánosság, amely a polgárokat a kulturális ipar fogyasztójává teszi. A nyilvánosság nem a kávéházi párbeszéd

⁶⁶ Popeanga, Lidia – Al. Racoviceanu: Baroneasa Nicholson pune statul român în dilema. *Gardianul* 2003.10.01.

⁶⁷ Habermas, Jürgen: *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MA: MIT Press: Cambridge, 1989 [1964].

kultúrájában gyökerezik többé, hanem domináns elitek és korporációk adminisztrálják, egymás között felosztva a nyilvános szférát. Ezek az aktorok gyakran alkukat kötnek egymással a közvélemény kizárásával. Ezt nevezi Habermas a nyilvánosság *refeudalizációjának*.⁶⁸

A szocialista nyilvánosság tárgyalása túllépi ennek az elemzésnek a keretét, itt csupán a szocialista rezsim bukása utáni nyilvánosság néhány vonását emelem ki. Azért támaszkodom Habermas modelljére, mert bár számos kritika érte, ma is alapvető paradigmája a nyilvánosságkutatásnak. Néhány kritikusa Habermasnak a szekularista és Európa-centrikus elfogultságát veti szemére, és szerintük nem szentelt kellő figyelmet a vallás és az egyházak szerepének a nyilvánosság működésében.⁶⁹ Ezeket a kritikákat szem előtt tartva érdemes megfontolni, miképpen strukturálódik a posztszocialista nyilvánosság, és egy ilyen reflexióra alkalmat adnak a bemutatott médiaesemények.

Először hadd idézzek néhány, a romák és más hozzájuk hasonló népcsoportok, illetve a többségi társadalmak kapcsolatára vonatkozó megfigyelést. Ezek a népcsoportok gyakran marginálisnak tűnnek a többség szempontjából, nem ritkán vándorló életmódot folytatnak, mégis fontos kommunikációs szerepük lehet. Fredrik Barth egy nomadizáló populációkkal foglalkozó tanulmánygyűjtemény előszavában megállapítja:

Néhány dél-ázsiai esetben jellegzetes, hogy gyakran olyan szolgáltatásokra specializálódnak, amelyek a többségi szedentáris népesség kulcsfontosságú kulturális értékeit artikulálják: családfakészítők, színjátékosok, zenészek, jósok stb. Hogyan lehetséges, hogy ezek a személyek, akiknek olyannyira különböző élettapasztalatai vannak, az egyszerű falusiak és városlakók világlátásának, vágyainak és álmainak előadói és felidézői? Miképpen hatolhatnak az általuk létrehozott kulturális produkciók ilyen sikeresen be egy másik kultúra és élettapasztalat fősodrába?⁷⁰

⁶⁸ Vö. Habermas, Jürgen: The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964). *New German Critique*. 1974. 3:49–55. itt: 54.

⁶⁹ Casanova, José: *Public Religions in the Modern World*. The University of Chicago Press: Chicago, 1994.; van der Veer, Peter: *Imperial Encounters: Religion and Modernity in India and Britain*. Princeton University Press: Princeton, 2001.; van der Veer, Peter: Religion in South Asia. *Annual Review of Anthropology* 2002.31. 173–87.

⁷⁰ Barth, Fredrik: Preface. In: Aparna Rao (Ed.) *The Other Nomads: Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective*. Böhlau Verlag: Köln, 1987. VII–XI.: XI.

Nem tűnik erőltetettnek ezekkel a populációkkal együtt tárgyalni a romákat, és Barth előszavát követően találhatunk a kötetben roma csoportokkal foglalkozó tanulmányt is. A kelet-európai romák is gyakran specializálódtak olyan mesterségek művelésére (zenészek vagy más mulattatók, jóvendőmondók, kereskedők stb.), amelyek a többségi társadalom értékeinek és vágyainak jó ismeretét követelik.

A többségi társadalmak tagjait, akik ezen szolgáltatások fogyasztói, hosszú időn át elbűvölték a „cigányokhoz” kapcsolt idealizált, egzotizált, és gyakran nagyon ambivalens képzetek.⁷¹ Számukra a „cigányokról” alkotott képek egyrészt az ismeretlen és félelmetes, másrészt egy megálmodott világ emblematisztikus megjelenítését szolgálják. Ezek az absztrakt képek leválnak a valós személyekről és az ő társadalmi valóságukról, önálló életre kelve a többség képzeletében. Sajátos életörömet és az örök jelenben élést szimbolizálják, a nehézségeken való felülemelkedés képességét. Ezt a gondolatmenetet kifejtve egy, „a mezők liliomaival” foglalkozó tanulmánykötet szerkesztői megállapítják: „[b]ár úgy tűnik, ezek az emberek szó szerint mint emblémák jelennek meg, emberi lényekként mellőzhetővé válnak”.⁷² A kötet szerzői különböző, nem kizárólag ’etnikai’ csoportokat mutatnak be, amelyek konkrét társadalmi létéről elfeledkezve vagy életkörülményeiket tagadva beszél a többség, vagy annak elitje. A róluk alkotott emblémák egy alternatív társadalomszerkezet modelljeként válnak a társadalmi és nemzeti ideológiák részévé.⁷³ Úgy gondolom, hogy azok a képzetek, amelyek a romániai cigányokról/romákról, illetve a „cigány királyok”-ról váltak le a mediatizáció

⁷¹ Vö. Lemon, Alaina: *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Post-Socialism*. Duke University Press: Durham NC: 2000.; van de Port, Mattijs: *Gypsies, Wars, and Other Instances of the Wild: Civilisation and Its Discontents in a Serbian Town*. University of Amsterdam Press: Amsterdam, 1998.

⁷² Day, Sophie - Evthymios Papataxiarchis - Michael Stewart: Consider the Lilies of the Field. In: Sophie Day - Evthymios Papataxiarchis - Michael Stewart (eds.) *Lilies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment*. Westview Press: Boulder, 1999. 1–24., itt: 22.

⁷³ Ebben a kontextusban nem érdektelen megfigyelni a romániai kulturális elit felháborodását és elutasítását a népszerű, leggyakrabban romák által játszott zene-műfajjal, a *‘manele’*-vel (egyes számban: *manea*) kapcsolatban. Egy kis figyelem a dalok szövegére elég ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljék egy olyan alternatív társadalomkép, amely széles népréteget elbűvöl többségiek és kisebbségiek körében egyaránt (a magyarok közt is), és ugyanakkor megbotránkoztatja elitjeiket (vö. Sipos, Zoltán: Nassolnak: Miért buliznak manele-re a székelyek? *Transindex* 02.1.2005, <http://media.transindex.ro/?cikk=2971>).

során, ebben a gondolatmenetben értelmezhetőek. A *romákról* és a *királyokról* való médiareprezentációk beilleszkednek a xenofóbiás és nacionalista beszédmód kelléktárába. A mediatizálás folyamatában, úgy tűnik, aktívan részt vállalnak a roma királyok, de inkább van esélyük áldozattá válni, mint politikai hasznot húzni. A romániai roma királyok médiareprezentációja bizonyítja, hogy Barth fentebb idézett meglátása, bár tagadhatatlanul érvényes sok esetben, nem veszélytelen a posztoszocialista nyilvánosság átalakuló világában.

5. Következtetés

Elemzésem konklúziójaként azt foglalom össze, hogy milyen alapvető vonásai vannak a romániai nyilvánosságnak a szocialista rezsim bukását követően és hogyan megy végbe a struktúraváltás. A korábbi állapothoz képest alapvető változás a *szólásszabadság* elvének érvényre jutása, és ehhez kapcsolódik a pluralizmus megjelenése a nyilvánosságban. A többpártrendszer, a piacgazdaság, és az új technológiák bevezetése megteremtette a nyilvánosság újrafelosztásának, az esetleges *refeudalizációnak* az előfeltételeit. A folyamatba bekapcsolódnak olyan aktorok (pl. etnikai-kulturális csoportok, egyházak), akiknek/amiknek a nyilvánossághoz való hozzáférése korlátozott volt korábban, néha csak a külföldre eljuttatott levelek formájában jutottak szóhoz (pl. a Szabad Európa Rádióban). Ez a *tiltakozó nyilvánosság* is átstrukturálódik az európai egység intézményes kiépülése és az általa megjelenített értékek jegyében, viszont ezen értékek hatására az attitűdök és a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatok gyors változása nem valószínű.

A felsorolt változások egyike sem nélkülözi az ambivalenciát. A nyilvánosság fölötti ellenőrzés megszűnése a demokráciákban nélkülözhetetlen szólásszabadsághoz és pluralizmushoz vezetett, de ezzel egyidőben a szélsőséges vélemények és a xenofóbia is nyíltan felszínre tört. Ennek gyakran estek áldozatul az amúgy is stigmatizált és kirekesztett csoportok, mint pl. a romák, illetve azok, akiket a média összekapcsolt velük. 1990 korai időszakától kezdődően bőven lehet erre utaló jeleket találni a sajtótermékekben.⁷⁴ Az itt bemutatott médiaesemények bizonyítják,

⁷⁴ Lásd pl.: Fosztó László: A Zsarnok, a Terroristák és a Rendbontó Elemek. Idegenek az 1989. Decembéri Forradalomban. *Korunk* 2003. 4. 58–69.

hogy ez egyik jellegzetessége maradt a posztszocialista nyilvánosságnak. A tanulási folyamat hosszadalmas az újságíró társadalom számára is.

A tiltakozó nyilvánosság elfoglalta a megérdemelt helyét az országos és a Romániával foglalkozó nemzetközi médiában. A kiszolgáltatott és sérülékeny személyek, illetve kisebbségek ellen elkövetett visszaélések és erőszakos cselekmények rendszeresen nyilvánosságra kerülnek. Ez a romák számára pozitív fejlemény, mert hozzájárul a diszkriminatív gyakorlatok, a hatósági visszaélések és a kisebbségek ellen elkövetett erőszakos cselekmények felderítéséhez. Egyik következménye ennek a nyilvánosságnak a cigányellenes csoportos erőszak látványos csökkenése a 1990-es évek második felére.⁷⁵ Emma Nicholson tiltakozását a kiskorúak összeházasítása ellen ebben a kontextusban értelmezem. A tiltakozást követő hatósági eljárás azonban nem nyert osztatlan társadalmi támogatásra: egyrészt az bárónő missziós fellépése keltett ellenszenvet, másrészt a román állam hozzáállása, amely a probléma „kozmetikai” kezelésének tünt. Vannak, akik a roma hagyományok fenntartása érdekében elfogadnák a gyermekházasságok gyakorlatát, nekik azonban szembe kell nézniük a kulturális autonómia határaitól folytatandó nyilvános vita kihívásaival.

Romániában nem zajlott le ez a vita, viszont a nyilvánosság hallgatólagos refeudalizációja elkezdődött. Különböző szervezetek és/vagy közösségek megpróbálják a nyilvánosság egy-egy szegmensét monopolizálva „belső ügyeként” kezelni problémáikat, kizárva az általános közvéleményt. Ennek a folyamatnak határozott jelei mutatkoznak a posztszocialista nyilvánosság olyan szereplői esetében, mint a vallási intézmények vagy a kulturális-etnikai csoportok. Az elemzett médiaesemények során a nyilvános vallásos rítusok (koronázás, zárandoklat, esküvő) keretet biztosítottak a politikai kezdeményezéseknek, de az egyházak külső kritika hatására megvonták támogatásukat az aktoroktól. A refeudalizáció következménye, hogy a tiltakozó nyilvánosság hagyománya is átalakul. Korábban a disszidens értelmiségiek, kisebbségi elitek, vagy más reprezentatív személyiségek elleni állami elnyomás felfedése volt a középpontban, most a figyelem inkább a belső kisebbségi státusban lévő személyek vagy a többszörösen alávetettek szenvedése felé fordul, mert a nyilvánosság új architektúrájában az ő esélyük a legkisebb arra, hogy szóhoz jussanak.

⁷⁵ Vö. Fosztó László – Marian-Viorel Anăstăsoaie: Romania: Representations, Public Policies and Political Projects. In: Will Guy (ed.): *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. University of Herfordshire Press: Hatfield, 2001. 351–69. Itt: 358–359.

A nyilvánosság strukturális átalakulásához szükséges jogi és intézményi keret megalkotása folyamatban van. Talán valamiféle multikulturális megoldásnak van a legjobb esélye. Születnek a bemutatott eseményekhez is köthető elméleti megfontolások, de csak akkor beszélhetünk valódi társadalmi vitáról, ha az érvek szélesebb nyilvánosság előtt ütköznek.⁷⁶ A romák esetét vizsgálva számomra úgy tűnik, hogy a személyi autonómia és a szocializációs környezet védelme jobban segítené a személyes és kulturális identitások újratermelését, mint valamilyen erős csoportautonómiát biztosító megoldás.⁷⁷ A romániai roma csoportok körében tapasztalható kulturális változatosság megőrzését inkább szolgálhatná, mint a standardizált kulturális repertoáron és/vagy hierarchikus struktúrákon alapuló modellek. Az, hogy milyen modell válik elfogadhatóvá a többség és a különböző kisebbségek számára, a politikai szereplők érdekérvényesítési képességén múlik, ideális esetben nyilvános vita keretében.

---

⁷⁶ Lásd pl. Mudure, Michaela: From the Gypsies to the African Americans. *Journal for the Study of Religions & Ideologies* Spring 2003. 4. 58–74.; Oprea, Alexandra: The Arranged Marriage of Ana Maria Cioabă: Intra-Community Oppression and Romani Feminist Ideals: Transcending the 'Primitive Culture' Argument. *European Journal of Women's Studies* 2005. 12. 133–148.; Timmerman, Jeff: When Her Feet Touch the Ground: Conflict between the Roma Familistic Custom of Arranged Juvenile Marriage and Enforcement of International Human Rights Treaties. *Journal of Transnational Law & Policy* 2004. 13. 475–97.

⁷⁷ Vö. Habermas, Jürgen: Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. In: Cioaran Cronin – Pablo De Greif (eds.) *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. The Massachusetts Institute of Technology Press: Cambridge MA, 1998. 203–236.

BORBÉLY SÁNDOR

Változó „határjelek”

A péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitása

Jelen tanulmány a cigányok és nem cigányok közötti viszony néhány kulturális antropológiai aspektusát vizsgálja egy kárpátaljai településen, Tiszapéterfalván.¹ Az elemzés középpontjában a *kulturális idegen*² reverzibilis konstrukciója áll, ezért leginkább arra a cigányok és nem cigányok között létrejövő „kölcsonviszony”-ra koncentrálnak, amely – Georg Simmel szavaival élve – immanens és tagként létrejövő helyzete folytán „egyszerre foglalja magába a kívülállóságot és a társként való létet”, vagyis azt a „módot, ahogyan a közösséget fenntartó és eltávolító momentumok a közösségiség és a kölcsönható egység formáját

---

¹ Péterfalva körülbelül 1200 lakosú tiszaháti település Kárpátalján, 9–10 km-re a Tiszabecs-Tiszaújlak ukrán-magyar határátkelőtől, 27 km-re járási központjától, Nagyszőlőstől. A falut, a kolhozrendszer kiépítését követően kezdetben gazdasági, 1970-től pedig erősen centralizált közigazgatási keretbe integrálták. Ettől kezdve további négy, az idők során vele szervesen összeépülő település – Bökény, Farkasfalva, Tivadar és Forgolány – közigazgatási központja lett.

² A kifejezést övező fogalmi tisztázatlanság az etnográfiaiban elméleti meghasonláshoz és válságához vezetett, melyre nincs módunk ehelyütt érdemben kitérni. (Ezzel kapcsolatban lásd: Waldenfels, Bernard: Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 91–116. Saját fogalomhasználatunkban – Waldenfels nyomán – a kulturális idegenséget egyfajta tényszerű deficitként határozzuk meg. Olyan kultúrák közötti találkozásként, amelyben a távolság élménye kezdetben a minőségek traumájával, körülhatárolásával és kizárásával jár együtt, de ugyanakkor az interakciók egy meghatározott pontján a kulturális „másság”-ba való integrálódással is. Waldenfels: *Az idegenség...* i. m. 99.

képezik”.³ Ebből a megfontolásból, a kulturális konfiguráció és az antropológiai leírással elindított olvasói refiguráció által létrehozott térben,⁴ vagyis szövegem megírása és olvasása között, az idegen (távolságának-közelségének) minőségeit értelmezem.

Érdeklődésem középpontjában a péterfalvi cigányok kulturális identitásának megnyilvánulásai állnak. Munkámban ezért különös figyelmet fordítok a kulturális határátlépések különféle eseteire: a péterfalvi vallási identitásának tartalmaira (ezen belül rítusaik, normáik és a társadalmi „gender” jelentéseire), valamint jellemzőbbnek vélt reprezentációs gyakorlatokra (narratív identitásuk elemeire: erkölcs- és munkafogalmaikra, jogalkotásukra, identifikációs modelljeikre, a nyelvhasználati kódok közötti váltásra, pozitív önreprezentációjukra stb.). Megfigyeléseimet, ahol a források lehetővé tették, igyekeztem történeti dimenzióba helyezni. Reményem szerint, ez lehetőséget adott arra, hogy az etnikus és kulturális identitás szituatív vonásait – ha utalásszerűen is, de mégiscsak – a folyamatok interetnikus és dinamikusan változó szintjein érzékeljük.

„Határok” és „határsértők”: a péterfalvi cigányok kulturális identitásának motívumai

1. Az identitás-elemek általános vonásai, történetisége

Tiszapéterfalva közigazgatási területén a lakosság összlétszámához képest (2003-ban 5193 fő) a cigány etnikum lélekszáma a legnagyobb. A péterfalvi polgármesteri hivatal közigazgatása alá tartozó falvakban 2003-ban összesen 407 cigány élt. Ez az összlakosság 7,8%-a, ami a településcsoporton belül, falvanként a következő arányok szerint oszlik szét: Péterfalván 117 fő (2,3%), Bökényben 126 fő (2,4%), Farkasfalván 93 fő (1,7%), Tivadarban 39 fő (0,8%), Forgolányban 32 fő (0,6%).⁵

A vidékről szóló recens helytörténeti munkák, statisztikai kiadványok egyikében sem szerepelnek olyan adatok, amelyek alapján a település cigányságának demográfiai fejlődéséről, etnikai és kulturális jelenlété-

³ Simmel, Georg: Exkurgusz az idegenről. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk* i. m. 56.

⁴ Ricoeur, Paul: A szöveg világa és az olvasó világa. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1998. 11.

⁵ Az öt településből álló településcsoport földrajzi elhelyezkedését lásd az 1. sz. térképmellékleten!

nek tendenciáiról történeti dimenzióban tudnánk beszélni. Az egyetlen leírást Nagy-Iványi Fejkete Magda készítette róluk, aki az első ugocsai falukutató tábor résztvevőjeként Kovári Zsuzsával, Kresz Máriával és Göntér Zsuzsával 1943–1944 között etnológiai gyűjtőmunkát végzett az öt településen. Ennek köszönhetően tudjuk, hogy a negyvenes években öt népes cigány család (Horváth és Dacsó) élt Péterfalván; melyek mindannyian magyar anyanyelvűek és reformátusok voltak: „*A szülők csak úgy, mint a gyermekek törvénytelenek, analfabéták. A gyerekek nem járnak iskolába, mert nincs ruhájuk, amiben járjanak. A templomba néha járnak, az utolsó pad a kijelölt helyük. A férfiak sármunkások és kosárfonók. A cigánybírónak 100 négyszögöl saját földje van, ezen lent és kendert termesztenek, feldolgozzák, az asszonyok madzagot és kötelet fonnak, kasornyát készítenek, aztán a vásárokon eladják a férfiak által font vesszőkosarakkal együtt. Rendkívül alacsony a szellemi nivójuk. A korcsoport-táblázatról is lemaradtak, mert nem tudták megmondani, ki hány éves.*”⁶

Az alapvető kutatások hiánya egyben azt is jelenti, hogy sajnos ahhoz a szituatív társadalmi környezethez, gazdasági és politikai kontextushoz⁷ sem férhetünk könnyen hozzá, amelyben a cigányok és nem cigányok együttélését övező interaktív folyamatok és etnikus identitások markánsabb vonásai alakultak ki. Ennek ellenére, történeti antropológiai forráscsoportok segítségével számos lényeges megállapítást tehetünk. A település református anyakönyvében⁸ szereplő keresztelések-ből megállapíthatjuk például, hogy a cigányok 1768-tól (feltételezhetően a magyarországi tömeges betelepítések kezdetétől) a községben folyamatosan jelen vannak. Hogy ebből az időből származnak a faluba beköltöző cigányság legelső elemei, azt szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, ugyanis a keresztelt gyerekek szüleinek neve mellett, minden esetben ott szerepel jelzőként az „új lakos” és „új magyar” kifejezés,⁹ amely

⁶ Nagyiványi-Fekete Magda – Kresz Mária – Göntér Zsuzsanna: *Néprajzi gyűjtés 1943–1944.* (Kézirat. Lelőhely: Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára, EA 24553. 1984. 32.)

⁷ Barth, Fredrich: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996. 1. sz. 6.

⁸ A Péterfalvi Református Egyházközség tulajdonában három anyakönyvet találunk. Ezek periodizációja a következő: I. számú anyakönyv 1765–1807.; II. számú anyakönyv 1807–1826. és 1839–1876.; III. számú anyakönyv 1826–1838.

⁹ Az „új magyar” kifejezés a cigányokat asszimilálni kívánó politikai törekvések fogalomhasználatát őrzi. Tervszerű politikai integrációjukra először a 18. században került sor, amikor 1761-től Mária Terézia törvénybe iktatta „azt a határozatot, amely a cigányokat „új magyar”-rá” tette, vagyis „gabonát és háziállatot

ettől az időtől számított, több hullámban megvalósuló megtelepedésüket, és a református vallás felvételének tényét bizonyítja. Ez a néhány családból álló, folyamatosan kicserélődő cigány réteg azonban valószínűleg a Habsburg integrációs politika¹⁰ dacára sem rendelkezhetett szilárd vallási identitással. Erről lokális exogám tendenciákat mutató házassági rendszerük, amelyben a vallási-etnikai meghatározottságok elhanyagolható szempontokként jelentek meg, tökéletesen meggyőzhet minket – az anyakönyvek szerint ebben a korszakban „zsidó lánnyal”, „pápista” legénnyel egyaránt esküdnek, házasodtak. A gyakori keresztelesek, református esketések-temetések mögött így valószínűleg a többségi kultúra karakteres elemeinek adaptív kényszere munkált, ami a szakrális képzetek, a transzcendens világ-moddal való szembesülés egyházi tartalmi helyett bizonyára korábban is csak tradicionális morális attitűdöket, a befogadó kultúra számára idegen pszichológiai alapárnyalatokat, motivációs rendszereket implikált.

Ahhoz, hogy a településen élő cigányok és nem cigányok vallásos diszpozícióit, s egyházhoz való viszonyát történeti vonatkozásaiban lássuk, tudnunk kell, hogy Péterfalván a magyarok társadalmi életében az egyházi és világi intézményi szabályozás kölcsönösen összefonódott, ami a tekintélyalapú normatív struktúrákban a szankcionálás és feloldozás több szintű mintáját alakította ki. Ez azért alakulhatott így, mert a helyi hatalmi elit profán és szakrális szférái azonos keretű törvényi szabályozás elemeiként funkcionáltak.¹¹ A világi és egyházi törvényhozás ezáltal

---

osztott szét köztük, remélve, hogy így jó parasztok válnak belőlük. Utódja, II. József, ugyanezt a politikát követte.” Formoso, Bernard: Cigányok és letelepültek. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában I. Nyugat-Európa*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 71.

¹⁰ A cigányok politikai integrációjára tett kísérletek leginkább a kulturálisan értelmezhetetlen társadalmiságuk, valamint etnikus öndefiníciójuk sajátosságai következtében vallottak kudarcot. Ezzel összefüggésben Formoso a következőket írja: „Olyan kivételes társadalommal állunk szemben, mely sem területtel, sem írással nem rendelkezik, szétszóródása rendkívüli mértékű, és olyan hierarchikus szerkezete sincsen, mely a különböző csoportok politikai integrációját biztosítaná”. Formoso: *Cigányok és letelepültek*, i. m. 37.

¹¹ Ennek a folyamatnak a részletes tárgyalására nincs módunk kitérni. Azt azonban jeleznünk kell, hogy az egyházi hivatali apparátus kiépítése és szabályozása (1792) ezen a településen speciális problémákba ütközött, ami a település magyar lakosságának sajátos kisnemesi jogrendszerével függött össze. Egy 1624-es rendelet alapján „*Helységünk meg maradására magunk számára Isten dítőségének jent lehető tartására*” a reformátusok minden esztendőben két nemes származású személyt jelöltek világi bírának. Ezt a hatalmi struktúrát a presbitériumi tanács felállítása,

koherens mintává állt össze, ami a külső társadalmi tekintélynek kettős legalizációs fedezetet, és ami lényegesebb, kétirányú hatalmi befolyást biztosított. Mind a szankciók, mind pedig a normaszegők társadalmi rehabilitációja a magyar lakosság esetében efelől a kétirányú dimenzió felől nyert jelentőséget: a társadalmi bűnök nem váltak külön a szakrális tartományoktól, a szakrális szankciók és feloldozások ugyanakkor a profán jogrendbe való visszahelyezés eszközeinek feleltek meg, ami a cigányokkal ellentétben, a magyarok mindennapi társadalmi gyakorlatában a vallás, továbbá a mögötte álló egyházi intézményrendszer irányító, szervező erejét, jelentőségét maximálisan kiterjesztette.

A történelmi egyházak e települések felett alighanem mindettől függetlenül is, komoly morális autoritással bírtak. Bökényben például, ahol Péterfalvához képest, a különféle vallási felekezetek (római és görög katolikus, református) kulturálisan, etnikailag plurális szituációkat hoztak létre,¹² a református egyház morális tekintélye ebben az időben szintén jelentős. Király Antal, aki bökényi szolgálata előtt a Péterfalvi Református Egyházközségben teljesített lelkesítő szolgálatot, gyülekezetének vallási, morális diszpozíciójáról 1917-ben a következőket jegyzi fel: „*Ami az erkölcsi és vallásos életet illeti, arról eléggé megnyugtató nyilatkozatot tehetek,*

---

s a kurátori státusz létrehozása több ponton sértette, hiszen az előző jogrend az egyházi intézményrendszer kiépítéséig lehetővé tette, hogy a hatalom különböző szintjei – a szakrális és világi tekintéllyel egyaránt felruházott bírák személyén keresztül – a 18. század végéig egyidejűleg több irányba hassanak a többszintű legalizációs keretekben nyerjenek megvalósulást. A vármegyei rendelet ezt a tradicionális joggyakorlatot alakította át szerkezeti elemeiben, kezdetben szimbolikus adaptáció útján (az egyik bírát korábbi funkcióját fenntartva presbiternek kezdték *nevezni!*), később pedig, a szigorú vármegyei utasítások hatására radikális módon. Ennek a folyamatnak az első fázisát a kurátori státusz megteremtése képezte, amely a bírák eredeti feladatköreit az egyházi hivatali rendszer centrumába vonta. A presbitériumi rendszer bevezetése így voltaképpen a korábbi hatalmi szférák meggyengüléséhez vezetett.

12 Az első magyarországi népszámlálást (1785–1787) megelőző *Lexicon locorum regni Hungariae popolosorum* adatai szerint 1773-ban az öt település közül három – Péterfalva, Tivadar és Forgolány – egy nyelvű (magyar), amelyekben helvét hitvallású felekezetek élnek. Bökény lakossága viszont már ebben az időszakban is mind nyelviségét, mind pedig felekezeti mintázatát tekintve tagolt volt: egymás mellett élő magyar és rutén lakossága helvét és görög rítusú gyülekezeteket alkotott. (Figyelemre méltó továbbá, hogy a településcsoport tagjai közül csupán a később Bökénnyel összeépült Farkasfalván használták egyedüli nyelvként (principaliter in eodem viget Lingva) a rutént.) *Lexicon locorum regni Hungariae popolosorum anno 1773 officiose confectum*. A Magyar Békeküldöttség Kiadója, Budapest, 1920. (Facsimile kiadás.) 283.

a mennyiben közönséges bűnök, melyek a személy és vagyon ellen irányulnának, köztünk reformátusok között úgyszólván csak hírből közismertek. 37 évi itteni [értsd: bökényi] működésem ideje alatt egyetlen egy ember sem volt büntetve bíróilag. Jelenleg vadházasságban élő házaspár egy sincs. S a mi szinte unikum számba megy – eltekintve a cigányoktól – tisztán reformátusok között 37 év alatt egyetlen egy törvénytelen születés nem volt.”

Messze menő következtetések levonására ez az idézet ugyan nem alkalmas, de néhány dolgot azért talán mégiscsak állíthatunk. Elsősorban azt, hogy a textusban, a református közösség erkölcsi jellemzéséhez a törvénytelen születések kapcsán, a cigány etnikum oppozicionálisan illeszkedett. Figyelemre méltó továbbá, hogy nem a „személy és vagyon ellen” elkövetett „közönséges bűnök” tárgyalása között emeli be a cigányokat a szerző a szövegbe, vagyis megnevezésüknek szövegben elfoglalt funkcionális helye nem kapcsol a magatartásukhoz olyan sztereotípiákat (hazugság, iszákosság, lopás, tolvajlás stb.), amely a „cigány” jellegzetes attribútumaként ma az etnikai többségben megjelennek. Ennek azonban minden bizonnyal nem a református cigányok „példás” magaviselete, hanem a szövegező prédikátor kirekesztő szemléletmódja az oka: a cigányok megszólítása a szövegben a „mi” morális értékelésének ellentételezését szolgálja. Az egyház, továbbá a református magyar lakosság erkölcsi egysége, az érdeklődés periferiáján elhelyezkedő cigányok viselkedésmódjának összehasonlítása folytán kap jelentéseket – a református lakosság erkölcsi minősége az etnikus távolságtéremtés segítségével konkretizálódik.

2. „Mi református egyház vagyunk” – a felekezeti identitás párhuzamos jelentései

A péterfalvi cigányok legnagyobb része ma is „református”-nak vallja magát. Egyházi (teológiai) értelemben ez képlékeny felekezeti identitásnak tekinthető. Hiszen sem vallásgyakorlatuk, sem a történelmi egyház híveire jellemző tudatformák vagy az azokat közvetítő tradicionális csatornák (egyházi szertartások, ünnepek, szokások, a liturgikus szövegek különféle rétegei) nem integrálják őket a többségi kultúra szakrális hagyományaiba. Írástudatlanságuk eleve kizárja többségüket a „hétköznapoktól”¹³ rendelkező

¹³ Bartha Elek: Hagyomány és identitás a magyar görög katolikusok körében. In: Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 8. Ökumenikus tanulmányok*. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma, 1996. 199.

szakrális nyelvből. Részben ezzel magyarázható, hogy a „református” névvel illetett vallási identitás mögött, önmaguk számára is, fogalmilag meghatározhatatlan, homályos jelentések vannak, melyek a kidolgozatlan metafizikai képzetekben, és a „nem reformátusokról” szóló ismeretek bizonytalan tartalmi, fogalmi meghatározottságában fejeződnek ki:

Ez az orosz vallás más, itt Bökénybe a római templomba azok orosz vallásúak, mi magyar vagyunk, mi nekünk a reformátushoz járunk. Na de nálunk a református nép nem nagyon ízé... azé' jobb a római, mer' ott megkereszteli ingyen, ingyen. Az orosz vallás, e' meg református, azé' én a fiúnak azt mondom, nem, mi református egyház vagyunk, az meg orosz, görögök, nem!

Kérdező (K): Átállna más felekezethez?

Nem!

K: Miért?

Mi református egyház vagyunk. Na most mongyad miért álljunk be vagy hüvőnek, vagy orosz vallásúnak?

K: A bibliát ismerik?

Na derék az, hogyne ismernénk Istent, hát nem Istent ismerünk? Na de igaz, ezek jobban ízélnek, ezek a hüvők, mint a reformátusok, tudom, azok jobban ízék ('istenfélők'). (H. M.)¹⁴

A felekezeti identitást – a református magyarok gyakorlatában érvényes átörökítés helyett – a péterfalvi cigányok teljesen esetlegesen, a keresztelés rítusával konstruálják meg az egyénben. Itt valójában arra a szokásgyakorlatra gondolunk, ami a református cigány családoknál az egyre gyakoribb katolikus keresztelésekre vonatkozik. Ez a tendencia ugyanis a vallási identitás kialakításában a szakrális jellegzetességek adaptív elsjátításának jelentőségét bizonyítja, amit az egyén individuális ismeretei alapján és a cigány közösség irányába mutató diszkurzív rend szerint tölt fel tartalommal. Ezáltal a felekezeti-tudat(ok) részben formális eszközök segítségével, és ami szintén lényeges, rendszerint az adaptált kultúra felől nyerik el legalitásukat:

Nekem itt a könyv, nekem van olyan könyvem, hogy ki lett fizetve az egyház, és nem tagattam el a jóistent, én az egyházba vajok. Nekem itt a könyv, kifizettem. Hogy éngemet úgy... járok a templomba, és e'fogattak, de minden évbe

¹⁴ H. M. = Hájas Márta (sz. 1945), az interjú időpontja 2006.06.24.

fizetek. A tizenöt rubelt. Református itt mind, de e'mentek az oroszba, a rómaiba, mer' nem kell ott az egyházot fizetni. Itt van Dezsőnek a jánya, meg az én jányom is, Bökénybe [a görög katolikus templomba] e'ment megkereszteni az unokámat, mer' nem bírták az egyházat fizetni. (H. M.)

A transzcendens tartalmak kialakítását, részben közvetlen képi reprezentációk révén, különféle azonosítások segítségével végzik el, amit a fogalmi „jól”-formáltság helyett misztikus szokásgyakorlatok, ritualizált hiedelmek töltenek fel jelentésekkel:

Itt Péterfalván egyszerűen zajlik le egy keresztlő. Kis vizet öntenek a [gyerek] homlokára, igaz? És ezzel má' megtörtént a keresztlés, nem?

K: És ez nem elég, nem jó?

Jó, me' ugyanúgy megváltsa az ördögtű a gyermeket, na de az orosz templomba meg, ugyanúgy, ahogy vót a szegek, na mán az Úrnak a kezibe, meg a lábába, ugyanúgy pecsétet tesznek rá. Kis picit keresztet adnak a kezibe, ottan másképp zajlik minden, mint a magyar templomba. És én ha keresztelném, akkor ugyanúgy az orosz templomba vinném, nem a magyarba.

K: De reformátusnak neveléd? Milyen vallásúnak tartanád a gyerekedet a keresztlés után?

Azt nem tudom, csak azt, hogy keresztelném, dehogya minék, azt nem tudom. Ugyanazt (hinné a gyerekem is), amit én: hogy hiszek ugyanakkor az Úrba, de ugyanakkor hiszek a keresztbe is, mongyuk, ami a nyakunkba' lóg, meg a szentképbe is.

K: Ez két külön dolog?

Kettő, de mi egynek vesszük. Mindegy, így is, meg úgy is az Úr gyermekei vagyunk. (P. M.¹⁵)

Az idézet rámutat, hogy a rítus, szakrális funkcióján túl (hogy „megváltsa az ördögtű a gyermeket”), bizonyos képi metaforák közbeiktatásával („ugyanúgy (!), ahogy vót a szegek, na mán az Úrnak a kezibe, meg a lábába, ugyanúgy pecsétet tesznek rá”) többletfunkcióval rendelkezik. A résztvevő számára e képi eszközök a keresztlés aktusa és a szentség megjelenítése között direkt kapcsolatot, vizuálisan konkretizált összefüggéseket teremtenek („hinni az Úrban” és „hinni a keresztben” „Kettő, de mi egynek vesszük”). Ebből kitűnik, hogy a keresztlés jelentősége, a hagyomá-

¹⁵ P. M. = Pincés Mária (sz. 1982), az interjú időpontja 2006.07.27.

nyos értelemben vett felekezeti identifikáció szempontjából a cigányoknál teljes egészében irreleváns. A rítus ugyanis itt nem egyház és személy társadalmi szerződését erősíti meg egy dogmatikusan szabályozott ontológiai rendbe ágyazva, hanem éppen ellenkezőleg, bizonyos elsajátított kulturális elemeket hangol össze az egyénben saját képzeleti, elképzelési segítségével egy fogalmilag megfoghatatlan misztikus világmodellről – miközben a szakrális kontextus előkészítése és az egész transzcendens univerzum jelentéstartományában egymásra rétegződik. A képzetek, a képi metaforák önazonossága elhalványul, mintegy ráhangolódik a kognitív pályák szakrális szimbólumainak valóságátására.

A vallási élmények konstruálása tehát nagyrészt képi, ábrázoló jelek segítségével történik: a magukat reformátusnak valló cigányok a katolikus vallásgyakorlatra jellemző szentképeket és tárgyakat használnak. Ezek az intim terek különféle térformáin rendeződnek szimbolikus sorokká – például a házbelsőkön kívül ilyen személyes, de ugyanakkor mediális térnek kell tekintenünk az emberi test meghatározott részeit is: a felsőttestet és a felső végtagokat, amit a cigány férfiak, ritkábban nők is, kivetőválnak szakrális szimbólumokkal (keresztel, Krisztus arcképevel, Mária egész alakos portréjával stb.) vagy szakrális tárgyakkal (fém kereszt) díszítenek.

Persze általánosabb az, hogy a mindennapoknak keretet adó családi térben, a házbelső tárgyai között – kitüntetett helyen – a szobaajtó fölött, máskor a szoba falának közepén, gyakran a profanitást reprezentáló családi képek kontextusában – Krisztus transzcendens lényét allegorizáló képmások /imago dei/ vannak. Ez a szakrális tapasztalatok szerzésében a percepciót a verbalitás nyelvéről a vizualitás nyelvére viszi át, ami a reprezentációban a *képek* és a *dolgok* érzékelésének összemosódásához, felcseréléséhez (?) vezet. Természetesen ennek megállapításakor számolok azzal, hogy a képi ábrázolás már jelszerűségénél fogva rendelkezik a helyettesítés entitásával, amit paradox módon látszólag éppen az a közvetlen tapasztalás ellenpontoz számunkra, amelyben – Waldenfels szavait használva – valami, még önmagánál is testibb jelenléttel mutatkozik meg és nem valami más révén.¹⁶ Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy cigányok – nem cigányok esetében képesség és szakralitás (=„reformátusság”) kapcsolata között alapvető különbségek vannak. Addig ugyanis, ameddig a református magyar etnikumnál a transzcendens

¹⁶ Waldefels: Az idegenség... i. m. 95.

világról alkotott képzetekben „a vizuális és verbális képiség egyazon térben kibontakozó dialektikus kapcsolata”¹⁷ alakítja ki a szakralitás jelenségeit, és amíg a képi ábrázolás náluk a szentség hagyományos illuminációja, addig ugyanez a cigányoknál magának a metafizikai elképzeléseknek¹⁸ a modellje. Konkrét példán ez úgy hangzik: hogy akkor, amikor a velem beszélgető cigány férfi, a karján látható tetovált Krisztus-fejről azt mondja: „ez [a befejezetlen rajz] jóistenkének akart készülni”, vagy amikor ugyancsak ő, a szobákban látott szentkép kapcsán megállapítja: „Szőlőson, a piacon, a Jóistenkét megveszik, rámákba van, 25 hrivnya egy belőle”, akkor ezekben a megállapításaiban lényegében azt a mediális ábrázoláshoz kötött tapasztalatát fejezi ki, melyben a szentkép valójában Krisztus, nem pedig olyasvalaki, „akinek a verbális képmása a szövegben volt megtalálható”.¹⁹

A vizuális nyelviséggel kódolt szakralis tapasztalatok a rituális gyakorlatokban nyerne határozottabb jelentéseket, s mint látni fogjuk, a péterfalvi cigányok gondolkodásmódjában nem különülnek el a transzcendens világ további tartományaitól: a mágikus cselekedetek (átok: rábójtolás,²⁰ szerelmi varázslás,²¹ katartikus és óvó rítusok: vízzel való

¹⁷ Az idézett kifejezéseket Sephen G. Nichols használta Platon klasszikus képiség-elmélete és a középkori szubjektív gondolkodásban sokkal jelentősebb szerepet játszó képi látásmód elemzése kapcsán. G. Nichols, Stephen: Képi ábrázolás, jelképiség és szubjektivitás a középkorban. In: Goretity József (szerk.): *Komparatistikai szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. 243.

¹⁸ A kulturális minták kettős aspektusáról, a (valaminek)-„nek” és a (valami)-„számára”-modellek különbségéről lásd: Geertz, Clifford: A vallás, mint kulturális rendszer. In: Nidermüller Péter (szerk.): *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 79–80.

¹⁹ G. Nichols: Képi ábrázolás, jelképiség... i. m. 241.

²⁰ „Kell venni gyertyát, meg fekete szallagot, és be kell menni a templomba. Vót ilyen, ezt hallottam, de ezt olyan mondta, aki idős vót má’, hogy megette a tehen a cigány asszon’nak a keszkenőit. És akkor ú kibójtölte, tett ilyen gyertyát, amit én magyarázok neked, és közbe nem ellopták, hanem a tehen ette meg, és annak kifolyt mind a két szeme. A tehennek. Meg ku’csot fordítanak rá. Bibliába fordics-csák meg. Fizetel valamit, ú meg kócsot tesz a Bibliába, és akko’ az megmongya, hogy idegenybe történt, vagy szomszéd – lopásná’.”

²¹ „Hát vannak itt cigányok, akik azt állítják, hogy tudnak, hogyha nem szeret egy fiú, akkor megtudják tenni, hogy szeressen. De én nem hiszek benne. K: Idős emberek azok, akik ezt állítják? Fiatalok is többen tudják, de én nem hiszek benne. Ahhoz, hogy szeressen valaki, ahhoz ki kell érdemelni, nem?”

gyógyítás,²² gonoszűzés²³ stb.) a vallás szakrális tereihez, tárgyaihoz és képzeletihez kötődnek. Egyes rítusok ellenben, mint például az iszákosság és a házastársi hűtlenség elleni fogadalmak, a normaszegést követő jogrestaurációs folyamatokat modellálják.

3. A szakrális tekintély és a társadalmi norma

A társadalom tagjainak együttélését szabályozó szakrális és szekuláris eszközök, általában a magatartásmódok szigorú rendjét írják elő. A cigányok értékhierarchiájában, ahol a többségi kultúrában érvényes „bűnök” számos neme (ívás, káromkodás, házastársi hűtlenség, veszedekés stb.) mindennapos társadalmi gyakorlatok formájában nyilvánulnak meg, és ahol az adott csoport morális diskurzusait a polgári társadalom értékválasztásai nem tematizálják, az efféle cselekedetekkel megszegett külső tekintély megsértését saját társadalmukban „mások tekintete”²⁴ nem helyteleníti. Ennek az lehet az oka, hogy látszólag eleve olyan külső tekintélyt juttatnak érvényre, illetve tesznek eltérő mértékben individuális erkölcsi szabállyá, melyet csak külső reprezentációs értéke folytán vesznek fel normáik rendszerébe. Mivel „a formális külső tekintély csakis a nyilvános fellépést szabályozza, és nem az életmódot”²⁵ a cigány identitásalkotók révén, továbbá az individuális viszonyulások, és mindennapos társadalmi cselekedetek közreműködésével, ennek a külső normatív tekintélynek az érvénytelenítése belső szankciók nélkül nap mint nap

²² Elfertőződött kelés, vagy szemmel vert gyermek gyógyításakor „van ilyen szokás, hogy vesznek újpoharat, a bótba, vagy egy olyan kis mély tálkát, amibű’ még nem ettek, még nem ittak, s akko’ vízzel teli öntik, s akkor megkenik ott, ahun van az a pattanás. És akkor leviszik a Tiszára, és beledobják [poharat].”

²³ „Amikor egy nő hazajön a szülészetű’, megszüli a gyermekét, rá három napra, amég itthon tartózkodik el kell menni a templomho’, miko’ csukkal van, csak akko’ szabad. És akkor a kulcslyukon be kell fíjni, sóhajtani háromszor. És megimádkozni. Ugyanakkor te nem mehatsz be a templomba, de a lelkednek be kell oda menni. A lelketed beküddöd, hogy imádkozzon meg érted. És kész. Akkor egészséges maradsz és abba a hitbe vagyunk, hogy vigyázzik ránk, meg az újszöltre. Én nem vótam. Én Robival, miko’ megsültem, meg miko’ Máriát. Amiko’ ezt a kettőt szültem, má’ nem vótam. Itthon megimádkoztam, oszt kész. Amíg megyünk (szülni), akkor is imádkozunk állandóan. K: Hogy szoktatok imádkozni? Hát mondd, hogy Istenem jó atyám megérdemlem a büntetésedet, hogy szenvedek, de kérlek enyhíts a fájdalommon, és bocsás meg, amit eddig tettem ellened. Hát ezt mondjuk, meg a Mjatyánkot is, meg mindet. Már aki tud imádkozni.”

²⁴ Heller Ágnes: A szégyen hatalma. In: Ugyanó: *A szégyen hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 13.

²⁵ Uo. 44.

megtörténik. „Ha a külső tekintély belsővé válik, és ha így hágjuk át normáit és rítusait, akkor elveszítjük becsületünket. A becsület elvesztése azt jelenti, hogy presztízsünket (addigi arcunkat) veszítjük el” – írja könyvében Heller Ágnes.²⁶ Állítása érvényes a többségi kultúra cigányokkal szembeni attitűdjére is, melyben a cigányok elveszített becsületét (a „*losing face*”-t) rendszerint a kirekesztés, elszigetelés szankciója követi. Ez a folyamat számunkra a kulturális idegenség (= a még *nem* ismert) megtapasztalásának egy újabb aspektusát tárja fel, melyben a cigányoknak tulajdonított sztereotípiák (pl. „szégyen-bűntudat” hiánya) és az adaptív kultúra individualizált normái alapján tapasztalatokat szerezhet egyik társadalom a másikról. (Nem szabad szem elől téveszteni ezzel kapcsolatban Barth véleményét, aki szerint az ehhez hasonló „kulturális normáknak, amelyek szerint az egyének az azonos etnikai csoportba tartozókat minősítik és megítélik – mintegy hallgatólagosan elfogadván, hogy »ugyanazt a játékot játsszák« – szintén van határképző erejük.”)²⁷

A péterfalvi cigányoknál a családi élet belső szabályozása szakrális szinten a fogadalom-tétel rítusával történik. Ez lényegében annyit jelent, hogy a társadalmi normaszegés bizonyos eseteit egyházi eskütétel segítségével, pap jelenlétében vagy jelenléte nélkül tett egyházi fogadalommal próbálják meg elkerülni.²⁸ Társadalmukban a mértéktelen ivás és házastársi hűtlenség a leggyakoribb olyan normaszegő magatartás, mely az egyén köré szerveződő társadalmi mikroklímát veszélyezteti, s ezáltal a tekintélyelvű rendszerek – ebben az esetben az egyházi tekintély – szankcióit magára vonja. Az egyén a fogadalomtevés aktusával ezért létrehozza ön maga számára a cselekedeteit szabályozó külső tekintélyt, amit szakrális, mitikus képzeteihez igazít. Az így kulturálisan konstruált normában ezáltal *involválódhat*, megerősítheti morális identitását, melyet máskor javarészt a többségi társadalom intoleranciája alapján definiál ön maga számára. A tekintélyben való involválódás folyamatát azonban számos ambivalens jelentés kíséri: a külső tekintély érvényessége situá-

²⁶ Uo. 12.

²⁷ Barth: Régi és új problémák... i. m. 5.

²⁸ A fogalomtétel, illetve „felfogadás” rítusa Küllös Imre leíró néprajzi vizsgálatai szerint Kárpátalján Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megye számos magyar településén (mind a reformátusoknál, mind a görög katolikusoknál) ismert. Lásd: Küllös Imre: „Felfogadás” a Kárpátalján. In: Küllös Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz* 9. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 1997. 377–392.

ciófüggő marad, amennyiben a fogadalom visszavonható, és a visszavonás gesztusa az őszinte megbánás fejében nem számít bűnnek:

K: Meg lehet szegni az esküit?

Persze, ha ű ezt őszintén megbánja, hogy ezt megtette. Vagy ha kényszerítik, akkor is megszédheti, me' nem a saját akaratábu' tette azt az esküit. És aki kényszeríti, mindig arra száll. Azt mongyák. Karcsi is ugyanakkor felesküdütt, hogy ű több asszonnyal nem lesz, csak hogyha elhagyja Jolika [félesége], érted? Templomba esküdütt.

K: Melyikben?

Bökénbe'.

K: A katolikusban? De hát ő református, nem?

Lényegtelen. Templom, az mindig templom. Mindegy, ha orosz, vagy magyar, végülis az is az isten háza, ha református, ha a másik. A fiára esküdütt, a kisfiúra, améket a legjobban szereti. Hogy Jolikát addig nem fogja megcsalni, nem fekszik le más nővel, ameddig Jolika el nem hagyja.

K: Miért kell templom, ha itthon is lehet?

Mer' úgy vannak vele, hogy akkor lehet jobban fogadja, jobban fél. Az itthonit hamarabb megszéded. (P.M.)²⁹

Az idézett szövegből láthatjuk, hogy ha a rítus lebonyolítása nem csupán a fogadalmat tevő személy jelenlétével történik, és a külső tekintély autoritással bíró szakrális tere, vagy megjelenítője (templomban, pap jelenléte) képezi a rituális aktus kontextusát, akkor az a fogadalom minőségére és az esetleges normaszegés következtében kialakuló büntu-
dat mértékére is hatással van:

Aki fél a jóistentől az betarcsa. Hát igaz, én esküttem egy párszor, na de meg is szedtem sokszor. Vagy három éve esküdük, de azóta nem szedem meg, betartom amit kérek, amit kérek én betartom. Ezelőtt fiatal vótam, mit akarsz, tizenhét éves vótam, amikor megnősültem... akkor szoktam esküdni.

K: Hol szoktak az esküire sort keríteni?

Szerintem mindegy, hogy hol esküdül. A Jóatyám látod, hogy például amikor én megszédem, van olyan, hogy a pulya beteg. Én amikor megszédtem, a nagyobb fiamnak úgy elesett, hogy itt ez a torkát átvágta, és ott operálva is van

²⁹ P. M. = Pincés Mária, az interjú időpontja 2006.07.27.

neki így né [a kezével mutatja]. Én tudom, hogy az a Jóatyám csapása vót, hogy amiért megszedtem. Amég az vót kicsi, oszt úrá esküdtem.

K: A pap ott van az esküütétnél?

Ha akarod, hogy jelen van, akkor az má' veszélyes. Mer ha a pap ott áll, vagy mongya, vagy ráteszi az izét, akkor az má' veszélyes.

K: Akkor muszáj betartani az esküüt?

Muszáj, okvetlen.

K: Miért?

Mer' az halálos.

K: Minden esetben ott van a feleség?

Hát pl. ott szokott lenni, ha te nekem nem hiszel, hogy én felesküök, akkor te eljössz velem, hogy hallja mindenki. (H. S.)³⁰

A fogadalom megszegésének következményeiről különféle tulajdonításokkal átszőtt történetek keringenek, amelyek szimbolikus formában fejezik ki az „elemzőképesség, tűróképesség és erkölcsi belátása határait”.³¹ (Pl.: *Valamékkal valami baj is vót, amék megszedte. Az is így fel- esküdött, és azé' bolondult így meg. Ű magára esküdött, ű nem esküdött a családjára. Látod mi lett Lacival? Megbolondult.*) A rendhagyó eseményekről (váratlan betegségről, megbolondult fiatalemberről, házastársi hűtlenségről) szóló narratívumok egyrészt a lelkiállapotok és vallásos diszpozíciók jellegét, minőségét is formálják, másrészt a rítushoz kötött szakrális tekintély befolyását, érvényességét erősítik az egyénre nézve. A külső tekintély sikeres belső integrációjával az „újjászületés”, „megváltozás” érzésével az elveszített becsület (az „elveszített arc”) metaforikus visszaszerzése történik meg:

Ha a jóatyám látom, hogy annyi erőt adott, hogy én bírjam is ki, hogy ne igyak, és egy az, hogy amikor már lejár, akkor az ember újbúlszületik.

Másik beszélő (M): Megváltozik.

Hogy eztet ű megfogadta és be is tudja ezt tartani. Mer' sok ember megfogadja, de ha nem tarcsa be, nem ér vele semmit. Az egy gond. Én ha megszedem, nem tudok aludni hónapokat. Az engem idegesít, vagy ha a pulya megbetegedik, akkor én má' ott vagyok. (H. S.; H. A.)³²

³⁰ H. S. = Hájás Sándor (sz. 1979.), az interjú időpontja 2006.07.28.

³¹ Geertz: A vallás, mint kulturális rendszer, i. m. 87.

³² H. S. = Hájás Sándor; H. A. = Hájás Arsen (sz. 1988.), az interjú időpontja 2006.07.28.

Fontos és érdekes jelentése lehet azonban annak is, hogy a szakrális szankciókkal felruházott külső tekintély mellé a fogadalmat tevő személy saját értékrendjében komoly jelentőséggel bíró értékeket állít. A férfi fogadalomtevőknél ez leggyakrabban családja legkedvesebb tagja (az általam látott valamennyi esetben ez az apa fiú gyermeke), más esetben önmaga, ami egyfajta biztosítékot képez a szekurális világból hozott normaszegések és magatartási szabályok relációjának, egymáshoz való viszonyának kijelölésekor. S egyidejűleg hozzájárul a tekintélyalkotást körülvevő mechanizmusok különféle szintjeinek (szakrális, világi; hivatalos-polgári, tradicionális jogalkotások tartalmainak) szintetizálásához.

Talán eltérő érvennyel, de ugyancsak a preferált értékekkel szembeni moralitás garantálásában van szerepe a rítusban résztvevő női hozzátartozónak, a feleségnek is. A nemi hierarchia rituális kiegyenlítése az a funkció, amit a templomi szertartás keretében a nő az általános társadalmi együttélés hatalomgyakorlásával szemben létrehoz: hiszen a fogadalom-tétel rendszerint a feleség jelenlétében történik, irányító feladatot kap a rítusban, a külső tekintély megerősítésével, mintegy „diktálja” a korábbi konszenzus alapján kialakított fogadalmi szöveget. („*Nekem például a feleségem vót. Aztat ű ahogy mongya, neked úgy kell mondani. Ű mongya, hogy hogy mondd, és akkor te úgy mondd. Nem hogy lassan elmondod magadba, mert ha magad mondd, akko' „Istenem bocsássá' meg nekem, me' nem akarok esküdni”- vagy valami és akko' hiába benn vótál a templomba.*”) Ezekből a körülményekből láthatjuk, hogy a fogadalom, mint kulturális praxis, voltaképpen társadalmi vonatkozásokkal is rendelkezik. Családi ügy, mivel a külső tekintély és szankció kijelölésével, felvállalásával a rítust követő társadalmi cselekedetek már nem csupán a fogadalomban szereplő személyek sorsát, hanem a család társadalmi mikroklimáját is befolyásolják. A nő, személyes jelenlétével felelősséget vállal a felesketett fél iránt, ami az ún. „megszedés” esetén a bűn elkövetésének cinkosává teszi:

Ez [a beszélő férje] elment, felesküdt, mire hazajöttem, má' a pohár előtte vót, és má' ivott. Ű magátul ment, én nem mentem vele. Én nem mejek vele, most-má' osztán nem mejek vele.

K: Miért nem megy veled?

[hangosabban] Én vegyem a bűnt magamra? Az ű bünit? Hogy ű felesküdik, kéri az Istent magára oszt akko' haza jön oszt má' iszik? Menjen vele a nyavaja. (P. M.)³³

³³ P. M. = Pincés Margit (sz. 1942.), az interjú időpontja 2006.07.25.

4. A profán tekintély és a társadalmi „gender”

A nők hatalmi alárendeltségének rituális ellensúlyozására, a fogadalmak kapcsán bemutatott szerepeken kívül, jó példa lehet más tekintélyelvű rendszerek, esetünkben a polgári törvény alkalmazása is. Az ivás, a házastársi hűtlenség, a családok közötti konfliktusok, a vétségek stb. közösségen belüli szabályozására, esetleg további szankcionálására a cigányok gyakran használják a többségi kultúra által legalizált külső tekintélyt, amit részben a templomi fogadalomtételnél tapasztalt nemi kiegyenlítés egyik változatának tekinthetünk, részben viszont az akkulturációs változások adekvát kifejezésének.

A mindennapos személyközi konfliktusok helyett, ennek illusztrálására egy olyan példát hozunk fel, amely a lokális társadalom hatalmi rétegződését, és a világi jogalkotás alkalmazásával ötvöződő belső értékorientációs választásokat egyidejűleg szemlélteti. A cigány családok legrendszeresebb jövedelmét a különféle állami segélyek (szociális segély, anyasági pótlék stb.) képezik. Ez értelemszerűen a források és lehetőségek széles skálájában a nők és gyerekek gazdasági dominanciáját erősíti. Bár a nők családon belüli társadalmi és hatalmi presztízsét a beszédben konstituálódó nemi különbségek³⁴ minduntalan lerombolják („*Nálunk asszony nem parancsol. Egy főnek kell lenni. Nálunk a fő az ember. Ki lakna vele, ha ű parancsolna, úgy elzavarnám, hogy a lába nem érne a földet.*”), a társadalmi szférában a család érdekeinek, pozícióinak minél hatékonyabb védelmében – természetesen az egyén habitusától függően – a nők mégiscsak jelentős szerepet kapnak. Persze a cigány társadalom politikai és hatalmi rétegződését tovább bonyolítja, hogy a különböző csoportok tagjai ugyanazon régióból származnak, s endogám vonásokat mutató házassági rendszerük³⁵ a vérségi és rokoni szálakkal teljesen átstrukturált populációkat alakított ki. Ezekből adódik, hogy a konfliktusokat indukáló családok, saját érdekeiknek csak a szélesebb értelemben vett rokonság ellentétes törekvéseivel szemben tudnak érvényt szerezni a lokális közösségen belül. Az elmondottakat egy cigány család belső konfliktusa támasztja alá, melynek alapvető történéseit a következő módon foglal-

³⁴ Ezzel kapcsolatban lásd: Kovai Cecília: Nemek határain. Pár gondolat a nemekről és a hatalomról. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2006. 196–208.

³⁵ A péterfalvi cigányoknál az incestus-tilalmak csak az egyenes ági és az első fokú oldalági rokonokra terjednek ki.

hatjuk össze: egy cigány férfi megverte feleségét, aki ezt követően családjához menekült, majd pedig rokonságától védelmet remélve hamis rágalmakkal férje ellen biztatta féltestvéreit és mostohaapját. Az így kirobbant összeütközés sarokpontjait egyre agresszívabb formákat és hangulatot öltő vitában fogalmazták meg a felek – miközben mindkét ellenségeskedő, veszekedő család a hozzátartozók egészének megszervezésével ágyazta be a konfliktust indukáló személyeket a széles értelemben vett rokonságba. A társadalmi tekintély kölcsönös megsértésével a veszekedés résztvevői az adott konfliktushelyzetet fokozatosan alakították át az egész kollektívum ügyévé. A hatalmi háló koncentrikus körökbe szerveződött a társadalmi polaritás mindkét felén, az összetűzést kiváltó okok jelentősége pedig meghatározott ütemben kezdett átértékelődni. A férj és a feleség, valamint a mögöttük felsorakozó, hatalmi hálóba szerveződő családok, ugyanabba a rokonsági szisztémába kapcsolódtak. Az értékvalasztások és érdekérvényesítő mechanizmusok így a konfliktust kiváltó személyekről és okokról szinte észrevétlenül helyeződtek át a társadalmiság magasabb szintjére. A veszekedés olyan rituális gyakorlattá vált, amelyben a családok és családtagok a társadalmi presztízs és hatalmi rendszer határainak (újra)kijelölését, egymás ellenében – egy eruptív mentálhigiénés folyamat keretébe ágyazva – valósították meg. Ezáltal az „individuális” és „kollektív” társadalmiság flexibilis szintjei folytak egybe, amit végül a peres felek közötti vagyonosztás gesztusa zárt le. A veszekedés végén a feleség átadta a szociális segély egy részét a férjnek, akit – a többség véleménye szerint – csupán érdekből, a konfliktusban mögötte álló rokonai fogadtak be. Az ügy záró momentumát az asszony rendőrségi feljelentése képezte saját férje ellen, aki időközben megcsalta feleségét a számára támogatást nyújtó család egyik nőtagjával, s elköltötte a segély átadott részét. A feleség rendőrökkel (azaz milicistákkal) verettette meg a férjét, aki visszaköltözése előtt, templomi fogadalmat tett további házastársi hűségéről. Meglehető módon, a mindennapi társadalmi beszédet nem tematizálta az idézett ügy, mégis különféle diskurzusok kialakítását tette lehetővé a nyilvánosság előtt. Ezek közül a feleség interpretációját, és a szomszédok reakcióit magába foglaló szöveget idézzük:

Levertem neki itt, meg levertem neki a milicista előtt, kérdezd meg, Sanyi tujgya. A milicisták kacagtak, kinyú'tak. Annyi [ember] vót, mint a hajam szála Margitka, mentiünk a piacra fele Szőlősn. Így fogtam a jányt [ölében ülő kislányát], pedig tuttam, hogy nem ejtem el. Így megfogtam a kislány, azt

mongya [a férj] a milicistának fele: „*Ű nem akar vissza jönni –Parancsnok úr, ű nem jön vissza, hiába jön. Pedig egész este rimáncottam*” Csatt! –mondom. *Igen, én nem jövök vissza? Lúttam neki egyet, nekiesett a falnak. Meg se mert moccani. Csihég-puhé Margit, nem tudod elképzelni.*

M1(férfi): *Jaj, neked se kén olyan hamar izére lépni... Zsinyegre.*

Jó tettem én, de még én verem neki és veretem is.

M1 (férfi): - *Hát jó, hogy vereted, de mire mentél el?*

Hát azért, mer nekem úgy tetszett, én neki senki, semmi nem vagyok. Én neki 25 éve felesége vagyok. Ahányszor akarom, annyiszor veretem és nem fog dirigálni senki. És ha hússzor megveretem, akkor is csak én kellek neki.

M2 (nő): *Én nem adnék neki tíz kopeket se. Inkább elmennék a háztul...*

Mosmá' neki fel van addal [’fel van adva lecke’]. Neki fel van addal. Neki feladta a milicista is és a bíró is. Miko' öt kopeket kér a szociálisbul csak menjek fel. A bíróhoz.

K: *És miért nem segített a családjá, miért kellett rendőrhöz menni?*

Hát dehogynem segített. Le akarták neki azt verni. Bandi bátyámék. Le akarták azok egy szikund alatt verni, csak a pénzé' vót megmentője [egy másik cigány család, Máliék]. Nem érkeztek űk leverni, leverettem én ötven grivnyájé. Én leverettem neki Szöllőssön is. Én tüllem is vannak erősebbek. Hát hogy létezik az: én tüllem nincsen erősebb? (Ny. J.; H. Á.; P. M.)³⁶

A hosszas idézet rávilágít arra, hogy a társadalmi konfliktus köré épülő személyes cselekvések és magatartások, a külső tekintélyé emelt polgári törvény segítségével, milyen érdekek védelmét hozzák létre. Ezen túl pedig a nemi hierarchia többsíkú (szakrális és polgári) kiegyenlítésének aspektusaira is rávilágít. Le kell azonban szögeznünk, hogy megállapításainkkal nem kívánunk ahhoz a társadalomtudományi sablonhoz visszanyúlni, amely a nemek közötti kapcsolatokat kizárólag hatalmi relációkban rendezi el. Szem előtt tartjuk, hogy a társadalmi nemekről szóló hagyományos antropológiai diskurzusok java része sokáig, a férfiak és nők közötti hierarchikus viszonyra „elnyomók” és „elnyomottak” viszonylatában tekintett. Ami egyrészt megfosztotta az értelmezést attól, hogy az így pozícionált személyek egy hatalmi diskurzus keretein kívül létezhessenek és értelmezhessek önmagukat, másfelől a nemi határképzést túlhangsúlyozva, megteremtette a lehetőségét annak, hogy a tudo-

³⁶ Ny. J. = Nyerges Jolán (sz. 1967.); H. Á. = Horváth Árpai (sz. 1946.); P. M. = Pincés Margit, az interjú időpontja 2006.07.25.

mány diskurzusa a beszédben létrejövő nemi különbségeket a társadalmi szerepek metaforikus kifejeződésének fogja fel.³⁷ Éppen ezért osztjuk azt az álláspontot, hogy a nemi különbségek valójában a beszéd- és élethelyzetek kontextusában nyernek jelentéseket, karakteres tartalmaik pedig összefüggésbe hozhatók a narratívákat mozgató társadalmi, gazdasági érdekekkel. Mégsem mond ez ellent annak a gyakorlatnak, hogy a péterfalvi cigányoknál a társadalmi értékrendben hátrányosan pozícionált nők a nemi különbségek időszakos ellensúlyozására külső szankciókat „működtessenek”. A külső tekintély magától értetődően ebben az esetben olyan értékrend által képviselt hatalomgyakorlást jelent, amely a többségi kultúra kényszerítő befolyásával rendelkezik, s olyan társadalmi devianciák elleni fellépéseket tesz lehetővé, melyek a cigány társadalomban alapvetően nem számítanak normaszegő magatartásnak.

5. Leszármazási rendszer és nemi identifikáció

A férfi társadalmi primátusán alapuló nemi hierarchia képét árnyalja, hogy az egyén saját leszármazási rendszerét nem nemi alapon, hanem a házasság polgári értelemben vett legalitása alapján határozza meg. Ez lényegében azt jelenti, hogy az ősök azonosításában – mind a családnevek, mind a nemzetségnevek szintjén – a törvényes házasság a döntő: ha az utód szülei hivatalosan is összeiratkoztak, az egyén önmagát a patrilinéáris leszármazási rendszerben helyezi el, ha nem, akkor ez a gyakorlat átadja helyét a matrilineáris azonosítás típusának. Csak a rokonok identifikációjában van ennek jelentősége, melyben talán a többségi társadalom hivatali nyilvántartásának mentális szintre levitt adaptációját kell látnunk. Olyan akkulturációs változást, ahol a cigányok a rokonsági struktúra nyelvi kidolgozottságát a többségi társadalomtól kölcsönzött elemekkel oldják meg. A családnév a közösségi tudás elhanyagolható részét képezi, amit a rokonságilag teljesen összefüggő cigányság, vagyis az „itt mindenki rokon”- gondolata tesz lehetővé.

Itt mindenki majdnem rokonnal lakik. Me' mind valamilyen ágrul unokatestvérek, vagy rokon, vagy másod unokatestvérek. Nem, nem nézik ki, vagyis nem számít [bűnnek']. Itt van Mártának a menyé. Az lakott... két jány, édes testvér vót, vót azoknak az egyiknek egy fiú, a másíknak egy lány. És

³⁷ Kovai: Nemek határain, i. m. 198.

összeházasodtak, van egy kislányuk. Attul elmaradt, most evvel élük. Márta néninek a fiával. De az is valamilyen ágrul unokatestvére. Nem sokra tartják a testvért. Ez csak nálunk van meg, hogy igen, nem [szabad unokatestvérhez férjhez menni]. Vagyis az én családomba. Ott nem, tényleg nem szabad. Mer' mondjuk azt gondoljuk mi, hogy az Isten nem tartja azt jó ötletnek, hogy unokatestvérhez menni, vagy netán járni vele. Azt nem szabad. (P. M.)³⁸

Ezért azokban az esetekben, amikor a vezetéknev és a nemzetségnev közötti megfelelés elmosódik, az azonos nevű, de más nemzetségbe tartozó családok megkülönböztetése eleve szükségtelenné válik. Annak ellenére, hogy a megkülönböztető nevek vagy ragadványnevek az identifikációkban elsődlegesek, ebben a cigány társadalomban mégsem öröklődnek, illetve sohasem válhatnak úgy nemzetségnévvé, mint mondjuk a magyarok rokonsági terminológiájának párhuzamos eseteiben.³⁹ Ez egy individuális társadalom, ahol a kijelentés idejében egyéneket azonosítanak és személyeket tartanak számon, a múlt diskurzusában pedig olyan konvencionális ismereteket forgalmaznak, amelyben a nemzetségi leszármazási rendszer sajátos mentális térképekbe rendeződik. Elevenen élő nemzetségi tudatukban négy ún. „nemzetet” vagy „bandát” tartanak számon. Ezek mindegyikének a közbeszédben kiterjedtségük, múltbeli presztízsük alapján eltérő társadalmi respektust tulajdonítanak: a Totom nemzet a legősibb, számánál fogva pedig a legelőkelőbb helyet foglalja el a hatalmi rendszerben. Ebben a nemzetségbe tartozik egyébként a legtöbb konfliktust kiváltó, de ugyanakkor az egész kolóniát alapító Horváth család is. Ezt követi a legdinamikusabban fejlődőbb nemzetség, a Hamza nemzet, amely a bökényi cigánytelepen, számarányát tekintve szinte teljes egészében döntő súlyra tett szert az elmúlt néhány évben. A legkisebb, más vidékekről, házasság révén bekerült nemzetség az Orgovány és a Jászli. Ez utóbbiakba értelemszerűen a hatalmilag leghátrányosabban pozícionált családok tartoznak. Egy ilyen nemzetség női tagja, akit férje egy távolabbi településről, Ardóból hozott feleségnek, éppen az elemzett családi összetűzés kapcsán fogalmazta meg ennek a nemzetségi társadalomnak a hatalmi jelentőségét:

³⁸ P. M. = Pincés Mária, az interjú időpontja 2006.06.21.

³⁹ Lásd: Szabó László: *A népi társadalom változásai az Alsó-Garam mente magyar falvaiban (1900–1974)*. (Folklor és Etnográfia, 25.) KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1986. 10.

Ezé' jó nagy bandába esni (mondta a veszekedést követően férjének), akinek meg nincs ['rokonsága'] csak kákánápucc, jöhetnek, akkor verjék meg, amikor akarják. Na a Totoméék – egy felszólal, jön, a másik. Nem úgy, mint nálunk. (F. M.)⁴⁰

A bemutatott konfliktus során láthattuk ennek az érdek- és presztízs-védő hálónak a működését, s tanúi lehettünk annak, ahogyan a félreértések egy közösségi problémába ágyazva a hatalmi pozíciók újra-kijelölését, megerősítését segítették elő. Azt is szem előtt kell tartanunk azonban, hogy a szűk konszangvinikus családon kívüli szférában az érdekvédelem, nem feltétlenül rokonsági fokok alapján tagolódik. Ugyanis a látott konfliktusban inkább a személyközi kapcsolatok, a személyes habitus és az egyén értékválasztása volt a döntő. Hiszen nem nemzetségek kerültek összetűzésbe egymással, hanem olyan személyek, akik szinte azonos fokú rokoni kapcsolatokkal rendelkeztek az őket támogató rokonság mindkét felén. Éppen ezért különös, hogy abban a társadalomban, ahol sem öröklésszabályozó, sem gazdasági funkciója nincs a nemzetségi leszármazási rendszernek, és ahol a hatalmi jelentőségét az individuális vonások rendszeresen felülírják, ott identifikációs súlya folytán ezt a modellt mégis az egyéni és kollektív identitás lényegi elemei között kell számon tartanunk.

A kulturálisan konstruált nemi szerepek tudatosítása már a szocializáció elején elkezdődik. A fiú gyereket nem verhetik meg a nők (sem az anyja és a nagymamája, sem a vele egykorú lánytestvére), ő viszont anyjának visszaüthet, kiabálhat rá – indulatait ugyanolyan viszonyulási modellekben fejezheti ki és fejlesztheti nemi dominanciává, mint amilyenben az idősebb férfiak tekintenek a nőkre. A gyermek feletti gondoskodásban, az ajándékozás gesztusában ez a nemi megkülönböztetés számos alkalommal megnyilvánul, amit a családok férfi tagjai nőkre gyakorolt hatalmi befolyásuk segítségével igyekeznek szavatolni. A nemi megkülönböztetés korcsoporttól független alá-fölérendeltségi viszonyának terepmunkám során számos formáját láttam, de talán legszemléletesebb az a példa, amikor egy négy gyerekes cigány családban, a ház előtti padon beszélgetve a nagyapa egyszeriben bezavarta feleségét, mert fiú unokája elaludt, akiről el kellett hjatani a legyeket. Ezt látva kérdéseimre az alábbi válaszokat kaptam:

⁴⁰ F. M. = Farkas Mamuska (sz. 1981.), az interjú időpontja 2006.07.19.

K: A fiú gyerek értékesebbnek számít a lánynál?

Hát persze.

K: Miért?

Ember lesz belőle, ű alakiccsa a családot.

K: Ez azt jelenti, hogy másképp is nevelik?

Egyformán, de ugyi ennek több kedvezet jár. Cukorbul többet kap, ha mennek is fagyizni, úneki agyják oda a pénzt. Egy hugyos jány csak egy hugyos jány, de egy fiú, az fiú. Robika kapott egy új biciklit, ű (kislányra mutat) nem kapott egy kisbabát se.” (H. Á.)⁴¹

E vélekedés, valamint a fiúgyermek felértékelt pozíciója mögött ebben a családban bizonyára több összetevő állhat. Ilyen tényezőnek tekinthetjük egyrészt, hogy a nagyapán kívül, férfi híján, a fiúunoka lehet az egyetlen, aki majdan a háztartásban élő nők érdekeit a közösség többi tagja előtt megvédheti, másrészt, hogy a nagyapa fivéreinek (fiú) utódaival szemben a hatalom feletti diszpozícióban folytatott küzdelem során szintén csak a megkülönböztetett bánásmóddal körülvett gyerek lehet az adott család egyetlen lehetősége.

A társadalmi szocializáció kezdetén a gyerekek egymáshoz való viszonyában egészen addig, ameddig egy adott generáció tagjai nem kerülnek a gazdasági-szociális önellátás közelébe, vagyis ameddig a család („háztartási egység”) intézményrendszere egy relatív szociális biztonságot nyújt a gyerekeknek, addig a tevékenységében sokkal nagyobb szerepet játszik a közösségi kölcsönösség. Ugyan a fiúgyermek megkülönböztetett pozíciója, már a kezdetektől differenciált módon neveli a gyerekebe a lokális társadalmi rendet – ennek ellenére mégiscsak létezik egyfajta egyenlőség. A nemi szerepek narratív hangsúlyainak felerősödésével azonban a gyerekek között kialakult társadalmi kapcsolatok közösségi jellege megbomlik, a serdülők férfi és női csoportokra válnak szét: felerősödnek a nemi hierarchia szélsőséges aspektusai, a szociális-gazdasági kényszer és a házassághoz kapcsolt tiltások átalakítják a korábbi csoportos együttléteket jellegét. A gyerekekbandákba tartozó személyek, akiket korábban a közös tevékenységek tartottak egymás közelében, önálló családot alapítva saját önellátó rendszerek kialakítására és kisajátítására törekednek, amit veszélyeztethet közvetlen, szélesebb értelemben vett társadalmi kapcsolatrendszerük korábbi közösségük tagjaival. Valószínűleg ennek a bizalmatlansági hálónak a lassú kifejlődését kíséri az a diszkur-

⁴¹ H. Á. = Horváth Árpai, az interjú időpontja 2006.07.23.

zív váltás is, ami a cigányok egymásról szóló beszédstratégiáit alakítja át. Ettől kezdve a nyilvános beszédmódban a pozitív öninterpretáció minden esetben a „másik” negatív definícióján keresztül valósul meg különféle kontextusokban és beszédhelyzetekben:

Itt olyanok érted, isznak, akkor mit csinálnak, verekednek garázdrá’kodnak, na tudod, és akkor mennek lopni is miko’ megisznak, mi meg arra nem vagyunk szokva. Mi ugyi becsületesek vagyunk. (M. D.)⁴²

Vagy: „DVD-eket vásárolnak, televíziókat, kétezekeket vásárolnak. Enni nincs mit, a pulyának sincs mit egyenek”; „A mi családunk ösmered, a mi családunk soha el nem káromkodta magát, a mi családunk soha is. Mi olyan jó családok vagyunk. (H. M.)⁴³

Máskor: „Mirulunk sohse nem hall rosszat, és dicsérnek bennünket [a magyarok] - mi nem járunk ugyi, nem izégetünk a kertek alatt, nem járkálunk. Az én pulyám nem mennek fel a faluba kéregetni pénz nélkül, mer’ meg ölném. Űk is kapálnak, meg mindent megtermelünk, nem szabad csak úgy. Itt meg sokan mennek, hiába lássák, hogy ez a magyar nép mennyit dógozik, ugyi meg szenved vele, megtermeli, megkapálja, elmennek, ellopják, meg minden: hát mire kell ilyen csiná’ni? (M. I.)⁴⁴

6. Gazdasági stratégiák

A nyelvileg kódolt minták között a becsületesség motívumai akár nagyon alaposan kidolgozott narratívumok formájában is testet ölthetnek. Ezekben az összefüggő, szintetikus narratív szövegtestekben az elbeszélők a népmesék epikus szerkezetéhez hasonlóan, viszonylag tömör szerkezetben adnak hangot a „becsületesség” gazdasági értékének.

Nem tudom, hogy Elek Jóskát ismerted-e? Annak a felesége, Lenke tanító-nő vót, régen tanított engem is öt osztályt. Annál elmentünk dógozni. Gyertek Dezső, azt mongya nekem, kell nekem dógozni. Hát ugyi mivelünk vótak ugyi megszokka’. Na de ugyi Jóska bácsi az irodán dógozott, annak kellett menni, Lenke meg ugyi beteg vót, az lefeküdt, az inyekciót szedte, gyógyszereket. Hát gondolnád meg, ha már az ú fia [egy másik cigány család egyik tagjáról beszél] ott lett vóna, olyan helyen, má’ megfogta vón az összes pénzt elvitte

⁴² M. D. = Máté Dezső (sz. 1964.), az interjú időpontja 2006.06.17.

⁴³ H. M. = Hájas Márta, az interjú időpontja 2006.07.19.

⁴⁴ M. I. = Máté Irén (sz. 1946.), az interjú időpontja 2006.06.19.

vón. Hát ott vót előttiünk, otthagya Jóska bácsi a pénzt, ugyi me' sietett, na de lehet, hogy próbált érted egyiket, másikat – hát nekem is van felfogásom, azt hiszed. Én se az a bolond ember vagyok, na oszt ott felejtette a pénzt, ott vót pácskákkal összerakva, rubelek. Ötven rubel, száz rubelek, ilyen nagy pénznek vótak. Hazajött, megszámolta a pénzt, na Dezső, hallgass ide, amiér' ilyen becsületesek vagytok, amennyirű vót szó, a munkát azt kifizetem nektek, azt kifizetem, mer' azt köteles vagyok nektek kifizetni. De amiér' becsületes vagy, nem nyu'tok semmihez, pénz áll előtettek mind. Most elmenc túllem egy jó két méterre. Ementem. A feleséged vegye le a kendőt a fejrűl, kösse be a szemedet, néztem ráfele, mondom má' viccel Jóska bácsi, vagy mit akar? Nem, nem, azt mongya, nem viccelek. Jó. Bekötötte az asszony a szememet, na gyere, és ű meg felvett két pácska pénzt. Elek Jóska. Na, amékhö fogo' nyulni, annak a közepibűl huzzá' ki pénzt. Amennyit akarsz. Hát ugyi nem látom, be vót kötve a szemem, hát vót ott ötös egy pácskáva', vót rubeles is vót, ötvenesek is vót egy pácskával. Mejek, hát odaértem, ű így fogta a két pácska pénzt az egyik kezébe, a másikba. Belenyű'tam a pénzbe, a közepibűl, mer' ű a közepibűl monta, ha kihúzod a közepít, akkor az a tied, még a fizetésen kívüil. Hát én meg kihúztam egy ennyi kis forma pénzt (az ujjáival mutatja), ilyen kis vastag pénzt a közepibűl, mikor kinyiccsa az izét... a szememet, hát rubeles vót. Na az a tied. Ilyen ember. Az a tied, vigyed. És Lenke még megpakolja neked a táskát is, haza, a pulyának kaját. (M. D.)⁴⁵

A „cigánybeszédben” a rejtett szegénység-narratívákat – a nem cigányokkal való minél szorosabb kapcsolat érdekében – a megbízhatóság, a becsületesség retorikai eszközei kísérik. Paradoxnak tűnik, de ezekkel a narratív képződményekkel a cigányok lényegében egy olyan, a többségi társadalomban öröklődő, sztereotip képpel vitatkoznak, melyben az „elveszített becsület” visszaszerzésének alapvető érvét és jelentéseit éppen az az előítéletesség képezi, amelyhez képest meghatározzák, illetve elkülönítik magukat.

A fenti idézetekben látott narratív eljárásoknak az a célja, hogy a cigányok egymás reprezentációinak és gazdasági stratégiáinak érvénytelenítésével egy beszédben konstituálódó „kulturális integrációt” hajtsanak végre. Ilyen értelemben ezek az öninterpretációk és szövegek az etnikuskulturális határképzés látszólagos feloldására tesznek kísérletet. Ez lényegében alkalmassá teszi a plurális kultúra résztvevőit, hogy a diszkon-

⁴⁵ M. D. = Máté Dezső, az interjú időpontja 2006.06.17.

tinuitások a jelentésmezők bizonyos szférájában folyamatosan közelíthessenek egymáshoz, ami oda vezet(het), hogy a dinamikusan változó kulturális határok a plurális szituációk egyes, rendszerint látványosabb pontjain megszűnnek, vagy legalábbis külsőleg homogenizálódnak. Ezekhez hasonló, látványos pontoknak tekinthetjük a vallást, a nyelvet, az élet és az emberi cselekvés különféle területeit (pl. jogalkotás, identifikációs modellek, erkölcs- és munka-fogalmak stb.). Azokon a pontokon következett be tehát a kulturális adaptáció, melyeken a cigányság társadalomtörténeti hagyományai folytán nem rendelkezhetett saját szociokulturális tradíciókkal, illetve ahol a többségi kultúrában érvényes társadalmi cselekvések és szabályok egyfajta „elbizonytalanodást” okoztak.

E kulturális distancia oldódása az etnikus törésvonalak mentén személyközi kapcsolatokon keresztül történik, ami a kialakult viszony minősége szerint eltérő lehet. Az interperszonális kontaktus – mely ebben az esetben az interetnikus érintkezést szintén magában rejt – akár csak a már látott narratív lehetőségeken belül mozogva is, nagyon sokféle alapárnyalattal rendelkezhet. Mivel egyéni stratégiák érvényesülnek a cigányok és nem cigányok közötti gazdasági/információs hálózatok kiépítésében és használatában, az individuumok egymáshoz képest az akkulturációs változás különféle fázisaiba jutnak. Így a kultúra kollektivitásának határai voltaképpen nem egy kohéziós tudáskészlet alapjain válnak határozottá, hanem különféle módon széttartó társadalmi gyakorlatok diszparitásán keresztül. Ha megnézzük közelebről a péterfalvi cigányoknál tapasztalt gazdasági stratégiákat, állításunkat számos példával tudjuk igazolni.

Történeti dimenzió, de talán mégsem hiábavaló előljáróban utalnunk rá, hogy a 18. század végétől Péterfalván a cigány foglalkozási csoportokban⁴⁶ zenész (Káló „hegedűs cigány”, Kis Dávid „hegedűs és új

⁴⁶ Formoso arra hívja fel a figyelmet, hogy a cigányok mesterségeinek tárgyalása a klasszikus cigánytanulmányokban általában a foglalkozások formalista listázására korlátozódik, ami voltaképpen a cigányok tevékenysége és az azt övező társadalmi, technikai-gazdasági tér között végbemenő változások bemerevítéséhez vezet. Véleménye szerint ezért inkább azoknak az elveknek a körülhatárolását kell elvégezni, melyek a cigányok mesterségeinek gyakorlását jellemzik. Formoso: Cigányok és letelepültek, i. m. 39. Tanulmányunkban látszólag ezt a szempontot figyelmen kívül hagyjuk, ugyanis formalista módon a foglalkozások gyakorlati módjára még érintőlegesen sem térünk ki. Ennek alapvető oka, hogy jelen írásunkban a cigány családok gazdasági stratégiáit csupán a kulturális határok jelenseinek megragadása érdekében használjuk.

magyar”), illetve „Réz Míves” (Miska) elemeket találunk⁴⁷, a 20. század elején ellenben sármunkásokat. Ez utóbbit a református egyházközség irattárában talált, 1900. február 25-i keltezésű szerződés támasztja alá. Az okiratban Kanalas Mihály, Kanalas András és fiaik (ifj. Kanalas Mihály és ifj. Kanalas András) a péterfalvi egyház gondnoka és presbiterre előtt (Szabó József, Pál Ferencz) arra kötelezik magukat, hogy az evangélikus egyház részére „tíz, esetleg ha szükséges lesz tizenötezer vályogot” vetnek, fizetségül cserébe „Minden ezer darab vályogért, mely jól kiszáradott fizet az egyház 5 az az öt Koronát és egy fél liter pálinkát, 3. A fizetés a munka előrehaladtával fog történni”.

A péterfalvi cigányok foglalkozási struktúrája a folyamatos kicserélődés következtében alakulhatott át, ami feltételezhetően az 1920-as évekig tartott – ekkortól jelennek meg azok a családok (Horváth, Lakatos, Máté, Balogh, Lukács), amelyek a településen napjainkban a legnépesebb dinasztiákat képviselik. (A 19. században kiterjedt rokonsági rendszerben élő Horoky, Berki, Mursa, Adamtsu, Kis nevű családok közül egyetlen egyet sem találunk jelenleg az öt településen.)

Mesterségeik jelentőségének hanyatlása ellenére, általános meglátásunk, hogy jelenleg továbbra is azokat a munkaalkalmakat keresik, amelyek a többségi társadalom termelési rendszerében huzamosabb ideig tartó és rendszeresebb kötöttségek nélkül elégítik ki szükségleteiket. Teljesen egyéni stratégiák szerint gyakran egyidejűleg több gazdasági forrást használnak fel. A rendszeres jövedelmet nyújtó szociális segélyek mellett a cigány családok közül néhányan Szabolcsban (Kispalád, Botpalád), esetleg belső Ukrajnában vagy Oroszországban, túlnyomó többségük azonban helyben vállal munkát – napszámból és idénymunkákból élnek. Ezeket az ellátórendszereket folyamatosan kiegészítik a kereskedelem („cigaretta-csempészet”, „vasazás”), a sármunka, az időszakos kosárfonás, kéregetés, vagy az ősfoglalkozások (halászat, gyűjtögetés) nyomait mutató tevékenységek valamelyikével.

A péterfalvi cigányok közül bérmunkát – kutatómunkám ideje alatt – csupán két férfi végzett. Mindketten a munkaügyi hivatal által kijelölt helyen, a helyi konzervgyárban, rakodómunkásként dolgoztak, s rendszeresen a kötött munkaidővel, a folyamatos munkával, és a „főnökök” által gyakorolt hatalommal szembeni ellenérzésüknek adtak hangot.

⁴⁷ Tiszapéterfalvi Református Egyházközség Adattára: II. számú anyakönyv (1807–1826).

Jó vót a nap, csak egy kicsit idegesített a főnök. Hát van úgy, hogy egy emberre öt főnök is esik b...a meg. A másik azt mondja, a harmadik azt mondja, hát na várjatok meg! Egy! Egyszer egy!

K: De hát neked csak egy főnököd van, nem?

Van ott ember: amikor összegyűlnek három meg négy főnök, te meg egyszál magad. Egy munkás. Kevés az ember... Hát most jön az a főnök, eriggy oda, a másik... oszt figyelj oda, hát egy mongya má' hogy mit csináljak, azut jöhet a másik. Hátha ezt megcsinálom, akkor megyek oda. Akkor azt mongya [a főnök, hogy], jó, azt mongya jó. Má' ez hí' elfele, félutbul az vissza kiált: „Gyere ezt rakd ráfele a mázsára”. A kurva ég b...a meg. Legalább má' egytet mondanák, hogy egyet csináljak. Nem nagyon csipem, hogyha sok a főnök, inkább megyek a faluba, többet dógozok... (D. D.)⁴⁸

Arra is van azonban példa, hogy azok a családok, amelyek az interetnikus társadalmi térben szerzett tapasztalataik révén, a kisajátított javak gazdasági „akkumulációját” értéknek tekintik, a cigányok többségére nem jellemző tevékenységet folytatnak. Az egyik család például, saját földjén (0,25 h) uborkát termeszt, két családnak van tehene, lova, disznója, baromfija, további három pedig ugyancsak tart sertést. (Nyilvánvaló, hogy a gazdasági értékén túl a „tulajdon” valamennyi formájának itt reprezentációs értéke is van.) Újabb keletű jelenség, s szintén az imént felsorolt családokhoz kötődik az uzsora, a kamatra kiadott pénz. A „másik”-ról szóló negatív reprezentációknak és a belső társadalmi konfliktusoknak ez egy újabb típusát hordozza magában, ami a hatalmi rendszer jellegét a többségi kultúra szociális szerkezete szerint tagolja hierarchikus keretbe.

Ugyi, amivel űk foglalkoznak az nem jó. Szegény romáknak kiadnak baszd-meg köcsönpénzt, mer nincs nekijek. És akkor olyan kamatot vesznek töllik el b...meg... Mondjuk aztat, hogyha adnak 50 rubelt, akkor minden napra 10 rubel kamat. Mind avval foglalkoznak.

K: Mindenki, akinek sok pénze van az így csinál?

Öhöm. Hát ott van a Juci fia, Pisti. Ennek a kisjányának az apjának, Ferinek a fiának. Beivott, nem vót pénze, adj nekem egy 5 rubelt egy üveg pájinkára. Minden nap 5 rubel. 120-ra ment fel b...meg, egy üveg pájinka. Hát szabad ilyesmivel foglalkozni? Hát a szegénynek van, isten hányja az égbül? Tartozol,

⁴⁸ D. D. = Dacsó Dezső (sz. 1973.), az interjú időpontja 2006.07.19.

add meg. Muszáj megadni a tartozást. Hát ott van az a Konyag. Ez a Lajcsi. Hát az má' tartozik annyival, hogy már az élete nem ér annyit. Valahon vagy megölik, vagy valamit csinálnak vele... cigányoknak tartozik, magyaroknak... Gusztinak b...meg honann van szekere, lova, autója. Neki egy kopekjibe nincs. Lajcsinak b...meg, járt magyarba, felesége. Cigarettát hordák, akkor lehetett hordani. Annak vót hat disznója, mázsa ötven kilós, kétmázsások, tehene vót, szekere, lova vót, az minden odament a fiának, Gusztinak baszdmeg. [Lajcsi] Ráült a gépre, behánta és vette felfele kamatra.

K: Miből szerzett pénzt Guszti ahhoz, hogy ki tudja adni kamatra másoknak?

A pulyapénzből megkapta.

K: És mások miért nem tudják kiadni a segélyből a pénzt ugyanígy?

Mer' megkapják [a pénzt és], elkötik. (H. Á.)⁴⁹

Az akkulturáció (=kulturális integráció) efféle típusai a cigányok belső társadalmi viszonyrendszerait (értékválasztásaikat, gazdasági, társadalmi cselekvéseiket, motivációikat stb.) korábbi etnikus határaikon kívüli szociokulturális paradigmák közelébe juttatják, ami nyelvi szinten is kifejezésre jut. Egy 11 éves cigánygyerek külső társadalmi kontaktusait, konkrét példáját szemlélve, aki a kulturális diszkontinuitás oldódásának különféle tereit használta – időszakosan, de mégiscsak járt iskolába, futballozott a falu gyerekcsapatában, néha részt vett a református istentiszteleteken, miközben ugyanúgy járt dolgozni a nem cigányokhoz, mint társai – azt kell megállapítanom, hogy az akkulturáció sokkal fejlettebb és intenzívebb közlekedési csatornáit tudta kialakítani, mint vele egykorú társai. Az általa kialakított interetnikus érintkezési pontok a kulturális határátlépésnek azt a praxisát mutatják, ahol az akkulturáció ténye kölcsönös (!) és tartósabb közös tevékenységek során fejlődhetett ki. Ennek nyelvi szinteződése az a diskurzív eljárás, amelyben a fiú elmesélte két élményét. Első történetében a falunapi palacsintaevő versenyről mesélt, amelyen maga is részt vett, másik élménye pedig az egyik helyi futballmeccsen nyújtott teljesítményéhez kötődött, melyen sikerült gólt szereznie. A gyerek, miközben a saját társadalmában szokatlan élményeit tagolta szöveges rendszerré, folyton „átjárt” két nyelv között – a „magyarnak” tételezett kulturális jellemvonások és a „saját” kulturális identitása között. A váltások, nyelvi kapcsolások során többször kijavította

⁴⁹ H. Á. = Horváth Árpai, az interjú időpontja: 2006.06.21.

magát, kerülte azokat a nyelvi alakzatokat, amelyek nem voltak karakterisztikusak arra a társadalomra, amellyel engem azonosított, s amelynek ideiglenesen tagjává válhatott.

Azt kell mondanunk, hogy a korábbi időszakban lényegesen szélesebb lehetett az a tartomány, melyben cigányok és nem cigányok, mint a kultúra diszkontinuus elemei meghatározott szituációkban közelíthettek egymáshoz. A hatvanas évekből több olyan esetről számoltak be, amikor cigányok ünnepi rítusán, az emberi élet fordulóinak néhány jeles alkalmán (keresztelő, temetés), a nem cigány lakosok közül aktív résztvevőként, vagy olykor kiemelt funkcióban többen jelen voltak. A településen anekdota kering például arról az esetről, amikor a péterfalvi cigányok egy Kis Gábor nevű magyar gazdát hívtak meg papnak lakodalomba. A református falusi gazda az ifjú cigány jegyeseket egy Jókai-regényből olvasott részlettel adta össze, boroshordóról osztva az áldást, hogy azok „szaporodjanak, sokasodjanak, mint a rakamazi kolompér.” De a nem cigányok az együttérzés gesztusáról (szegény cigány ember halálakor lepedőt adtak a magyarok szemfedélnek), illetve a bizalom gesztusáról szintén több narratívumot forgalmaznak: példának okáért, az Oroszországban munkát vállaló cigányok némelyike pokrócba csavart vagyonát a magyar családra bízta jelképes összegű pénz, gyakrabban ledolgozás fejében.

Az ehhez hasonló rendhagyó kivételektől eltekintve azonban, úgy véljük, a cigányok és nem cigányok közötti interakciók és kapcsolatletteremtések csatornáit jelenlegi társadalmukban egyre szűkebb sávokban mozognak. Mindkét társadalom (eltérő aspektusból ugyan), de végeredményben mégiscsak gazdasági forrásként tekint a másikra – nem meglepő tehát, hogy a sztereotipikus képzetekben a „kulturális válaszfal”⁵⁰ komplex jelentéseinek nagy részét a „saját” munka-fogalmak, s az eköré épülő morális, mentális aspektusok, motivációk, társadalmi gyakorlatok határozzák meg.

7. A narratív identitás kulturális „logikája”

Hogy a cigányok és nem cigányok közötti gazdasági viszony, valamint annak dinamikusan változó természete mindkét etnikumnál a kulturális határképzések és határmódosítások dialektikus mozgásával járnak együtt, azt talán nem szükséges tovább bizonygatnunk. Annak

⁵⁰ Formoso: Cigányok és letelepültek, i. m. 65.

kérdése viszont, hogy az akkulturációval felerősödő társadalmi különbség a cigányok társadalmán belül, az individuális megnyilvánulásokat hogyan tartja mégis egy kollektív identitás és tudáskészlet közelében, teljes egészében tisztázatlan.

A társadalmi tudáskészlet létrehozása és a mnemotikus gyakorlatok jellemzése talán a feltett kérdés megválaszolásához is közelebb vihet. Többször lehettem tanúja annak, hogy a beszélgetéseink során a cigányok a szociális és társadalmi történések történéslefolysait,⁵¹ ugyanúgy, mint társadalmi tudáskészletük elemeinek legjelentősebb részét, nyílt konvenciókkal, közösségi alapú „megegyezéssel” határozták meg. Ezt a múltra vonatkozó narratívumoknál figyelhettem meg leginkább: az ismerethiány következtében fellépő esetleges zavarosság a kommunikációs felek között (pl. a beszélgetésben előforduló személyek neveinek, az események időpontjának, tartamának „amnéziáját”) úgy küszöbölték ki, hogy az áthidalás gesztusa mindig tartalmazott egy olyan társadalmi egyezményen alapuló pótlást, amellyel a kommunikációs felek az adott valóság-darab azonosítását elvégezték. Megkérdezték a másik véleményét a szóban forgó dologról, majd kiegészíttek egy időpontban, egy névben, egy emlékben. Eldöntötték, hogy a cselekvés, történés így és így volt, anélkül, hogy tudásuk az emlékezés ideje alatt a tények bizonyosságával felfrissült volna.

Annak ellenére azonban, hogy az idő nem tartozik hozzá szociális tudáskészletükhöz,⁵² s a történések lefolyásait, szemantikai tartalmát, illetve a múlt referenciáit társadalmi paktum formájában hozzák létre, az egyéni vélemények látszólag nem állnak össze közösségi tudássá. A reprezentációs érdek, a nem cigányokkal kialakított kapcsolat akkulturációs minőségéhez hasonlóan, különböző stádiumokban tartja az egyént, és széttöredezett interpretációkat működtet, úgyszólván párhuzamosan élő vélekedéseket tart egymás közelében ugyanarról a valóságról. Közösséget alkotó narratívájuk a múltról nincs, hiszen egy bizonyos valóság-elemről családon belül is más-más tartalmú szövegeket forgalmaznak. Mégis, a mnemonikus gyakorlat⁵³ a személyes múlt narratív (re-)konst-

⁵¹ Elias, Norbert: Az időről. In: Gellériné Lázus Márta (szerk.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 16.

⁵² Elias: *Az időről*, i. m. 19.

⁵³ Lásd: K. Olick, Jeffrey – Robbins, Joyce: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezet”-től a mnemonikus gyakorlat történeti-szociológiai vizsgálatáig. *Replika*, 1999, 37. sz. 19–43.

rukciós eljárásait strukturálisan azonos elvek szerint „működteti”. Ennek köszönhetően az egyének reprezentációs gyakorlatait, s az így képződő sokszor széttartó valóságokat a társadalmi emlékezet szerkezetileg egyöntetű keretébe rendeli. Ez az eljárás az individuumokra hasadó, nukleáris elemekből álló cigány társadalomban a kulturális integráció egyik modelljét alkotja, ami az etnikai identitás tartalmi bázisát, és kulturális tartalmainak meghatározó részét hordozza magában. Mindez annyiban igazolható, amennyiben elfogadjuk, hogy az identitás narratív formájú építési folyamat: tulajdonságok helyett projekteket és gyakorlatokat, tervszerű cselekvéssorokat jelölő nevek összessége, „melyekkel azt jelöljük, milyenek tüntetjük fel magunkat a múlt narratíváiban.”⁵⁴ A kulturális emlékezés, az egyéni reprezentációk módja, a személyiség élményeinek, gazdasági stratégiáinak meghatározottsága („hogyan az a játékot játsszák”) etnikai identitásuknak összetett jelentéseket kölcsönöznek és a csoport résztvevőit a kultúra különféle szintjein közösséggé hangolja össze. Etnikai identitásuk ezáltal nem nemzetiségi entitásokból, hanem sajátos, egy bizonyos csoportkultúrán belül kialakult szociális cselekvések, kulturális élmények és társadalmi gyakorlatok karakteres vonásaiból alakul ki.

Összefoglalás

A Tiszapéterfalván élő cigány csoport kulturális/etnikus identitása egy szemantikailag és strukturálisan összetett modellt mutat, melynek „határai” lényegében eléggé határozatlanok, illetve szituáció függőek. E modell dinamikus jellegét az adja, hogy 1) egyfelől különféle adaptációs technikák alkalmazásával (a többségi társadalom „kulturális nyelvének” elsajátításával: vallásának, jogalkotásának, értékválasztásainak alkalmazásával) a kulturális határok átlépésére tesznek kísérletet, miközben 2) ugyanezeknek a kulturális formáknak az etnikus jelentés-adásával gyakorlatilag mintegy ismételt „korlátozást” teremtik meg. Ezáltal a „kulturális válaszfal” reprezentációkkal történő lerombolása, illetve ennek a „kulturális idegenség”-nek a jelentés általi folytonos „újjaépítése” egy komplex rendszeren belül valósul meg. Erre látunk példát az adott cigány csoport identitásának legkülönbözőbb megnyilvánulásakor:

⁵⁴ K. Olick – Robbins: A társadalmi emlékezet tanulmányozása... i. m. 39.

a) A felekezeti identitás és az azt övező interpretációik tartalmaiban. Megvilágítottuk, hogy a cigányok református identitásukkal a különféle rítusokon (keresztelés, fogadalom-tétel) keresztül 1. a többségi társadalom előtti legalizáció feltételeit teremtik meg, ugyanakkor egyszersmind 2. az egyén kognitív képzetei („misztikus elképzelések”) és az adaptált logikai formák („szakrális világrend”) közötti diszkrepanciát is igyekeznek feloldani. Ez a kettőség ugyancsak megfigyelhető volt a szakrális élmény megkonstruálása terén is: a cigányok számára a szent forma (a szakralitás szimbólumai: Isten, Krisztus, Mária, kereszt) a képi nyelven, vizuális kódon keresztül vált hozzáférhetővé, kulturálisan értelmezhetővé - erre utaltunk, amikor azt mondtuk, hogy az *imago dei* a metafizikai elképzelések kognitív modelljeként működött.

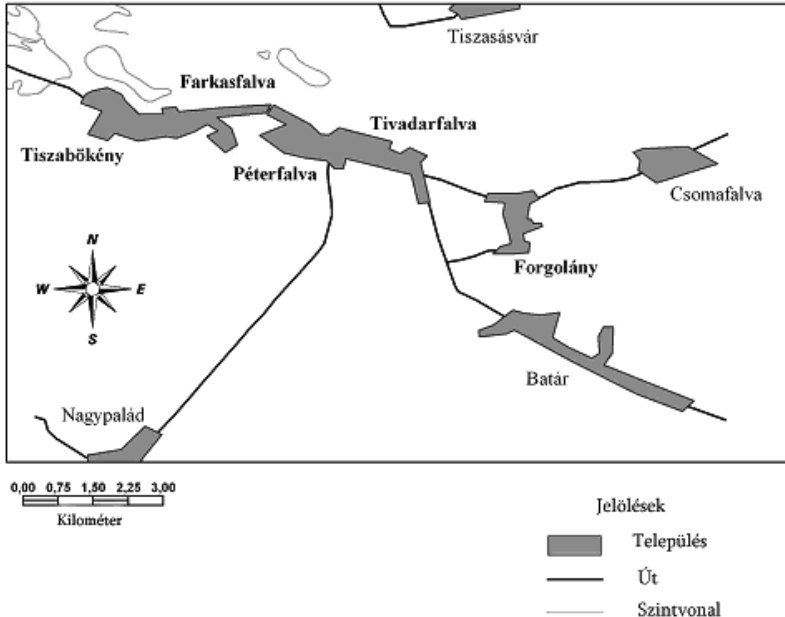
b) Normatív rendszereik (a szakrális/profán külső tekintély) érvényesítésében szintén ez a többszintű jelentésképzés figyelhető meg. A cigányok társadalmi cselekedeteit az interetnikus érintkezés nyilvános terében a többségi társadalom intoleranciája határozza meg. Ezt a külső tekintélyt azonban – rendszerint társadalmi szankcióik nélkül – a csoporton belüli egyéni magatartások ignorálják. Lényegében ugyanez történik a szakrális külső tekintély érvénytelenítésekor is, amikor az abban való involválódást, tehát a belső tekintéllyel való folyamatát az egyén csak az önmaga és közössége előtt autoritással bíró értékekkel, garanciákkal tudja biztosítani. A *többségi társadalom normatív rendszereinek megsemmisítése* és az *egyén involválódásának kulturspecifikus érvényre juttatása* között, a nők teremtenek kapcsolatot. A nők, rítusbeli funkciójukkal, valamint a többségi társadalom által legalizált külső tekintély időnkénti érvényesítésével, a férfi-nő közötti hierarchikus viszony időszakos és szimbolikus kiegyenlítését érik el. Emellett ugyanakkor ennek a nemi hierarchiának az ellensúlyozásával az életvilágok közötti „átjárást” is elősegítik: ekkor a többségi etnikum és a cigány csoport tekintélyrendszerei bonyolult kölcsönhatásban fonódnak össze.

c) Ezeknek a dialektikus formáknak a következő területe a gazdasági kölcsönhatásokat jellemző stratégiák. A kulturális és etnikus határképzés helyváltoztatását a gazdasági interakciók tartják működésben. A „cigánybeszédben” a pozitív öninterpretáció minden esetben a „másik” negatív definícióján keresztül valósul meg. Ennek a gazdasági stratégiának az egyik sajátos kifejeződése, hogy az ön-interpretáció szintjén a becsületesség és szegénység narratívája áll, míg a „másik” megjelenítésének sík-

ján éppen ezeknek a reprezentációs gyakorlatoknak az érvénytelenítése alkot jellegzetes alakzatot.

Tanulmányunkban azokat a folyamatokat igyekeztünk értelmezni, amelyek az akkulturációs fázis függvényében individualizálódó cigány társadalmat a kulturális/etnikus identitás strukturális elvei mentén közösségi keretekbe szervezik. Az összetett kulturális és etnikus identitás értelmezésével igyekeztem feltárni, hogy egy cigány csoport a tapasztalatok diszkurzív rendjén, a vallási élmények, lelkiállapotok és motivációk szemantikai, strukturális hasonlósága segítségével, hogyan képes a saját csoportján belüli különféle szociális paraméterek, különböző társadalmi megnyilvánulások, rituálék és gazdasági stratégiák kiegyensúlyozására, valamint hogy milyen határjel-váltásokban nyilvánul meg a többségi társadalom „kulturális nyelvét” használva, s mindeközben hogyan érvényesíti „saját” kultúrája jelentéseit.

1. sz. térképmelléklet.

SZABOLCSKA ORSOLYA

Sorsukba zárva – fiatal nők egy dél-dunántúli telepen

Kettőezerötben a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja *Az aprófalvak és az aprófalusiak esélyegyenlőségért* címmel indított kutatást. A projekt átfogó célja, hogy javítsa az aprófalvas térségek és az ott élők helyzetét, megállítsa a társadalmi eróziót és kirekesztést.¹ A Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék egy kutatószemináriumát elvégző diákok – köztük én is – lehetőséget kaptak, hogy részt vegyenek a kutatáshoz kapcsolódó nyári terepmunkán. Ez tette lehetővé, hogy a dolgozatomban szereplő fiatalok történetével megismerkedjek. A terepen töltött tíz nap alatt háztartási interjúkat kellett készítenünk a térségben található faluhoz tartozó egykori gyártelep lakosaival. A terepvezetőnk Kovács Éva szociológus volt. Bár nem ez volt a javasolt módszer, ahol lehetőség adódott rá, ott a strukturált adatfelvétel helyett inkább az élettörténetük elmesélésére kértük beszélgetőpartnereinket, és ezen keresztül igyekeztünk megtudni a kutatás számára szükséges információkat. Így a háztartási összeírások és az élettörténeti interjúk elegeyből jött létre az az írásos forrásanyag, melyet dolgozatomban fő empirikus forrásaként használok. Természetesen a terepnapló és a telepen tett megfigyelések is szolgálnak olyan többletinformációval, ami a konkrét interjúk során esetleg nem hangzott el.

---

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a Pécsi Tudományegyetem Konzorciuma: Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok (5. program) – Főpályázat: Az aprófalvak és az aprófalusiak esélyegyenlőségéért. Pécs-Budapest, 2004

A kutatás alatt többek között öt fiatal nő történetét is megismerhettem, akik mindannyian élettársukkal-férjükkel laknak/laktak a telepen. Ötük elbeszéléseiben hasonló elemeket lehet felfedezni. Mindannyiukkal készült interjú, hármukkal pedig a terepmunka lezárulása után is beszélgettem. Bár az esetek többségében a párok férfi tagjaival is készítettem interjút, most a nők elbeszéléseire fogok koncentrálni.

Az MTA-RKK kutatásának egyik kiinduló feltételezése szerint az aprófalvas térségekben egy újfajta szegénység figyelhető meg, ami első sorban az aktív korú népesség tartós és mély munkanélküliségével magyarázható. A munkaerő-piaci pozíció viszont összefügg az etnikai hovatartozással és a nemmel is – vagyis a cigányok és a (gyerekes) anyák hátrányosabb helyzetben vannak más csoportoknál. A tartós munkanélküliség pedig akár generációkon keresztül is újratermeli magát. Ferge Zsuzsa szerint az „objektív relatív depriváció” – leegyszerűsítve súlyosan halmozott hátrányos helyzet – egyik oka társadalmi jellegű: vagyis a család, amelybe az egyén beleszületik, és a társadalmi körülmények, amelyben felnő, nagyban meghatározzák az egyén életesélyeit. Bizonyos településszerkezetek pedig közismerten kevesebb társadalmi esélyt adnak a társadalmi javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzájutásra.² Az ilyen településeken – mint például a vizsgált gyártelep és maga a falu, melyhez tartozik – a fiatalok többsége eleve hátrányos helyzetből indul.

A gyártelepen lakók többségére – így az ott élő fiatal párokra is – egyre inkább jellemző e deprivált helyzet. Ördögi körről van itt szó: az költözik ide, aki az anyagi forrásai miatt mást nem engedhet meg magának, viszont aki itt lakik, annak tovább romlanak az esélyei arra, hogy rendes megélhetést biztosító munkát találjon. A környéken alig van ugyanis munka, ráadásul egyrészt a telep és az ottaniak megítélése, másrészt a telep zártságából adódó nehezített információáramlás miatt kevésbé valószínű, hogy az esetleg adódó munkahelyet éppen egy telepi fogja betölteni. A férfiaknak még csak-csak akadnak lehetőségeik – például a közmunka, a helyi felújításokban való részvétel, különböző alkalmi fizikai munkák –, a nők esetében azonban még akkor sincs túl sok esély a munkavállalásra, ha a hajlandóság meglenne, hiszen a többségében fizikai jellegű munkákra nagyobb valószínűséggel vesznek föl férfiakat. Tovább nehezíti a helyzetet az alacsony iskolai végzettség,

² Ferge Zsuzsa: Szegénység. Szegénypolitika. In: Ugyanő: *Szociálpolitika és társadalom*. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 1991. 188., 196.

a munkavégzési tapasztalatok hiánya, és nem utolsósorban a különböző magánéleti „akadályok” (párkapcsolat, gyerek).

Az előbbi okok miatt érdekesebbnek tartom a megismert fiatal nők történetének vizsgálatát, mintha a párok és az egyének helyzetével, esélyeivel a férfiak szempontjából foglalkoznák. Ezek a lányok jóval nehezebb társadalmi helyzetben vannak, mint férjük, élettársuk – a szegénység mellett érintik őket a nemükből (és olykor a származásukból) fakadó hátrányok is. A tartós munkanélküliség lehetőségét még jobban növeli a tény, hogy négyüknek már most legalább egy – egyiküknek három – gyermeke van, az ötödik lány pedig éppen várandós. Fiatal anyaként fizikailag és szimbolikusan is még inkább be vannak zárva a telepre.

Helyzetük elemzésekor felmerül a telepi struktúrára belüli nemzedéki szubkultúrák megfigyelésének, elemzésének lehetősége is. Erre a kérdésre írásomban mégsem fogok kitérni, egyrészt mivel a terep túl kicsi ahhoz, hogy érdemben lehessen tanulmányozni ezt a kérdést, másrészt pedig nem a kapcsolati háló felrajzolása áll vizsgálatom középpontjában. Ehelyett inkább arra szeretnék koncentrálni, hogy melyek azok a közös elemek az életükben, melyek jelenlegi hasonló helyzetükhöz vezettek. Hogyan bírkóznak meg életük mindennapi problémáival, milyen stratégiákkal próbálják áthidalni a vágyaik és a lehetőségeik közti szakadékokat? Ezenkívül pedig a jövőre és gyermekeik jövőjére vonatkozó elképzeléseiket szeretném összevetni az idevágó szakirodalom által jóslott lehetőségekkel.

Bár a terepmunka kezdete előtt kialakított kutatási tervben csak a fiatal párok megélhetési stratégiáinak, életvitelének megfigyelése szerepelt, a terepen olyan helyzettel találkoztunk, amelyet hiba lenne nem tudomásul venni. Az öt párból ugyanis csak egy esetében „magyar” mindkét fél (Szilvi és János), kettőnél a lány (Zsófi és Hajni) cigány, illetve kettőnél (Viki és Laci, illetve Timi és Nándi) a férfi is. Így két párkapcsolat esetében az etnikai együttlés vizsgálatára is mód adódik, amire a konkrét esetek bemutatásánál az eddig felsorolt kérdések tárgyalása mellett szeretnék kitérni. Kérdés, hogy a lány etnikai hovatartozása problematizálódik-e a kapcsolatban, és ha igen, miképp és miért. Itt merül fel a környezet hozzáállásának, megítélésének kérdése is. Mindkét kérdéssel kapcsolatban érdekes lehet megvizsgálni, hogy maguk a párok hogyan kezelik a problémákat, legyenek azok belsők vagy kívülről jövők.

A módszer

Ahogy azt már a kutatás bemutatásánál is jeleztem, nem egészen hagyományos élettörténeti interjúk azok, melyek az empirikus források nagy részét kiteszik. Az interjúk általában úgy zajlottak, hogy először megkértük beszélgetőpartnereinket az élettörténetük elmesélésére, majd a saját elbeszélés meghallgatása után a kutatás szempontjából fontos adatokra, történet-elemekre a háztartás-összeírásokhoz készített vezérfonal alapján (még egyszer) rákérdeztünk. Esetemben az élettörténet általában viszonylag rövidre sikeredett, ami teljesen érthető, tekintve, hogy a beszélgetések legidősebb résztvevője is csupán huszonkét éves. Ezért az interjúk nagyobb részét a mindennapi problémákról, megélhetési gondokról és stratégiákról, illetve a vágyakról, a jövőre vonatkozó elképzelésekről, álmokról szóló félig strukturált beszélgetés teszi ki. Ehhez adódnak a telepen töltött idő alatt végzett megfigyelésekből, a lakókkal az utcán folytatott beszélgetésekből származó információk. A résztvevő megfigyelés a beszélgetésekkel együtt erős hatással volt arra a képre, amely a terepmunka ideje alatt erről a zárt, marginalizált környezetről kialakult bennünk. A háztartások összeírása kapcsán felmérhettük a fizikai környezet szegényességét és lepusztultságát, a telep hiányos infrastruktúráját, s maguknak a lakásoknak a „komfortfokozatát”. Így, ha magában az interjúban esetleg nem is jelent meg hangsúlyosan a szegényes körülmény miatti panasz, elégedetlenség (hiszen látták, hogy látjuk), a látottak-tapasztaltak akkor is kiegészítették a képet. Ráadásul, mivel tulajdonképpen minden telepivel beszélgettünk, a gyártelep társadalmi, kapcsolati viszonyait is sikerült annyira megismerni, hogy az összes információt figyelembe véve dolgozatom főszereplőit el tudjam helyezni a telep fizikai, illetve társadalmi terében.

A továbbiakban minden említett forrásomat használni fogom az esetek bemutatásánál, elemzésénél, de főképp az élettörténeti elbeszélés, a kisebb élettörténeti epizódok elbeszélése és a félig strukturált beszélgetések anyaga alapján szeretném ismertetni a lányok történetét.

A gyártelep

Egy dél-dunántúli, határ menti kistelepülés önmagában sem mondható a világ közepének – de ha még mindig túl közel érezzük magunkat a városi környezethez, sétáljunk csak el a falu végéig! Innen kavicsal

szórt, autóval nehezen járható, kanyargós földút vezet egy eldugott kis „lakótelepre”, aminek létét csak egy kis utcátábla sejteti a leágazásnál. Az egykori gyár felszámolásával a hozzá tartozó, pár sornyi barakkból álló lakóövezet lassan átalakult a szegényteleppé, mely csak közigazgatásilag tartozik a faluhoz – gyakorlatilag teljesen más világ. A telepen négy „soron” összesen 36 lakás található, melyek a lakók társasházi tulajdonában állnak. A terület központi részén a „főutcán” két dupla sorban állnak a házak, a két szimpla sor közül az egyik ezekhez kapcsolódóan, a másik távolabb, a régi gyárépület mögött helyezkedik el. Minden soron van víz és villany, de a csatornázás még nincs megoldva.

Az itt lakók egy része egykori gyári munkás, aki munkahelye megszűntével sem költözött el, vagy tudott elköltözni „megszokott” barakkjából. A „bevándorlók” összetétele igen vegyes, van, aki a faluból, más a megye távolabbi részeiről került ide. Néhány cigány család is él a telepen, de ők se különböznek igazán a többi lakótól, a telepiek helyzete területileg, gazdaságilag és társadalmilag többé-kevésbé egyformán hátrányos. Azonban ők maguk még így is igyekeznek egyfajta hierarchia szerint tekinteni egymásra – minden lakó szerint a saját sora az „elit”. A társadalmi kapcsolatokat is főleg a területi elhelyezkedés alakítja, a különböző sorok lakói kevés kivétellel nem igazán keverednek. Keveseknek van csak kapcsolata a telepen kívül élőkkel, akár csak a falubeliekkel – a gyártelep nem csupán földrajzilag, de társadalmilag is zárt világ.

Az alapvető szociális intézmények – iskola, orvosi rendelő, hivatalok – a faluban megtalálhatóak ugyan, de a telep elzártsága miatt egy, a bekötőút elején található bolthoz tett séta is olyan program a gyár lakóknak, ami tervezést igényel és adott esetben a fél napjukat meghatározza. Orvoshoz hasonló okokból csak akkor mennek, ha már nagyon muszáj. A falutól 20–30 kilométerre található kisvárosba, vagy az egyórányi autóra lévő megyeszékhelyre a közlekedési nehézségek miatt – nagyon kevés busz jár a faluban is – alig jutnak el, egy ilyen út már valódi kirándulásnak/utazásnak számít.

Bár maga a falu lélekszámát tekintve nem számít aprófalunak, a hozzá tartozó és mégis külön életet élő gyártelep nagyrészt megfelel az erről a településfajtáról kialakult képnek. Vági Gábor szerint az aprófalvaknak három fő jellemzője van. Többségükben gazdaságilag elmaradott településekről van szó, ahol nagyon kevés munkalehetőség adódik, és ami van, az se alapja a biztos megélhetésnek. Ezen kívül az aprófalvak mint lakóhelyek is hátrányos helyzetben vannak, az infrastruktúrájuk fejletlen,

a kommunális szolgáltatások pedig hiányosak vagy gyenge színvonalúak. Végül a harmadik közös jellemző, hogy az ilyen falvak népessége gyorsan fogy, és mivel az elvándorlók többsége fiatal, a helyben maradók korösszetétele elöregedő.³

Az utolsó megállapítás az egyetlen, ami nem teljesen érvényes a telepre. Mert bár folyamatos a népesség cserélődése – aki teheti, elköltözik, aki pedig új lakó, az azért jön ide, mert nem nagyon van más választása –, és valóban, többségében idősebbek élnek a lakásokban, de vannak kivételek. A már említett öt fiatal pár, akikről dolgozatom szól, a település minden hátránya ellenére, azokkal valószínűleg már a költözéskor is tisztában léve választotta lakhelyéül a gyártelepet. Mindenképpen választásról van itt szó, hiszen – bár néhányuknak van rokoni kapcsolódása más, régebben a telepre költözött családokkal, egyikük sem itt született. De mielőtt részletesebben foglalkoznék a szereplőkkel, ideje röviden bemutatni mind az öt fiatal nő történetét.

A lányok portréi

Zsófi. 1988-ban született. Egy közeli faluban lakott a szüleivel – pontosabban édesanyjával és idős nevelőapjával. A megyeszékhelyre járt általános iskolába, tizennégy évesen ott ismerkedett meg jelenlegi férjével, Zolival. Három évig jártak együtt, ez idő alatt Zsófinak volt egy abortusza. 2005 elején házasodtak össze, hat nappal közös fiúgyerekek születése után. A telepre együtt költöztek le 2004 őszén, mivel Zoli szülei és nagyszülei már itt laktak. Zsófi most otthon van gyesen, Zoli közmunkásként építkezéseken dolgozik. Szűkösen élnek meg, nagyban rászorulnak a szülők támogatására. Zsófi csupán a nyolc általánost végezte el, munkahelye még soha nem volt.

Hajni. 1985-ben született. Édesanyja a szülés után a kórházban hagyta, ahonnan intézetbe került a megyeszékhelyre. Innen vette ki másfél éves korában a Hajós házaspár, ők nevelték fel. Bár minimális szinten tartja a kapcsolatot anyjával és kilenc éves húgával, Hajósékat tekintti a szüleinek. Velük és két, nála jóval idősebb lányukkal lakott együtt a városban, mielőtt a telepre került. Ott járta ki az általános iskolát is,

³ Vági Gábor: Településfejlesztés és reform. In: Ugyanő (szerk.): *Magunk, uraim. Válogatott írások településekről, tanácsokról, önkormányzatokról.* Gondolat, Budapest, 1991. 78.

utána pedig virágkötészetet tanult egy szakiskolában. Ez idő alatt az ottani kollégiumban lakott. Az iskola harmadik évében találkozott mostani élettársával, Péterrel. Pár hónappal a megismerkedésük után Hajninak a megye egyik közeli kisvárosi kórházában cisztát találtak a jobb petefészken, amit műtéttel el is távolítottak – a petefészkekkel együtt. Ezt az orvosok csak három nap múltán közölték vele. Ráadásul az utókezeléssel is voltak problémák ebben a kórházban, ezért Hajni a megyeszékhelyen is elment orvoshoz. Itt műtötték meg a másik petefészket is, mivel azon is cisztát találtak, de ez a műtét sikerült. Első beszélgetésünkkor még nem volt benne biztos, hogy lehet valaha gyereke, holott párjával nagyon szerettek volna. Két hónap múlva, a következő találkozáskor már azzal az örömhírrrel fogadott minket, hogy sikerült teherbe esnie. Most a babavárásról szól az életük.

Péterrel már a telepre költözés előtt is együtt laktak, a fiú szüleinél. Részben az ottani konfliktusok miatt döntöttek úgy 2004-ben, hogy szétköltöznek. Úgy esett a gyártelepre a választás, hogy Hajni nevelőszülei nem sokkal előtte ide költöztek az egyik közeli városból – így legalább közel vannak egymáshoz, és tudják segíteni az idős házaspárt, ha szükség van rá, gondolták. A ház, amelyben már egy éve élnek ketten, Hajni sajátja, intézeti támogatásból sikerült megvennie. Elköltözni éppen ezért még négy évig csak nehezen tudnának, mivel a házat a vásárlást követő öt évben éppen az intézeti támogatás miatt nem szabad eladni.

Hajni jelenleg munkanélküli. Az iskolát egészségügyi problémák miatt félbehagyta, így se szakma, se érettségi nincs a kezében, ami megkönnyítené az álláskeresést – bár a terhessége miatt ez a kérdés aktuálisan nincs is napirenden. Munkahelye még soha nem volt. Most Péter tartja el, illetve a nevelőszülei is támogatják.

Szilvi. 1983-ban született, a telep melletti faluban nőtt fel, ahol a szüleivel élt. Általános iskolában még bukdácsolt, de a szakmunkásképzőt szerette. Bolti eladói végzettsége van. Szülés előtt három helyen is dolgozott, most gyesen van otthon. Férjével, Jánossal már tíz éve együtt vannak, kislfiuk három éves. Öt-hat évig éltek együtt Szilvi szüleinél, 2005 nyarán költöztek a telepre, ahol a Szilvi nevűn lévő házban élnek. Sok idejüket, energiájukat vette el a felújítás, a költözködés, a kisfiú – részben ezért – még mindig a nagymamájánál alszik/lakik fenn a faluban. János festőként dolgozik építkezéseken, az ő jövedelme mellett Szilvi szüleinek támogatásából élnek meg. Bár mostanában jár le a gyese, megbeszélték,

hogy Szilvi nem megy vissza dolgozni, hanem otthon marad a gyerekekkel. A szülés óta depresszióval küszködik, gyógyszereket szed.

A három fiatal nő bonyolult, furcsa rokonsági kapcsolatban van egymással. A szálak a Hajós házaspárig, Hajni nevelőszüleiig vezetnek vissza. Az ő fiatalabb lányuknak, Virágnak négy fia van. A két középső Zoli, Zsófi férje és János, Szilvi férje – bár a két fiú két különböző apától van. Így Zsófi és Szilvi tulajdonképpen sógornők. Hajni „rokoni” kapcsolata a legbonyolultabb a másik két nővel. Egyrészt, mint Hajósék nevelt lánya, Virág „testvére” tulajdonképpen ő János és Zoli nagynénje. Még bonyolultabbá teszi a viszonyokat, hogy Hajni élettársa, Péter János féltestvére, így Hajni szinte megnevezhetetlenül, leírhatatlanul sokféle kapcsolatban áll a történet minden eddigi szereplőjével.

A rokoni kapcsolat természetesen nem garancia a jó viszonyra. Hajni és Zsófi, illetve párjaik között nincs semmi probléma, ők rendszeresen, akár naponta is találkoznak, segítik egymást. A két lány Hajósékkal, illetve a szintén a telepen élő fiatalabbik lányukkal, Virággal és férjével is jóban van, a négy család többé-kevésbé kölcsönösen segíti egymást. Zsófiék, Hajósék és Virágék egy soron laknak, így közel egymáshoz – amit tudatosan alakítottak így, szándékosan ugyanazon a soron vásárolva házat, ahol a korábban beköltöző rokonok laktak. De Szilvi és a férje – ők másik soron is laknak – nincsen igazán jó viszonyban a család többi tagjával, ha lehet, inkább kerülik a társaságukat. Ennek valamilyen régebbi sérelem vagy konfliktus az oka, melyre Szilvi többször utalt beszélgetésünk alatt, de nem volt hajlandó elmesélni.

Viki. 1985-ben született a megyeszékhelyen – húsz évesen már három gyerek anyja. 7–8 éves korában költöztek az egyik közeli faluba. Az általános iskola második osztályát már itt kezdte, itt járta ki az általános iskolát – illetve idejárt egészen a nyolcadik osztály első feléig, amikor is kimaradt az iskolából, mert terhes lett mostani férjétől, Lacitól. Előtte nem sokkal ismerkedtek meg, a fiú járt az akkor 14 éves lány után, amíg az be nem adta a derekát. Laci nem igazán jött ki Viki szüleiivel – a lány egyszer meg is szokott otthonról, úgy volt, hogy a fiú falujában laknak majd a nagymamájával. Persze a szülők eljöttek a lányért, így végül mégis Laci költözött hozzájuk egy időre. Az első gyerekük 2001-ben született, nem sokkal utána házasodtak össze. Mivel a férfi nem jött ki az apósával, gyakran verekedésig fajultak a nézeteltérések, ezért visszamentek a nagymamához. Innen költöztek a telepre 2003-ban, ebben az

évben született a második kislányuk – előtte egyszer Viki elvetélt. A második gyerek után volt egy abortusza, ezután született 2005 nyarán a legkisebb gyerek, a kis Laci. A kutatás idején a telepen nyomorúságos anyagi körülmények között éltek, a házra felvett OTP-kölcsön törlesztő-részletének befizetése után havonta 16 ezer forintból tudtak csak gazdálkodni. A gyerekeknek olykor nem volt mit enni adni. A férfi ezért falopással próbált javítani a helyzetükön, emiatt több rendőrségi ügye lett és száz-
ezres nagyságrendű pénzbírsága gyűlt össze. Ez volt az egyik ok, amiért 2005 augusztusában visszaköltöztek abba a faluba, ahol Laci nagymamája lakik. Laci talált alkalmi munkát, napszámos egy ásatáson, Viki otthon van a két kisebbik gyerekkel – a legnagyobb idén lett óvodás.

Timi. Tizenöt éves, a gyártelepre a megye egyik közeli kisvárosából költözött anyjával és annak élettársával. Apja akkor hagyta el őket, amikor ő három hónapos volt. A kisvárosban kezdte az általános iskolát, ott még jól is ment neki, jó jegyeket kapott, szeretett oda járni. A telep melletti falu iskolájával már más volt a helyzet, itt inkább egyesei voltak. Hetedikesen ki is maradt. A telepen a szülőkkel és élettársával, Nándival lakott egy háztartásban. A fiútól gyereke is született, így 15 évesen anya lett. Az újszülöttel azonban többet foglalkozott Timi anyja, mint ő maga. A telepen pletykák keringenek arról, hogy a lány kikezdett Viki férjével, és hogy esetleg a gyerek is tőle van, nem Nánditól. A pletyka első felét egyébként Viki is megerősítette, ő is úgy tudja, hogy a férje megcsalta Timivel. A gyártelepen tett legutolsó látogatásunkkor azzal kellett szembesülnünk, hogy Timi és családja eltűnt. Az emberek szerint a felnőttek kimentek Ausztriába dolgozni, Timi pedig a babával együtt elköltözött az apjához. A házban egyedül Nándi maradt, de aztán ő is elköltözött. Volt, aki úgy vélte, hogy mivel Vikiék visszaköltöztek a férfi falujába, Timi elment gyermeke apja után – ez a verzió viszont nagy valószínűséggel kizárható, a faluban nem tudnak a lányról.

Közelítések

„Megvagyok. Jó is, nem is. Így magányos, én inkább úgy...”

Első, nyári találkozásunkkor Zsófi kedves, cserfes, vidám lány benyomását tette ránk. Bár tizenhét évesen hozzáment első szerelméhez és már megvolt közös gyermekük is, úgy tűnt, el tudja látni az ezzel

járó feladatokat, és jól érzi magát úgy, ahogy él. Mesélte ugyan, hogy először nehezen találta fel magát a babával kapcsolatos teendőkben, de aztán segítettek neki és beleszokott. Pár hónap alatt, a következő beszélgetésig viszont valami megváltozott. A lány nyúzott, külseje ápolatlanabb, beszéde és viselkedése pedig zavart lett, néha szinte már az összefüggéstelenségig szórakozottá vált. Fizikai állapota is romlott – szemmel láthatóan fogyott, arca beesett, azt pedig ő maga panaszolta a beszélgetés elején, hogy csomókban hullik a haja.

Mi lehet az oka, ha egy fiatal lány – feltehetően egészségügyi problémák nélkül – ilyen állapotba kerül? Kézenfekvőnek tűnik lelki okokra gyanakodni. Zsófi életében pedig több olyan tényező is jelen van, melyek problémát okozhatnak. A következőkben sorra veszem azokat az elemeket, melyek a lány jelenlegi halmozottan hátrányos helyzetében szerepet játszanak.

Az általánosan elterjedt nézet, miszerint a cigány fiatalok korán kezdenek szerelmi kapcsolatokba bonyolódni, Zsófi esetében igaznak bizonyul. Tizennégy évesen ismerte meg mostani férjét, vele volt az első szexuális kapcsolata (más partnere azóta sem volt). A fiatalon kezdett szexuális élet a lány felvilágosulatlanságával együtt szomorú eredményt hozott. Szüleinek valószínűleg nem volt elég ideje vagy türelme foglalkozni a kamaszdó lány dolgaival. *„Úgy igazán megmondom neked, hogy így előtte, előtte így soha nem, beszélgettem én velük ilyen – jó voltak óvodai, iskolai szerelmeim, de így nem beszélgettünk, nem is volt idő, mert ők is dolgoztak, - nem nagyon találkoztunk. Csak akkor már későn vették észre, hogy már nem kislány vagyok, hanem nagyobb, azt furcsa volt nekik.”* A felvilágosítás is későn jött, Zsófi terhes lett – de elvette, mivel Zoli meggyanúsította, hogy mástól van a magzat. Az abortusz után mégis együtt maradtak és a lány újból teherbe esett – ezt a babát már megtartották és még a terhesség ideje alatt összeköltöztek, aztán a szülés után hat nappal össze is házasodtak.

Ez a forgatókönyv elég gyakran mondható. Neményi Mária szerint a szülők elfoglaltságából adódó nagyobb szabadság és több önállóság a lányok esetében végződhet korai, már terhesen megkötött házassággal – az ő kutatásában volt példa arra, hogy az ilyen kapcsolat mégis sikeresnek bizonyult.⁴ Hosszú távú előrejelzésbe bocsátkozni nincs értelme ebben a konkrét esetben, de az biztos, hogy tizenhét évesen Zsófinak nagyon

⁴ Neményi Mária: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepvisselkedések a roma nők körében. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 113.

sok feladat szakadt a nyakába a házassággal, a háztartással, a gyerekekkel. Az ezzel járó felelősség és nyomás lehet az egyik oka a lány problémáinak. Még ő maga is szinte gyerek, de már felnőttként kellene viselkednie, egyedül kell sok mindent megoldania. Ebben sajnos férje is viszonylag kevés segítséget jelent, hiszen egész nap dolgozik. *„Megvagyunk végülis, nem is sokat találkozunk úgy, máma má' én mondtam neki, ne menjen el dolgozni. Akárhogy is kell a pénz, azért néha, néha kell együtt lenni. -- Mert ő megjön este, örül neki, ha megfürdik, azt lefekszik.”* Valószínűleg nem ilyen kapcsolatról álmodik egy kamasz lány.

Az sem elhanyagolható szempont, hogy a költözéssel Zsófi tulajdonképpen kiszakadt a saját környezetéből és nem utolsó sorban a kapcsolataiból. A telep földrajzi és társadalmi zártságában nincs igazán esélye arra, hogy kilépjen a saját köreiből. Egész nap egyedül van otthon a kisbabával, egyetlen társasága Hajni – *„de őtöle se várhatom mindig hogy jöjjön, neki is van munkája”*. A magány nagyon megviseli, sokat unatkozik. Ugyanakkor arra panaszkodik, hogy a napi gondok és teendők miatt még gondolkozni sincs ideje – nincs olyan tevékenység, ami kikapcsolódást jelentene. Idő és pénz híján – meg persze a kicsi miatt – szórakozni sem járnak el.

A munka jelenthetne még változatosságot az életében, terveiben szerepel is, hogy majd tanul még valamit és elmegy dolgozni. A probléma az, hogy a tanuláshoz, tanfolyamokhoz pénzre lenne szükség, az meg nem igazán van. Így viszont a képzetlensége olyan hátrány a munkaerőpiacon, amit nehéz kiküszöbölni. Ráadásul a környéken adódó kevés munkalehetőség vagy nem alkalmas számára (például nehéz fizikai munka), vagy egész egyszerűen nincs esélye megkapni az állást. Az okokat fentebb már jeleztem. Több kutatás adatai is alátámasztják, hogy a gyerekek megléte nagy mértékben csökkenti a foglalkoztatás valószínűségét a nők esetében – a gyerekevelés aktivitás-csökkentő hatása pedig annál nagyobb, minél kisebb a gyerek.⁵ Minél tovább marad otthon Zsófi a kisfiúval, valószínűleg annál kisebb az esélye, hogy valaha is ki tud szakadni otthonról és el tud helyezkedni. Önmagában nem is lenne probléma, ha háztartásbeli maradna, de a konkrét helyzetben ennek több hátránya is van. Az első

⁵ Frey Mária: Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Budapest, 2001. 13.

egyértelműen a bezártság, a kapcsolatok hiánya, aminek eredménye látható Zsófi mostani lelkiállapotán is.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy nem olyan családról van szó, amelyik könnyedén lemondhat egy második fizetéséről. Az anyagi helyzet olyan tényező a pár életében, amely természetesen nem csupán a megélhetésükre, hanem az életminőségükre is befolyással van. Bár a látottak alapján nem állítanám, hogy kifejezetten nyomorognak, hiszen vannak a telepen náluk rosszabb sorban élő emberek is, de mindenképpen depriváltak mondhatók, ami több mint az egyszerű szegénység – hiszen nem jutnak hozzá a társadalom által nyújtható javak bizonyos köréhez.⁶ A helyzetük pedig kilátástalan, és kevés az esélyük arra, hogy jelentős mértékben javulna. A jelenlegi szegénység lelki hatásait pedig az is súlyosbíthatja, hogy a lány néhány mondatából arra lehet következtetni, hogy még otthon, a szüleivel lakva jobb körülményekhez szokott.

Zsófi helyzetével kapcsolatban még egy kérdés vár tisztázásra, ez pedig az etnicitás, a vegyes házasság problémája. Szereplőim közül ő az egyik, aki roma lányként magyar fiúhoz ment feleségül. Nem tűnik úgy, mintha a saját identitásában nagy szerepet játszana a saját romasága – az interjúk során sem magáról, sem másról nem beszélt úgy, mint cigányról, még csak utalást se tett arra, hogy figyelembe venne ilyen kategóriákat. A probléma a környezet megítélésénél kezdődik. A szülőkről beszélgetve kiderült, hogy az ő szülei és az anyósák nem igazán vannak jóban, csak a gyerekek kedvéért próbálnak fenntartani egyfajta látszat-kapcsolatot. Zsófi nem tudott válaszolni arra, hogy szerinte mi lehet az ellenszenv oka. Különösebb konfliktusról nem mesélt a két család között – de az esküvőjének történetével kapcsolatban valami mégis „gyanúsnak” tűnik. Zsófi édesanyja nagy lagzit akart, ezt azonban Zoli szülei ellenezték, így végül szűk körben tartották meg a lakodalmat. Olyannyira szűk körben, hogy míg a fiúnak ott voltak a szülei, nagyszülei és a testvérei is, Zsófinak csak az édesanyja és a nevelőapja. Ez a lánynak nagyon rosszult esett, családottan mesél magáról az ünnepségről. *„Én, ha hiszed, ha nem, az esküvőmön egy tánc nem sok, annyit se eresztettem. Nem volt kedvem.”* *„Azt hittem jobb ez az esküvő, de hát...”* Nincs rá konkrét bizonyítékunk, hogy a lány származásának határozott szerepe lenne ebben az esetben, de az anyós egy elejtett félmondata mégis azt sejteti, hogy erről lehet szó. Amikor a fiatalokról beszélgettünk a nővel, elmondta, hogy tulajdonképpen

⁶ Bokor Ágnes: *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető, Budapest, 1987. 35.

meg van elégedve a menyével, kedveli, „*bár roma*”. Zoli nagyszülei pedig határozottan cigányellenesek, a nagymama az interjú alatt többször is elmondta, hogy ő nagyon nem szereti a cigányokat. Ebbe a környezetbe bekerülve Zsófinak valószínűleg meg kellett/kell birkóznia párja családjának előítéleteivel. Bár szerinte anyósáék mindig kedvesek voltak vele, ez nem zárja ki azt, hogy kimondatlan, akár nem is tudatosított formában akadtak és akadnak konfliktusok köztük. Nem elég, hogy a lány teljesen kiszakadt a saját környezetéből, ráadásul az új családjában, ha nem is ellenségesek vele, de valószínűleg ő a „Másikat” képviseli – még akkor is, ha ő maga nem is felel meg teljesen a konkrét sztereotípiáknak, mint például amiket a „természeti nép” mítosza közvetít.⁷

Zsófinak a napi anyagi nehézségek mellett a kettős kívülállóság problémájával is meg kell küzdenie. Saját kapcsolatok nélkül kívülálló a telepen, cigánysága miatt pedig kívülálló párja családjában. Mindezek egy olyan lány vállát nyomják, aki már csak életkorából adódóan is valószínűleg felkészületlen a hasonló gondok kezelésére. Tizenhét évesen már felnőtt szerepeket vállalt, de őt ezek a szerepek fogva tartják, és nem csak szárnypróbálgatások, mint kortársainál.

„Tudom azt, hogy jó lehet, hogy csak egy papír, de nem. Nyugodtabb vagyok.”

A húszéves Hajni interjúalanyaim közül első benyomás alapján talán a legkiegyensúlyozottabb, legharmonikusabb személyiség. Pontosan ezért az ő története az, amelyik a legmegrázóbb és egyben a legérdekesebb.

Hajni példáján értettem meg igazán a társadalomkutatásban folyamatosan jelen lévő „Ki a cigány” kérdés problémáját. Ha a fizikai jellemzők (pl. bőrszín) alapján kell döntenünk, a válasz egyértelmű: Hajni cigány. De ráragaszthatjuk-e a „roma” címkét egy olyan lányra, akinek önmagával kapcsolatban ez a kategorizálás valószínűleg egyáltalán nem merül fel?⁸ Az interjúkban elhangzottak alapján ugyanis úgy tűnik, Hajni nem gondol cigányként önmagára – holott a történetében több elemmel kapcsolatban is valószínűsíthető, hogy negatív diszkrimináció áldozata volt. (Ezekről bővebben kicsit később.) Esetében helytálló az a fajta szociálkonstruktív érvelés, mely szerint a cigányság nem eleve adott kategória, a cigányok nem valamilyen objektív sajátosságuk miatt

⁷ Neményi: *Biológia vagy kultúra?* i.m. 135.

⁸ Lásd erről: Kovács Éva: *Mari és az ő „cigánysága” – avagy a narratíva helye és ereje az etnicitás kutatásában.* *Tabula*, 2006, 9 (1).

azok, amik, hanem a társadalmi struktúrák konstruálják meg őket.⁹ Így adódhat az a sajátágos helyzet, hogy történetét és az őt ért diszkriminatív eseményeket ismerve romaként kell beszélnünk róla, annak ellenére, hogy könnyen elképzelhető: ő maga nem hogy nem tartja magát annak, de nem is merül föl benne a kérdés.

Hogyan alakulhat ki az a helyzet, hogy egy külsőleg egyértelműen sajátos etnikai jegyeket magán viselő személy önképében nem reprezentálódik önmaga mássága? A lehetséges választ Hajni gyerekkorában találjuk meg. Az édesanyja szülés után a kórházban hagyta, másfél éves koráig intézetben élt. Innen hozta ki a Hajós házaspár, ők nevelték fel, őket tekintik a szüleinek. Szeretettel beszél róluk, nem említ semmilyen gyerekkori konfliktust, traumát velük kapcsolatban – így elképzelhető, hogy otthon nem éreztették vele, hogy roma, hogy „más”. Így a szocializációja alatt nem érte olyan hatás, amely miatt szükséges lett volna olyan identitást kialakítania, amelyben magyarázatot adna magának a megkülönböztetett bánásmódra („azért bántanak, mert cigány vagyok”), hiszen erre nem volt példa.

Otthon ugyan valószínűleg nem volt része hátrányos megkülönböztetésben, de annál inkább a külvilágban. Élettörténetének két leghangsúlyosabb motívuma egy egészségügyi probléma és annak megoldása, illetve a párkapcsolata Péterrel, egy magyar fiúval, aki most az élettársa és leendő gyermekének apja. Mindkét történetvonulatban felfedezhetők annak a jelei, hogy Hajni attól még, hogy önmagával nem romaként azonosul, nem menekülhet a környezet megbélyegzésétől.

A nyári interjúban szinte véletlenül derült csak fény az első fontos történetre. Amikor a családtervezésről kérdeztem, akkor mondta, hogy valószínűleg nem lehet gyereke, mivel ciszta miatt eltávolították az egyik petefészket és a másik is sérült. Kérésemre vonakodás nélkül mesélt már akkor is az esetről, de teljesen valójában csak pár hónap múlva, a második interjúban sikerült megismerni a történetet. Három évvel ezelőtt ment el nőgyógyászhoz, mivel „feldagadt a hasa”. (Nemi életet akkor már rendszeresen élt, de nőgyógyászt tizennyolc éves kora előtt nem tervezett felkeresni.) Kiderült, hogy a jobb petefészken ciszta van, meg kellett műteni. Bár a lány és nevelőanyja csak a ciszta eltávolítására adtak engedélyt, a műtét után három nappal a kórházban az orvos közölte

⁹ Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányvizsgálatok cigányképe. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005. 489.

velük, hogy a petefészket is kiműtötték. Mindez a környékbeli vidéki kórházban történt. A műtét után Hajni állapota nem igazán javult, ezért elmentek a megyeszékhely egyik kórházába, ahol „*olyan normálisak*” vele az orvosok. Ott derült ki az is, hogy a másik petefészken is van ciszta, de sikerült úgy megoldani a műtétet, hogy magát a petefészket nem távolították el. Ennek ellenére nem láttak esélyt arra, hogy sikerülhet teherbe esnie. Ebben a kórházban azt is közölték vele, hogy az első műtét végkiemetele valószínűleg az orvos „hanyagságának” tudható be, mert nem lett volna muszáj kivenni a petefészket.

Nyáron még maga Hajni se bízott igazán abban, hogy lehet majd gyereke. Mégis, amikor nyár végén meglátogattuk telepí ismerőseinket, azzal az örömhírrrel fogadott minket, hogy babát vár. Ezzel szimbolikusan megnyerte az első csatát az orvosok ellen, amely küzdelem részleteiről mi valójában csak a második interjú során értesültünk.

Nem szeretném túlzottan részletesen ecsetelni azt a bánásmódot, melynek minden általunk ismert megnyilvánulása a leginkább jóindulatú megközelítésben is betegjogokat sértő – ha merészebben fogalmazunk: diszkriminatív. Röviden csak annyit, hogy Hajnival a kezelés, a vizsgálatok során többször indokolatlanul megalázóan, durván bántak. Gyakran olyankor is le kellett vetköznie, amikor a vizsgálat azt nem követelte volna meg, az orvosa pedig durva volt vele, és soha nem adott kellő felvilágosítást. Arra is volt példa, hogy számára érthetetlen okból egymás után több nőgyógyász vizsgálta meg: „...és akkor jöttek egy páran, öten, és akkor azok is mind - átvizsgáltak, és akkor, gondoltátok bele, hogy az milyen szar érzés, -- Nem csak egy, hanem mellette még négy vagy öt.” „...és akkor ott voltak az összes nőgyógyász, amit csak el tudtok képzelni, és akkor vetközzél le, fekiüdjél föl, és akkor izé, végigjönnek. És, ráadásul az X doktor úr kétszer is volt! Fú, és nagyon idegesítő volt.” Neményi Mária kutatásában több olyan esetet is említ, ahol valószínűsíthetően az egészségügyi dolgozók előítéletei miatt a terhes roma nők vagy kisgyerekes anyák nem a minden beteget megillető bánásmódban részesültek.¹⁰

Hajni történetében az az érdekes, hogy bár bosszankodva meséli el nekünk fenti élményeit, de egyben csodálkozva is, mint akinek fogalma sincsen, miért történhetnek ilyesmik, és miért éppen vele. Nem tud válaszolni a kérdésre, hogy szerinte miért úgy bánnak vele az orvosok,

¹⁰ Vö.: Neményi Mária: *Cigány anyák az egészségügyben*. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1998.

ahogy. A megyeszékhelyi kórház dolgozóival mindenestre meg van elégedve. Bár elvileg a szülészorvosa ugyanaz, aki évekkkel ezelőtt műtötte, semmiképpen nem akar nála szülni, inkább egy másik orvosnál a megyeszékhelyen.

Nagyon nehéz megmondani, hogy valójában mit gondol a lány a vele történekről. Nehezen hihető el, hogy semmit nem sejt, nem ért abból, amit vele művelnek – de az interjúk alapján úgy tűnik, ez az igazság. Ha sejt is valamit azzal kapcsolatban, hogy az eljárások nem korrektek, mivel nincs tudatában másságának, nem is hozza azzal okozati összefüggésbe.

A másik jelentős motívum Hajni történetében a párkapcsolata Péterrel. Három éve vannak együtt, ebből körülbelül másfél éve együtt is élnek – először a férfi szüleinél laktak, onnan költöztek a gyártelepre. A közös gyereket a nehézségek ellenére már tervezték egy ideje. De házasság nem lesz, bár Péter szeretné elvenni a lányt. Hajni viszont nem akarja ezt. Különös logikával indokolja a döntését: *„Nekem így jó. Nekem így jó. Nyugodtabb vagyok. Tudom azt, hogy jó lehet, hogy csak egy papír, de nem. Nyugodtabb vagyok.”* *„Mégis, nyugodtabb vagyok, hogy - nem vagyok teljesen az övé. -- Most egy része az övé vagyok, mert itt lesz a gyerek. De akkor se vagyok teljesen az övé, és nem mondhatja meg azt, hogy én mit csinállok. Egyrészt így jobb. Majd ha már tényleg azt gondolom pár év múlva, hogy na, most már tényleg mellette maradok, akkor azt mondom, jó. De így nem. Így nem.”* Érdekes belegondolni, hogy bár a közös gyereket és az ezzel járó kööttséget kész vállalni, de a házasság intézménye – talán éppen hivatalos volta miatt – még túl végleges elkötelezettség számára. Furcsa, hogy együtt él a férfival, apának is elfogadja, de férjként nem akarja. Abban, ahogy a férjhez menés lehetőségéről beszél, bizonytalanság és félelem fejeződik ki.

Ennek lehetséges okát akkor kezdtük sejteni, amikor Péter családjának, különösen anyjának Hajnival szembeni viselkedése kerül szóba. A családot Hajni már kicsi kora óta ismeri a nevelőszülei révén. Elmondása szerint soha nem volt kifejezetten jó viszonyban Péter anyjával, de amióta a férfival együtt élnek, a helyzet sokkal rosszabb lett. A nő mindenben kritizálja. Amíg együtt laktak, szinte cselédként bánt vele, és azóta sem becül meg semmit, amit Hajni tesz. Persze első megközelítésben lehet itt szó egyszerű „anyós-meny” viszályról, de a háttérben bonyolultabb okokat lehet sejteni. Visszatérő konfliktus köztük, hogy a nő lekicsinyli az anyagi helyzetüket, és úgy állítja be a dolgot, mint ha ők a telepen szinte nyomorognának. Feltételezésem szerint anyósa

Hajniban a romát látja, és ebből kiindulva sztereotip módon képzel el mindent, ami a lánnyal kapcsolatos – az életmódját, a körülményeit, az anyagi helyzetét. Az, hogy a férfival való kapcsolata előtt még viszonylag jó volt a viszonyuk (például akkor még tegeződtek, most Hajni magázza a nőt) arra utal, hogy addig, amíg Péter anyja nem kényszerült közvetlenebb kapcsolatba kerülni Hajnival, az előítéleteit nem volt szükséges „aktiválnia”. Most viszont, hogy a lány a család tagja, megváltozott a helyzet.

Az elkerülhetetlenség pszichológiája szerint, ha az ember tudja, hogy szorosabb kapcsolatra kényszerül egy általa nem szeretett személlyel, ez ideális körülmények között arra vezet, hogy a kognitív disszonancia csökkentésének céljából apránként pozitív irányba fog változni a másikról alkotott véleménye. A faji előítéletek esetében azonban ritkán állnak fenn ezek az ideális körülmények, ezenkívül pedig ez a fajta előítélet általában túl mélyen gyökerezik ahhoz, hogy könnyedén megváltozzon. Faji előítélet esetén, ha az előítéletes személy közelebbi kapcsolatra kényszerül előítéletének alanyával, emellett pedig gazdasági konfliktus állapota áll fenn a két fél között, az az előítéletesség enyhülése ellen hat.¹¹ Ez az elmélet nagyon jól magyarázza Hajni és anyósa feszült viszonyát, hiszen kettőjük esetében egyfajta „gazdasági konfliktusról” is beszélhetünk. Amíg Péter a szüleivel élt, fizetése nagy részét nekik adta, s ezzel szépen kiegészítette anyja keresetét. Amióta különköltözött Hajnival, az anyja őket nem támogatja, de még mindig elvárja a fia hozzájárulását.

„És támogatnak azért úgy titeket?

Anyáiglag? Semennyire. - Még mikor, valamikor még mi. ----- Ez van. Addig, míg ott voltunk, addig is. Hiába volt, ott volt, hogy ő is dolgozott, ő is kapott fizetést, apósom is, a Péter is, - meg én is kaptam innen a mamáéktól, neki nem volt elég még az sem. S volt, hogy havonta lehúzott negyvenet vagy ötvenet, a saját fiáról!”

Amióta a pár külön él, megszűnőben van az addig biztos anyagi kiegészítés az anya számára. Ennek az ő szemében érthető módon Hajni az oka, hiszen ő „szakította el” a családtól a férfit. Így az anya előítéletei számára racionális ok adódott, hogy miért nem kedveli a lányt.

¹¹ Aronson, Elliot: *A társas lény*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2002. 344–348.

Ilyen családi viszonyok között érthető, hogy Hajni miért fél „véglege-síteni” a kapcsolatot. (Az más kérdés, hogy valószínűleg nem gondol bele: közös gyereük megszülésével legalább olyan szintű elkötelezettséget vállal, mint amilyen a házasság lenne.) Ráadásul abban se lehet teljesen biztos, hogy a párja mellette állna az anyósával való konfliktusokban – hiszen a jelenlegi helyzetben sem mindig védi meg. Ehhez adódik hozzá, hogy valószínűleg fél teljesen kiszolgáltatni magát a férfinak, aki így is gyakran igyekszik rákényszeríteni az akaratát, korlátozni a szabadságát. *„Meg, - egyrészt ő is olyan akar lenni, mint az anyja. És mondtam neki, hogy ne legyen olyan. Mondtam neki, hogy ne legyen olyan, mert akkor ennek nem lesz jó vége.”* *„Van amikor így vannak ilyen - kitérésai, s akkor mondom neki, jó akkor megyek, átmegyek a Zsófihoz, vagy a mamához, nyugodjál le. 'Nem mész sehova!' És akkor mondom neki, az én házam, mondom, én oda megyek, ahova akarok. - 'Te nem mész sehova!' És fogja a kulcsot, hogy ő bezárja az ajtót. Mondom azt próbáld meg! És akkor elkezdi magyarázni, akkor én meg csak hallgatom: igen, igen és akkor ez így megy egész este.”* Azt, hogy a hasonló esetekben Péter teljes dominanciára való törekvése az etnikai különbségekből adódó vélt felsőbbrendűségnek tulajdonítható-e, vagy „egyszerűen” csak a nemek viszonyáról való konzervatív elképzeléseknek, azt vele készített interjú hiányában nehéz megmondani. Könnyen elképzelhető, hogy ha rejtetten is, de mindkét tényező szerepet játszik a Hajnival való kapcsolatában.

Hajni félelmeit a párjától való teljes függéstől az is erősítheti, hogy munka hiányában önálló jövedelme nincsen (hacsak a nevelőszüleitől kapott támogatást nem tekintjük annak). Csakúgy, mint Zsófinak, esélyei a munkavállalásra meglehetősen korlátozottak. Az iskolát (virágkötészetet tanult) egészségügyi problémái miatt nem fejezte be, soha sehol nem dolgozott. Amióta együtt vannak, egy munka elvállalásában – konyhai kisegítő lett volna egy szállodában – részben éppen Péter akadályozta meg. *„Eddig ő, hát ezen is volt ilyen gond, mielőtt - nem volt hogy gyerek, mert - lett volna munkahely, akkor 'Te ide nem mehatsz, mert te oda nem mehatsz, meg ide se', féltékeny nagyon, az a baja. Mert hogy ha én most elmegyek boltba esetleg, akkor ott megfognak és megerőszakolnak, meg ilyesmi, -- meg ilyenek. Mert hogy 'te ide nem mehatsz'. - És akkor, na mikor már úgy volt, hogy na, megyek dolgozni, 'te nem mész sehova!' De mikor nem megyek dolgozni, például itthon voltam, akkor meg az volt a baj, hogy nem megyek.”*

Hajni helyzete az etnicitás problémájának hangsúlyosabb volta miatt még Zsófiénál is nehezebb. A gyerek megszületése után pedig ő is még inkább be lesz zárva nem csak a telepre, hanem a Péterrel való

kapcsolatába is. A kitörés lehetősége pedig igen csekély. Ha ki is lép a kapcsolatból, a munkavállalási esélyei nem változnak – sőt, egyedülálló és ráadásul roma kisgyerekes anyaként háromszorosan is hátrányba kerülne a munkaerőpiacon. Mindehhez hozzá adódik a telepi létből adódó deprivált helyzet, melyből kiszakadni szinte lehetetlennek tűnik.

„Most már csak küszködés lesz”

A huszonkét éves Szilvi az egyetlen a lányok közül, akinek az életben az etnikai tényező nincsen jelen, ő maga és a férje is magyar. A család háttere is kedvezőbb, mint a többieknek, szülei mindketten dolgoznak és támogatják is a párt. Az ő esetében a problémát a depresszió okozza, amit a gyártelep marginalizáltsága még inkább fokoz.

Szilvi tíz éve van együtt Jánossal, évekig laktak a lány szüleinél, mielőtt összeházasodtak és leköltöztek a terepre. Esetükben nem is érthető teljesen, hogy miért éppen itt vettek házat, hiszen anyagi lehetőségeik – a szülők támogatásával – valószínűleg lehetővé tették volna, hogy a faluban keressenek lakást. A vélemény, amit Szilvi a gyártelepről megfogalmaz, egyáltalán nem következetes, az interjúban két hozzáállás váltakozik, többé-kevésbé kiszámíthatatlanul. Az első verzió már a beszélgetés kezdetén elhangzik: *„Hát végülis, nekem nagyon jó gyerekkorom volt, meg, meg úgy a szüleimmel is, nekem az a furcsa itt, mert ugye 22 éve ott élek velük, nekem ez itt furcsa, nekem ez nagyon rossz. [...] Aztán, - végülis úgy, úgy minden másabb, mármint nem tökéletes az egész. És ez nekem furcsa. Én nem, nem is akartam én végülis idejönni, csak hogy külön legyünk, meg mit tudom én, ennyi. De, de nekem az éjszakáim nagyon rosszak. Nappal így elvagyok, csak éjszaka, az akitől vettük, az is fenyegetett, hogy maffia, meg blablabla, úgyhogy, aztán nem nagyon akartam idejönni, most meg félek itt éjjel. Nem nagyon szeretek itt lenni. (...) Több év kell ahhoz énnekem, hogy ideszokjak. Ha ideszokok. Ha nem, akkor, akkor meg visszamegyek.”*

A másik verziót olvasva az embernek az a benyomása támadhat, hogy nem is ugyanarról a helyről van szó, mint az előző részletekben: *„Ez a legjobb sor, ez itt. Tényleg, mindig is erre vágytam, hogy ezen a soron legyen, kaphassak egy házat. Össze is jött végülis, úgyhogy most már örülök. Kicsit. [sóhaj] Hát jó, végülis a miénk, úgyhogy most már föl tudunk mutatni valamit. Ennyi év után. -- Nekünk is összejött valami.”* *„A másik, ismerem ezt a területet, minden pici pontját, tetszik, azért is akartam itt venni házat, a másik: spórolni lehet. -- Mert itt lenn aki nem tud megélni, az sehol máshol. (...) Én itt szeretek*

lakni. Közel vagyok anyuékhoz, nem akarok elmenni semerre. Voltunk már máshol házat nézni, mindenhol találtam valamit, mindenhol volt kifogásom. Hát ez nem jó, mert nagy, meg kicsi, meg????? Holott nem, mert tetszettek, csak nem akartam odamenni. Így ez sikerült és ez nekem jó. Jobbat nem is akarok.”

Ugyanez a kettősség van jelen az egész interjú során olyankor, amikor Szilvi a saját sorsát, helyzetét értékeli. Mivel három éves kislány születése óta depresszióval küzd, amire gyógyszereket is szed, a fenti ellentmondások valószínűsíthetően a betegségének tudhatók be. A következetesség hiánya megnyilatkozásaiban és ezek pszichológiai okai érdekes témája lehetnének egy külön tanulmánynak – de túl messzire vinne eredeti témámtól, ha ezek tárgyalásába belekezdenék.¹² A lány helyzete azért is különbözik a többi esettől, mert a tapasztaltak alapján úgy vélem, az ő legnagyobb problémája depressziója, és ez valószínűleg akkor is jelen lenne az életében, ha nem a gyártelepen élne. De az, hogy ide költözött, valószínűleg olyan további gondokat, nehézségeket generál, amelyek súlyosbítják a helyzetet.

Ilyen probléma az is, hogy bár a kutatás idején ő és férje már a gyártelepen laktak, kisfiúk gyakorlatilag még mindig a nagymamával élt és csak pár órát töltött naponta a házban az anyjával – éjszakára mindig visszavitték a faluba. Nem derült ki, hogy ez közös döntés eredménye-e, Szilvi nem akarta-e magánál tartani a gyereket, esetleg a nagyszülők nem akarják odaengedi a kisfiút, de így olyan szituáció alakult ki, amelyben Szilvi anyai szerepe – főleg hosszú távon – sérülhet. A gyártelep elzárja nem csupán a szüleitől, hanem a saját gyermekétől is. Szilvit zavarja, hogy a költözés miatt kiszakadt a megszokott kapcsolatrendszeréből, erre ő maga is utal az interjú elején: „... nekem az a furcsa itt, mert ugye 22 éve ott élek velük, nekem ez itt furcsa, nekem ez nagyon rossz. Voltam én már külön, de akkor a hét hónapot minden nap sírtam, nekem ez így nem igazán jó. Én mindig nagyon ragaszkodom a szüleimhez.” De neki – a többi lánnyal ellentétben – vannak kapcsolatai a telepen kívül, ami esélyt ad a későbbi mobilitásra.

A munkával kapcsolatban ugyanazt a fokozatos bezáródást lehet jósolni az ő esetében is, mint Hajninál és Zsófinál. Mostanáig gyesen volt a kisfiúval, a három év lejártával pedig szívesen keresne munkát. Erről viszont férje lebeszélte, helyette inkább továbbra is otthon

¹² A medikalizációval – mely a telepen egyébként tömeges jelenségnek tekinthető – itt hely szűkében szintén nem foglalkozom részletesen. A jelenségről lásd Dr. Bánfalvi Attila: Betegség és medikalizáció. *Lege Artis Medicinae* 2005, 15 (3). 234–235. <http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/0503/14.htm>.

fog maradni, mondván, hogy a szociális segéllyel körülbelül ugyanennyit fog „keresni”, mintha munkát vállalna. Szilvinek bolti eladói végzettsége van, több helyen is dolgozott terhessége előtt. Így némiképp jobb eséllyel indulna az álláskeresésben, mint a többi interjúalanyom. *„Csak most gyés után még nehéz elindulni...”* – ebből a félmondatból is látszik, hogy jól méri fel a lehetőségeit, csupán abba nem gondol bele, hogy minél tovább marad otthon, annál nehezebb lesz később újrakezdeni. Pedig a munkahely a társadalmi bezártságnak is jó ellenszere lehetne, ugyanúgy, mint Zsófi esetében. Ezzel ő maga is tisztában van: *„De mondjuk én szeretnék majd eljárni dolgozni, mer azért sokszor jó kimozdulni egy kicsit.”* Jelenleg viszont be van zárva a saját köreibe.

„Most már megbántam őket! Nagyon is.”

Viki az első az öt lány közül, aki kiszabadul (vagy elmenekül?) a telepről, családja elköltözik. Ezzel a helyzetük nem javult jelentős mértékben, ma is ugyanúgy alkalmazható rájuk az objektív relatív depriváció fogalma, mintha még mindig a gyártelepen élnének.

A lány is és férje is roma. Különbség így is van köztük, hiszen a férfi egy nagy többségében beás cigány lakosságú faluban nőtt fel (ott, ahova nyár végén visszaköltöztek a telepről), beszéli a nyelvet is és bizonyos jellegzetes hagyományok még jelen vannak az életében. Viki családja viszont a megyeszékhelyen élt, onnan költöztek falura, semmilyen tradíciót nem tartottak meg és egyikük sem beszéli egyik cigány nyelvet sem. Ezért a költözés óta a többi beás a faluban nagyképpűnek is tartja Vikit, mondván, hogy azért nem beszél cigányul, mert nem akar.

A két fiatal hat éve ismerkedett össze, amikor Viki még csak tizenégy éves volt. Pár hónap után a lány teherbe is esett. Első gyerekük születése után négy év alatt négyszer esett teherbe. Egyszer elvetélt, egyszer abortusza volt, de két terhességet megtartottak, így a most húsz éves lány három gyerek anyja. Ez a „forgatókönyv” remekül megfelel annak a sztereotípiának, ami a roma lányokról él a köztudatban: hogy fiatalon szülnék először, és a tudatlanság és/vagy a spontaneitás miatt elmaradó fogamzásgátlás miatt később is több gyereket vállalnak párjukkal, mint amennyit az anyagi helyzetük lehetővé tenne.

Neményi Mária az interjúalányaival folytatott beszélgetések alapján arra következtet, hogy a magas gyerekszám a hagyományos roma közösségekben a termékenység fenntartás nélküli elfogadása miatt természetes.¹³ Viki azonban megbánta, hogy ilyen korán három gyermeket szült. Miattuk nem tud dolgozni menni, a háztartási munkára alig, pihenni, szórakozni pedig egyáltalán nem jut ideje. Több gyermeket semmiképpen nem szeretne, sőt, szilárd elhatározása, hogy elköteti a petevezetékét.

Példája hasonló Zsófiéhoz – a korai házasság és a fiatalon szült gyerekek bezárják saját szűk köreibe és mindennapos tevékenységei rendszerébe. Az ebből adódó korlátozott lehetőségek körét tovább szűkítik a család nyomorúságos anyagi körülményei. A nyári terepmunka idején Laci semmiféle kereső tevékenységet nem folytatott, Viki pedig otthon volt a gyerekekkel, így a család összes jövedelme a gyerekek után kapott támogatásokból összeadódó 30 000 forint volt – amiből havonta 14 000 forint maradt a megélhetésre a számlák kifizetése után. Ebben a helyzetben a kilátástalanság megélhetési bűnözésbe kényszerítette a családfőt.

A pár a szegénység által legnagyobb valószínűséggel sújtott nyolc csoport közül négybe beletartozik: munkanélküliek, cigányok, sokgyermekesek és falun laknak.¹⁴ Így nagyon nagy a valószínűsége annak, hogy tartósan a szegénységbe ragadnak. A helyzet minimális mértékben javult, amióta elköltöztek a zárt, marginálizált telepről a faluba, mert Laci talált munkát. De mivel ez csak ideiglenes elfoglaltságot és keresetet biztosít, problémáik csak átmenetileg csökkentek. Amíg Lacinak van állása – még ha csak bizonytalan napszám is –, addig talán nem kényszerül rá, hogy lopjon a családja eltartása érdekében. Ennek elkerülésére nagyobb esély van a faluban, ahol a párnak nem egyedül kell boldogulnia, hanem rokon- és ismerősi kapcsolatok hálójá tartja őket – nem utolsósorban pedig ott helyben nem egy kisebbség alávetett tagjai, hanem egyenrangú részesei a helyi (etnikus) társadalomnak.

„... mindig azt érzem, hogy engem senki nem szeret”

A tizenöt éves Tímea a legfiatalabb az öt interjúalany közül, és az egyetlen, aki élettársi kapcsolata és gyereke megszületése ellenére is anyjával és annak élettársával maradt. Hetedikes korában maradt ki a falusi

¹³ Neményi: Biológia vagy kultúra? i.m. 117.

¹⁴ Czike Klára – Tausz Katalin (szerk.): *Gyorsjelentés a szegénységről*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 1996. 5.

általános iskolából, pedig szeretett tanulni, ám egyes tanárok diszkriminatív viselkedése és gyakorlata miatt nem érezte jól magát.

A telepen és a környéken nem voltak baráti kapcsolatai, így anyjára, annak élettársára és saját, hozzá hasonlóan szinte gyermek élettársára volt utalva. Többször is akadt konfliktusa a helyiekkel, pletykák terjedtek róla. *„Így mondták, hogy én ribanc vagyok, itten mondták a szomszédok, hogy én mindenkivel lefekszek. Anyyira sírtam, hogy ilyeneket beszélnek, énnekem is rosszul esik, pedig nem is igaz. És akkor mindennek mondanak, és átmentünk megkérdezni, és aztán letagadták, hogy nem igaz. Meg azt mondták, hogy ezzel a Lacival kikezdtem, ezzel a rondasággal, azt mondták, hogy ezzel a rondasággal jártam. Sírtam, minden.”* Ez a helyzet érezhetően nagyon megviselte. Mint a telepen a legtöbb „bevándorló”, nem igazán tartott kapcsolatot a többi lakóval, nem volt szerves része a helyi társadalomnak. Így neki is, mint a többi lánynak, korlátozott volt a mozgástere és kapcsolatainak köre.

A családon belül Timit, noha már maga is anya, még gyerekként kezelik. A kisbabájával szinte kizárólag anyja foglalkozott, Timi nem is szoptatta a kicsit. Az ő esetében egyértelmű, hogy túl fiatal az anyasághoz. A „felelőtlenség” – mely valószínűleg nagy szerepet játszott abban, hogy a lány teherbe esett – valószínűleg a környezettől független. De a felvilágosulatlanság talán már kevésbé. Talán ha Timi olyan családból származna, ahol a tanulást maguk a szülők is fontosnak tartják, ahol jobb körülmények vannak otthon, nem így alakul az élete. Szüleit illetően csak az anyjáról tudunk – apjáról egyáltalán nem tesz említést. Anyjának mostani élettársától van egy 4–5 éves kislánya.

Néhány mondata szeretetlenségét is sejtet a családban, amely a halmozottan hátrányos helyzetben könnyen magyarázható – ha nincsenek biztosítva a megfelelő életkörülmények, kevésbé van lehetőség a szeretetteljes légkör kialakítására; a szükségletek hierarchiájában az érzelmi biztonság a biológiai szükségletek alatt helyezkedik el.¹⁵ Véleményem szerint nem is az etnikai hovatartozás a meghatározó tényező Timi történetében – a korai terhességben és az élettársi kapcsolatban –, hanem az életmód, amely családja marginalizált társadalmi helyzetéből adódik. Ezt a feltételezést támasztja alá az adat is, miszerint Magyarországon inkább az alacsonyabb végzettségűek választják az együttélést, akkor

¹⁵ Vö.: Maslow, Abraham: Elmélet az emberi motivációról. In: Oláh Attila – Pléh Csaba (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségszociológiához. Pedagógia és tanárszakos hallgatók részére.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 376–381.

is, ha gyereket is vállal a pár.¹⁶ Az ilyen kapcsolatokba születő gyerekek azonban nagyobb eséllyel kerülnek később hátrányos helyzetbe a kapcsolat felbomlásakor.

A gyermeküket egyedül nevelő anyák kétszeresen is ki vannak téve a szegénység veszélyének: a családban csak egy kereset van (ha van), illetve, mivel a nők általában kevesebb fizetést kapnak a férfiaknál, ez a kereset is kevesebb, mint amennyit egy egyedülálló apa vihetne haza.¹⁷ Timi esetében fiatal kora miatt a munkakeresés még nem tűnt égető problémának, a gyereknevelési támogatásokkal – még ha azokat hivatalosan a gyerek nagymamája is kapta – így is több pénzt keresett a családnak, mintha iskolába járt volna. Cinikus értelmezés, de meglehet, ezért sem akadályozta meg az anyja, hogy megszüljön gyermekét.

Nem sokkal a terepmunka után a lány helyzete tovább romlott: egy lépéssel közelebb került az egyszülős családmodellhez. Nyár végi látogatásunkkor a családot már nem találtuk addigi házukban. A telep lakóinak kétes értékű információi alapján úgy tűnik, mindannyian „elmenekültek” a gyártelepről – a szülők külföldre, Timi a kisbabával valamelyik megyebeli faluba. Egyedül Nándi, Timi egykori élettársa volt még a házban, de később ő is elköltözött – állítólag visszatért a szüleihez. Úgy tűnik, ezt a kapcsolatot csak Timi anyja és annak élettársa tartotta össze: ahogy kitétek a lábukat az országból, a fiatalok szétváltak és elhagyták a telepet.

Összegzés

A lányok életében hasonló sorsukig, a gyártelepi létig nagyon hasonló stációkon át vezetett az út. Ezek: a hátrányos családi körülmények (legyen szó gazdasági, társadalmi, vagy mentális jellegű hátrányról); az alacsony iskolai végzettség, illetve a tanulmányok korai megszakítása; a munkaerőpiaci tapasztalatok hiánya; a fiatalon kötött élettársi kapcsolat vagy házasság; és a korai gyerekszülés. Az eredmény pedig: tartós munkanélküliség, megélhetési gondok, létbizonytalanság, társadalmi elzártság, a kapcsolatok hiánya. A lányok többnyire még bizakodóak saját és gyermekük sorával kapcsolatban, de a tapasztalat, a kutatások eredményei nem festenek rózsás képet a jövőről. A dolgozat elején már hivatkoztam Ferge Zsuzsára, aki szerint az egyén esélyeit az életben nagy mértékben meghatározza a csa-

¹⁶ S. Molnár Edit: Élettársi együttélések – tények és vélemények. In: Nagy – Pongrácz –Tóth (szerk.): *Szerepváltozások* i. m. 72.

¹⁷ Czike – Tausz (szerk.): *Gyorsjelentés a szegénységről* i. m. 5.

lád társadalmi helyzete, amelybe beleszületik, illetve azok a körülmények, amelyek között felnő. Így a hátrányos helyzet újratermeli magát, ebből a körből pedig igen nehéz kitörni.

Roma interjúalanyaim gyermekei még ennél is nagyobb hátránnyal indulnak az életben, hiszen ők magukon hordoznak még egy jegyet, amely diszkrimináció áldozatává teheti őket. Hiszen még a társadalom azon rétegéhez tartozók, akik munkájuk kapcsán rendszeres kontaktusban vannak a cigányokkal, sem képesek teljes mértékben elvonatkoztatni az előítéleteiktől, vagy akár feladni azokat – ez a következtetés Neményi Mária egészségügyi dolgozókkal készített interjúiból is levonható.¹⁸

A helyzet kilátástalannak tűnik. A változáshoz az anyagi eszközökön kívül a megfelelő kapcsolatháló, a boldogulás lehetőségeiről szóló információk megszerzésének esélye is hiányzik. Bár két lány esetében tanúi voltunk annak, hogy ki tudtak törni a telep leküzdhetetlennek hitt zártságából, valódi változás itt sem következett be. Ha elfogadjuk a hátrányos helyzet újratermelődésének teóriáját, azt is el kell fogadnunk, hogy csupán a földrajzi mobilitás kevés a valódi társadalmi mobilitáshoz.

---

¹⁸ Vö.: Neményi: *Cigány anyák az egészségügyben* i. m.

OLTI ÁGOSTON

A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között

Tanulmányom eredeti célja az volt, hogy tisztázzam a Romániai Kommunista Pártnak¹ az erdélyi/magyar kérdéshez való viszonyát. Azonban a munka során arra a következtetésre jutottam, hogy a kérdést nem lehet kiragadni az összefüggések teljes köréből. Épp ezért az RKP álláspontjának vizsgálatakor figyelemmel kísérem a román kommunistáknak a többi kisebbség és az első világháború után egyesített más területek kapcsán kialakult állásfoglalásait is. Azonban a vizsgálatom homlokterében mindvégig az erdélyi kérdés marad nemzetiségi, illetve területi vonatkozásban. A két probléma egy tanulmány keretében való tárgyalása azért indokolt, mert a két világháború közötti időszak kommunista vezetőinek és aktivistáinak a gondolkodásmódjában is összekapcsolódott, a vitás területi kérdések kezelésétől a kisebbségi kérdés megoldását remélték. Mindez fordítva is igaz, a kisebbségi kérdés megoldását összekapcsolták a területi viták megoldásával.

A korszaknak jelentős irodalma van, azonban fokozott forráskritikával kell közeledni az egyes művekhez, hiszen a kommunista párt által túlmisztifikált momentumokat szinte lehetetlen rekonstruálni. Az illegális kommunista mozgalom legitimizációs bázisként szolgált a később hatalomra jutott kommunista párt számára. A párt a történelemírást alárendelte aktuálpolitikai érdekeinek, ennek megfelelően gyakori volt a múlt átértékelése. Ebben az egyik legjobban megfogható momentum az illegalista mozgalom története, hiszen itt követhető végig a legjobban a nemzetközi munkásmozgalom keretén belül zajló átalakulások kihatása a múltértékelésre. Ennek megfelelően a nemzetközi koordináló

---

¹ A párt hivatalos megnevezése a különböző időszakokban: 1921–1944: Romániai Kommunista Párt; 1944–1948: Román Kommunista Párt; 1948–1965: Román Munkáspárt; 1965–1989: Román Kommunista Párt. A továbbiakban: RKP.

szervek szerepének túlhangsúlyozásától (első Dej-korszak) a román jellegzetességeket kiemelő nemzeti kommunizmuson át (második Dej-korszak) jutunk el Ceaușescunak a „nemzeti történelem” iránti rajongásáig.

A korszak monografikus feldolgozása Marin C. Stănescu munkája,² aki hasznos adatokkal szolgál, azonban a folyamatok értékelése hiányérzetet kelt. Ezen túl Stelian Tănase tett kísérletet³ résztémák feldolgozására. A korszakról több dokumentumgyűjtemény jelent meg, melyek alapján rekonstruálható a párt álláspontja a nemzetiségi kérdésben.⁴ Az egyetlen magyar nyelvű munka Lipcsey Ildikó tanulmánya.⁵ Lipcsey az egyes román pártkongresszusok határozataiból csupán a saját hipotéziseit alátámasztó részleteket emelte ki (pl. azt, hogy az RKP nem akarta elszakítani Erdélyt Romániától).⁶ Egyik megállapítása – miszerint: „Jelszavakat, téziseket, eszméket, egész ideológiai rendszereket veszünk át elődeinktől, vallunk sajátunknak, építünk be kritikátlanul. Tiszteletből vagy lustaságból, mert így egyszerűbb semmint fáradtságos (kuli)munkával mindennek személyesen járni a végére”⁷ – egyértelművé tette számomra, hogy téziseit a hozzáférhető források tükrében újraértelmezzem.

Az RKP-nak a területi és a nemzetiségi kérdésben kialakított álláspontját a következő tényezők határozták meg: 1. Az első világháború után létrejött Nagy Románia több nemzetiségű valósága. 2. A szovjet–román államközi viszony alakulása: a szovjet vezetés 1918. január 26-án megszakította diplomáciai kapcsolatait Romániával, elkobozta a Moszkvában letétbe helyezett román kincstárt, azzal vádolva a román kormányt, hogy a saját, valamint a földbirtokosok és a bankárok helyzetét próbálja

² Stănescu, Marin C.: *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919–1943)*. București, Editura Silex, 1994.

³ Tănase, Stelian: *Clieții lu' tanti Varvara. Istorie clandestină*. București, Editura Humanitas, 2005.

⁴ Cătănus, Dan: *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă și iredentism bulgar 1919–1940*. București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001.; *Copilăria comunismului românesc în arhiva Kremlinului*. București, Arhivele Naționale ale României, 2001.; *Partidul Comunist din România în anii celui de al doilea război mondial. 1939–1944*. București, Arhivele Naționale ale României, 2003.

⁵ Lipcsey Ildikó: A román kommunista párt a nemzetiségi kérdéstről (1921–1945). *Tiszatáj* 1987, 9. sz. 79–99.

⁶ Egy másik tudatos elhallgatást Kőrösi Krizsán Sándornak, a Romániai Kommunista Párt titkárának és később a Szabad Európa Rádió főmunkatársának csupán a *Brassói Lapok* újságírójaként való említése Gedeon Sándor néven. Barabás István: Vidékiek a világorradalomban. *Orient Expressz* 1993. április 16.

⁷ Lipcsey i. m. 79.

menteni Besszarábia elrablásával. A szovjet vezetés soha nem ismerte el Besszarábia Romániával való egyesülését. 3. Az RKP-nak a nemzetközi munkásmozgalmon belül betöltött pozíciója.

Az első világháború befejezése és Nagy Románia létrejötte után a román baloldal megosztott volt. Az erdélyi román szocialisták (a későbbi kommunisták is) egyes vélemények szerint döntési helyzetben az internacionalista és a nemzeti (nacionalista) megoldás közül az utóbbit választották, amikor Erdély Romániához való csatolása mellett szálltak síkra.⁸ Ez a választás nem annyira ideológiai megfontolásokból eredt, sokkal inkább az erdélyi románok több évtizedes irredenta mozgalmának a szellemisége és a magyar nemzetiségi politika következménye volt. A háború utáni időszak a mozgalmat központi irányítás és egységes vezetés nélkül találta, nem volt kapcsolat a jól szervezett bukovinai és erdélyi szociáldemokrata mozgalom és a „regáti” szociáldemokraták között, és megszakadt a kapcsolat a II. Internacionáléval is.⁹ Az atomizált szociáldemokrata mozgalomnak 1920-ra sikerült rendezni a sorait, viszont ekkorra vált élesse az oroszországi bolsevik forradalom után követendő stratégia kérdése. A szociáldemokrata párt az 1921-es kongresszuson csatlakozott a Kominternhez. A csatlakozás pillanatában a Romániai Szociáldemokrata Pártnak 45.000 tagja volt, tömegbázisát a 200 ezres tagsággal rendelkező szakszervezetek adták.

A Kominternhez való csatlakozás elfogadásával a szocialista mozgalom¹⁰ alárendelte magát a nemzetközi munkásmozgalom Moszkva központú hierarchikus felépítésének és döntési mechanizmusának.¹¹ Ez a döntési mechanizmus csak minimális mértékben vette figyelembe a mozgalom helyi sajátosságait, Moszkva pillanatnyi külpolitikai érdekei határozták meg. A bolsevik forradalom után a Párizs környéki békék által létrehozott nemzetállamok szövetségi rendszere, az úgynevezett cordon sanitaire (területi elszigetelés) határozta meg a Szovjetunió külpolitikai

⁸ Constantiniu, Florin: *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1956)*. București, Editura Enciclopedică, 2001. 22.

⁹ Lakatos István: *Emlékeim I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, Apendix, 2005. 59.

¹⁰ A szocialista mozgalom Kominternhez csatlakozott szárnya csak az 1922. október 3–4. között Ploieșten zajló kongresszuson veszi fel a Romániai Kommunista Párt, a Kommunista Internacionálé szekciója nevet.

¹¹ Nem elfogadható és leegyszerűsítő az az állítás, amely szerint a Komintern csupán a szovjet érdekek képviselője volt, habár a szovjet államérdekekkel soha nem fordult szembe, azonban a Kominternt alkotó pártok, csoportok és szerkesztőségek sokfélesége nagyon sokszínű mozaikot alkotott.

mozgásterét. A lenini elvek internacionalizmusa, a világforradalom eszméje lehetővé tette a nemzetközi munkásmozgalom feletti ellenőrzés megszerzését a Kommunista Internacionálé által, amely a szovjet külpolitika eszköze volt 1943-as felszámolásáig. A nemzetközi munkásmozgalom a Szovjetunió diplomáciájával párhuzamosan működött, a felhasznált eszközök és módszerek tekintetében nem kötötte államközi viszonyokat szabályozó nemzetközi jog, sem a diplomáciában kialakult szokásjog. A bolsevik rendszer kihívást jelentett a tőke alapú, kapitalista világrendszer számára, a kísérlet lehetőséget kínált a kialakult centrum-periféria viszony átértékelésére. Az által, hogy levált a „tőke által szabályozott világrendszerrel” és ennek a rendszernek az exportját propagálta, a kommunista mozgalom a megcélzott államok számára biztonságpolitikai tényezővé vált. A területi és a diplomáciai elszigeteltség mellett a Szovjetunió külpolitikai mozgásterét csak a Komintern tudta növelni.

A Kominternnek a nemzeti, illetve a területi kérdésekben kiadott határozatainak az értékelése máig megosztja a romániai elemzőket. Az erdélyi magyar értelmiségiek hajlandók túlértékelni a kérdésben elfoglalt kommunista álláspontot, miszerint „a versailles-i békerendszer nem ismerte el, mert imperialista, rablóbékének tartotta”,¹² „Nagy-Romániát az imperialista háború hozta létre, idegen területek bekebelezése révén”.¹³ Azonban ezek az elemzések nem helyezik szélesebb kontextusba a kommunista nemzetiségi politikát,¹⁴ így a legtöbb esetben torz képet adnak. De sem ők, sem a román elemzők nem térnek ki arra, mit jelentett a „minden nemzetiség önrendelkezésének az elszakadást is magában foglaló” jelszava a különböző nemzetiségek és térségek esetében. A román szakirodalomban többé-kevésbé konszenzus alakult ki a téma megközelítését illetően: a hangsúlyt arra helyezik, hogy milyen szerepük volt a kisebbségeknek (magyaroknak, bolgároknak, zsidóknak) a párt nemzetiségi politikájának kialakításában.¹⁵

¹² Gáll Ernő: Az erdélyi magyar baloldal mérlegen. *Eszmélet* 36. sz. <http://eszmelet.tripod.com/36/gall36.html> Letöltve: 2006. december.

¹³ Fábíán Ernő: A Kommunisták Romániai Pártja és a nemzetiségi kérdés. *Korunk* 2001. február. 245.

¹⁴ Mindmáig a legjobb elemzés: Kővágó László: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Kossuth, 1985.

¹⁵ Egyes román szerzők a nemzetiségi befolyás alapján a következőképpen periodizálja az RKP történetét: 1921–1924: viszonylagos nemzetiségi egyensúly (főtitkár: Gheorghe Cristescu), 1924–1928: magyarizálódás (Köblös Elek), 1928–1930: megnövekedik a zsidó befolyás (Vitalij Holosczenko), 1931–1934: a korábbi helyzet

A nemzeti kisebbségek RKP-n belüli befolyása minimális hatással volt a párt területi politikájára, hiszen azt a Komintern és a Balkáni Kommunista Föderáció határozta meg. A nemzetiségi kérdésben kiadott határozatok kidolgozásában a romániai nemzeti kisebbségekhez tartozók nem vettek részt, azonban növelték a párt eszméi iránti fogékonyságot a kisebbségek körében. Ion Flueraş is megerősíti ezt visszaemlékezésében: „A magyar elvtársak, emberileg érthetően, meg voltak elégedve, hogy a kommunista párt »a népek önrendelkezési jogát« hirdeti az elszakadásig, hiszen azt sem a Magyar Párt,¹⁶ sem más felelős emberek által vezetett párt nem merete volna a programjába venni, mert az akkor törvények szerint hazaárulást jelentett»¹⁷ Romániában. A párt és annak transznacionális ideológiája kitörési lehetőséget kínált a román társadalom által perifériára szorított csoportok és nemzeti kisebbségek számára,¹⁸ ugyanakkor a szimpatizáló értelmiségiek periferizálódtak, vagy az emigrációba kényszerültek.¹⁹

A Komintern és a kommunista pártok két világháború közötti kisebbségpolitikáját kutatva, ritkán találkozunk a nemzeti kisebbség kifejezéssel. A nemzeti kisebbség megnevezésre szinonimaként a nemzetiség fogalmát használták, amelyet elkülönítettek az (állam)nemzet megnevezéstől. Ennek ellenére a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásokat a nemzeti kérdéstről hozott határozatokban kell keresnünk, hiszen egyetlen olyan Komintern határozat sem született, amelyik csak a nemzetiségi kérdéssel foglalkozna.

---

románok javára történő javítása (Alexandru Danieluk Stefanski-Gorn), 1935–1940: bolgarizálódás (Boris Stefanov). L. Marin C. Stănescu: *Moscova, Cominternul filiera comunistă balcanică și România (1919–1943)*. București, Silex, 1994. 54.

¹⁶ Az első világháború után Erdélyben megalakult a Magyar Szövetség, majd a Nemzeti Párt és a Néppárt. Az 1922-es választásokon a Magyar Szövetség három magyar képviselőt és három magyar szenátort juttatott be a román törvényhozásba. A Magyar Szövetség 1922. októberi betiltása után a két párt, a Nemzeti Párt és a Néppárt a hatékony képviselő reményével, belátva az egységes fellépés szükségességét, 1922. december 28-án egyesült romániai Országos Magyar Párt néven. L. György Béla: A romániai Országos Magyar Párt a román parlamentben. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 313–321.

¹⁷ Lakatos i. m. 139.

¹⁸ Constantiniu i. m. 27

¹⁹ Esettanulmány egy román kommunista értelmiségiről: Stelian Tănase: The renegade Istrati. <http://www.archipelago.org/vol10-12/tanase.htm> Letöltve: 2006. december.

A kommunista mozgalom és a Komintern húszas évekbeli nemzetiségpolitikáját illetően Kővágó László négy fő jellegzetességet emel ki:²⁰ a Komintern számára az elnyomott nemzet és kisebbség ugyanazt jelentette; ezek harcát az imperializmus és szocializmus közti világméretű harc, a szocialista világforradalom részeként értelmezték; nemzetiségpolitikai módszerének lényege, hogy anyanemzet kommunista pártját nem hagyta fellépni az elnyomott nemzeti kisebbségek érdekében. (A kisebbségek jogaiért a többségi államszervező népek kommunista pártjainak kell harcolniuk.) Konkrét kérdéseket csak Közép-Európa és a Balkán vonatkozásában vetett fel.

A szecessziós jog kezelése a '20-as években

A Komintern a felmerülő nemzetiségi problémákkal kapcsolatosan mindenekelőtt aszerint foglalt állást, hogy azok mennyire segítik vagy hátráltatják az imperializmusellenes harcot.

A bolsevik párton belül is tudatában voltak a nemzetiségi kérdés fontosságának a szocialista világforradalom és az oroszországi szovjet-hatalom megszilárdítása szempontjából. 1918 és 1921 között a párton belül éles vitát folytattak a vezető politikusok (Lenin, Buharin, Sztálin, Csicserin, Pjatakov, Rakovszkij). A kérdés a párt VIII. (1919) és X. kongresszusán (1921) is napirendre került. Sarkalatos pontok: a nemzetiségi és a proletár önrendelkezési jog viszonya, a centralista törekvések és a nemzetiségi kérdés külpolitikai dimenziója.

Lenin nézete abban különbözött a VIII. kongresszus előtt polemizáló Buharinétól és Pjatakovétól, hogy hangsúlyozta az átmenetek fontosságát, kifejtette, hogy a nemzeti különválás kérdése a szocialista forradalom előtt és után nem azonosan vetődik fel a kommunista párt számára: a szocialista forradalom után a nemzeti széttagolás a soknemzetiségű állam távlati perspektivikus céljával szemben áll.²¹ Az elméleti következetességre utal, hogy a programba sem került be a sokféle értelmezésre módot adó jelszó a nemzetek önrendelkezési jogáról, hanem helyette a „nemzetek kiválásának” jogát ismerték el.

²⁰ Kővágó László: A Komintern és a nemzetiségi kérdés a húszas években. *Századok* 1981, 4. sz. 769.

²¹ Krausz Tamás: *Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának történetéhez 1917–1922.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 95

A centralizmus kérdése nemcsak az elméleti vitáknak volt a témája, hanem 1918–1919-ben megoldást kellett találni az Ukrajnában és a cári birodalom peremterületein kialakult helyzetre. Lenin tudatában volt annak, hogy a szovjethatalom nem volna képes megbirkózni a kiújuló nemzetiségi ellentétekkel, ezért különleges erővel hangsúlyozta a nemzeti sajtószereket, érzékenységek számbavételét, tiszteletben tartását, valamint az adminisztratív-bürokratikus centralizmus pusztító hatását.²² Azonban a bolsevik párton belül lassan, 1919-re kerekedett felül ez a nézet és megértették, hogy az oktan centralizmus nemcsak a szovjethatalom természetes bázisát csökkentheti, hanem lovat adhat az ukrán, belorusz, észt, litván, lett nacionalisták alá. Ennek az elvnek a gyakorlati lecsapódása volt a „független szovjet” köztársaságok létrejötte. A centralizmus hívei nem absztrakt teoretizáló érvekre hivatkoztak, hanem elsősorban a gazdaság racionalizálásának szükségességére hivatkoztak (pl. Rikov, a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács vezetője).

A bolsevik nemzetiségi politika meghatározó eleme lett a későbbiekben a kérdésnek a nemzetközi kapcsolatok rendszerébe való beágyazása. Lenin nemcsak és nem elsősorban szovjet keretek között tartotta alkalmazhatónak, hanem fontos szerepet szánt e jog elismerésének az SZSZKSZ külpolitikai lavírozásában, miközben hangsúlyozta az önrendelkezési jog viszonylagos jellegét és feltételes voltát.

Sztálin, mint nemzetiségügyi népbiztos az 1921-es kongresszus előtt publikált téziseiben – továbbfejlesztve Lenini állásfoglalást – kifejtette, hogy a nemzeti elnyomás „belső állami” kérdésből államok közötti kérdéssé, a nagy imperialista államok harcává módosult a gyenge, nem teljes jogú nemzetek alárendeléséért.²³ Később, a két világháború között a sztálini nemzetiségi politika szemléletét ezek a tézisek határozzák meg, csupán a felhasznált eszközök változtak a különböző periódusokban.

A bolsevik forradalom után Európában fellángolt forradalmi hullám lecsengése után a Komintern folyamatosan az imperializmuson belüli leggyengébb láncszemeket kereste. Közép-Európa, de főleg a Balkán esetében az etnikumok közötti konfliktusok élessége bármikor robbanással fenyegetett. Emellett a Szovjetunió örökölte a cári Oroszországtól

---

²² Uo. 92.

²³ Uo.101.

a Balkánhoz, mint kiemelt érdekszférához kötődő viszonyát, ami a hivatalos szovjet külpolitikának is egyik sarokkövét jelentette.²⁴

Az aktív szovjet balkáni jelenlét legfontosabb eszköze a húszas években a Balkáni Kommunista Föderáció²⁵ volt. A BKF az 1907-ben alakult Balkáni Szocialista Föderáció alapjain jött létre 1920-ban, annak érdekében, hogy a jugoszláv, bolgár, görög és román kommunista pártok munkáját koordinálja.

Az RKP, a Kominternhez való csatlakozással, a Balkáni Kommunista Föderációval is kapcsolatba került. A Kominternbe való felvétel 21 pontjából, amelyeket a csatlakozási kongresszuson Gheorghe Cristescu nem mert felolvasni, mivel tartott a teremben ülők reakciójától, a 8. pont kimondta: „a gyarmatok és az elnyomott nemzetiségek kérdésében különösen határozott és világos irányvonalra van szükségük az olyan országok pártjainak, amelyek a burzsoázija ilyen gyarmatokkal rendelkezik és más nemzeteket elnyom. Minden párt, amely a III Internacionáléhoz akar tartozni köteles kíméletlenül leleplezni saját imperialistáinak a gyarmatokon folytatott üzelmeit, nem szavakkal, hanem tettekkel támogatni minden gyarmati szabadságmozgalmat, követelni saját imperialistáinak az elűzését ezekről a gyarmatokról, saját országa munkásainak szívébe igazi testvéri érzéseket oltani a gyarmatok népessége és az elnyomott nemzetiségek iránt, és rendszeres agitációt kifejteni saját országának hadseregében a gyarmati népek mindenfajta elnyomása ellen”²⁶ A Komintern II. kongresszusán a nemzetiségi és gyarmati kérdéstről hozott határozat megerősítette ugyanezt, valamint hangsúlyozta, hogy „a mesterségesen szétszakított nemzetek egyesítése megfelel a proletariátus érdekeinek, de az igazi nemzeti szabadságot csakis a forradalmi harc és a burzsoázia a legyőzése útján lehet elérni”.²⁷ A dokumentumok értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy a nemzetiség összefoglaló megjelölést alkalmazzák megkülönböztetésül, amikor nem nemzetekről van szó. Ez vonatkozhat a kisebbségi sorban élő nemzetiségekre vagy nemzetekre egyaránt. Amikor elnyomott nemzetiségekről van szó általán-

²⁴ A[lekszandr] Sztikalin: A Komintern és a Balkán (1919–1938). *Klio* 2002. 2. sz. www.c3.hu/~klio/klio22 Letöltve: 2006. december.

²⁵ A korabeli magyar dokumentumokban szövetség megnevezés is fellelhető, akár csak a Balkáni és Dunai Államok Tanácsköztársaságának Szocialista Föderációja megnevezés.

²⁶ Lenin Összes Művei. II. kiad. 41. k. Budapest, 1972. 198.

²⁷ Kóvágó i. m. 757.

ban, a kisebbségi sorban élő népekre is vonatkoztatnunk kell. A gyarmat megjelölés sokszor nemcsak tényleges gyarmatot, hanem az egyes országok területéhez csatolt más nemzetiségű területeket is jelöli (pl. a Jugoszláviához csatolt Macedóniát).²⁸

Az RKP az 1922. október 3–4. között Ploieștin zajló II. kongresszusán fogadta el az első határozatát a nemzetiségi kérdésben. Az *Általános beszámoló*ban Marcel Pauker politikai értelemben furcsa és a Ceaușescu-rendszer értelmezésében nemzetellenesnek nyilvánított téziseinek a meg-, illetve kimagyarázása később, a hetvenes-nyolcvanas években nehéz feladat elé állította a párt hivatalos történéseit. Szerinte Románia „a Balkán egy megyéje”, ehhez a régióhoz kötődik gazdaságilag, politikailag és társadalmilag is és ennek következtében a román kérdést nem lehet megoldani csak balkáni szinten.²⁹ Az Eugen Rozvan által prezentált *Határozat a nemzetiségi kérdésben* erre és a Komintern direktívákra alapozva azt mondta ki, hogy a nemzetiségi probléma csak a kommunizmus győzelmével oldódik meg, és hangsúlyozta a Balkáni Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság létrehozásának a fontosságát.³⁰ Mindez nem volt újszerű a kommunista mozgalmon belül, hiszen Vaszil Kolarov³¹ már a Balkáni Kommunista Szövetség 1921-es bécsi konferenciáján kijelentette, hogy alapállásként el kell fogadni: a balkáni államok gazdasági egységet alkotnak és a nemzetiségi kérdéseket csak ebben a keretben lehet megoldani.³² A BKF 1923-as VI. konferenciája³³ a *Romániai nemzeti kérdéstről* hozott határozat síkraszállt a kisebbségek (nemzetiségek) jogainak védelméért, Romániát kapitalista

²⁸ Uo. 756.

²⁹ Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*. București, Editura Curtea Veche, 2005. 32.

³⁰ Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Iași, Editura Polirom, 2005. 75.

³¹ Vaszil Kolarov (1877–1950): bolgár jogász. 1895-ben Nikopolban a helyi szociáldemokrata pártszervezet megalapítója. 1905: a tesznyák szocialisták KB tagja. 1913–1923: képviselő. 1919–1923: a KP KB titkára, 1921: a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának, 1922: Elnökségének tagja, 1922–1924: a KI VB főtitkára. 1923-ban hazatért, a szeptemberi felkelés egyik vezetője. 1923-ben Bécsben megszervezte a BKP külföldi irodáját. 1928–1929: a KI VB balkáni titkárságát vezette. 1930–1939: a moszkvai Nemzetközi Agrárintézet igazgatója. 1928–1939: a Parasztinternacionálé VB elnöke. 1945–1946: a nemzetgyűlés elnöke, 1946–1947: ideiglenes köztársasági elnök. 1949–1950: miniszterelnök. *Munkásmozgalom-történeti Lexikon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972. 265.

³² Cătănuș i. m. 76.

³³ A nemzetiségi kérdésben kiadott határozat a *Socialismul* 1924. február 24-i számában jelent meg.

többnemzetiségű államnak bélyegezte és utasításba adta a román kommunistáknak az „összes nemzetek önrendelkezési jogának az elismerése egészen az állami elszakadásig” jelszót.³⁴

A jelszó meglepte a román kommunistákat, hiszen az első világháború után létrejött Nagy Románia megnövelte a nemzeti büszkeségüket, az egyesülés tömegtámogatottsága nagy volt a lakosság körében. Gheorghe Cristescu és Dobrogeanu Gherea már a konferencián jelezte, hogy a jelszó nehézségek elé állítja a pártot.

Kőrösi Krizsán Sándor (más néven Alexandru Crișan, később Gedeon Sándor) szerint a párt három csoportra szakadt. Gheorghe Cristescu és Constantin Pârvulescu vezette csoport úgy gondolta, hogy az államból való kiszakadás jogának a propagandáját a hatóságok hazaárulásnak minősíthetik és betilthatják a pártot. A Köblös Elek vezette csoport több erdélyi vezetőségi taggal a „lenini útmutatás” követése mellett szállt síkra, arra hivatkozva, hogy elsősorban Erdélyre kell tekintettel lenni, mint az ország ipari részére, ahol a legfejlettebb a proletariátus és ennél fogva a szociális bázis is. A köztes álláspontot képviselők (pl. Alexandru Dobrogeanu-Gherea) azzal a javaslatlall álltak elő, hogy az ügyben kérjék ki a Komintern VB tanácsát. Erre Cristescu, Gherea és Krizsán moszkvai útja alkalmával került sor. A moszkvai utasításokat a párt III. kongresszusán belefoglalták a pártprogramba, de ez sem oldotta meg a problémát.³⁵

A jelszó gyakorlatba ültetése a továbbiakban is feszültségforrás volt a román kommunisták és a Komintern között. Mivel nem alkalmazták következetesen, a későbbiekben folyamatosan kritikával illették a pártot a kongresszusokon (1924. március, Bécs; 1928. április, Harkov; 1931. május, Moszkva). Azokat, akik nem értettek egyet a jelszóval, vagy a perifériára szorították vagy kizárták őket a pártból. Ez történt Gheorghe Cristescu esetében is, aki 1925-ben azt mondta, hogy legfeljebb az önrendelkezést tudja elfogadni, az elszakadást azonban semmiképp sem. Rozvány Jenőt (Eugen Rozvan) azért zárták ki a pártból, mert nem akarta belevetni a Munkás-Paraszt Blokk programjába az elszakadást is magában foglaló önrendelkezés jelszavát – Erdély miatt. Ugyancsak az önrendelkezés elvé-

³⁴ Cătănuș i. m. 85.

³⁵ *Új Látóhatár* 1966, 4. sz. Idézi: Borbándi Gyula: Egy közép-európai pályakép (Kőrösi Krizsán Sándor élete). *Tiszatáj* 1991, 12. sz. 73.

nek megtagadása miatt zárták ki a pártból Popescu Dorianut 1929-ben és csak 1934-ben vették vissza, miután önkritikát gyakorolt.³⁶

Az elszakadás hivatalos jelszová tétele feszültségeket gerjesztett a párton belül. Több kommunista vezető (románok és a kisebbségekhez tartozók is) tudatában voltak annak, hogy ezzel a párt képtelen lesz elmozdulni a perifériáról: a román társadalmat mély érzelmek fűzik Erdélyhez, a román nemzetépítésnek ez olyannyira fontos eleme, hogy az a politikai mozgalom, amelyik ezt megkérdőjelezi, nemcsak a betiltással számolhat, hanem azzal is, hogy soha nem lesz számottevő tömegtámogatottsága. Valóban, a két világháború között nem volt tömegtámogatottsága a kommunista eszméknek Romániában. Ebben a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontja is közrejátszott. A kisebbségek körében ugyanakkor a választások mindig a népszerűségét mutatták. Több esetben alapvetően agrárjellegű, ám magyar többségű megyékből sikerült a pártnak képviselőt bejuttatni a parlamentbe.

1924 során mind a Komintern, mind az RKP próbálta tisztázni az álláspontját a kérdésben. A Komintern V. kongresszusa határozatot fogadott el Közép-Európa és a Balkán nemzeti kérdéseiről.³⁷ A határozat szerint a kommunista pártoknak igyekezniük kell szövetségre lépni a nemzeti-nemzetiségi mozgalmak imperialistaellenes radikális pártjaival, illetve támogatniuk kell azokat. A nemzeti önrendelkezési, elszakadási jog hordozói a nemzeti és nemzetiségi tömegek, de képviselhetik a nemzeti-ségi pártok is. Polgári keretek között megvalósítható cél, de ezt a harcot a munkások, parasztok osztályharcával összhangban a tőke megdöntéséért kell megvívni. A lengyelországi beloruszok, ukránok, a csehszlovákiai és romániai ukránok, a romániai moldovánok esetében a Szovjetunióhoz való csatolást kell szorgalmazni. Polgári államok közötti vita esetén a Komintern általában nem támogatta az irredenta mozgalmat, annak megkerülésével kereste a megoldást. Így az önálló Erdély, Macedónia, Trácia, Dobruzsza jelent meg jelszöként a szóban forgó területek

³⁶ Nicolae Goldberger visszaemlékező beszéde az RKP KB 1964. május 28-i ülésén. Arhivele Naționale Istorice Centrale. Fond. 95. 6234.1385 (Goldberger Nicolae) köt. 26.

³⁷ Kővágó i. m. 763–765. A Komintern V. kongresszusának Közép-Európa és a Balkán nemzetiségi kérdéseiről hozott határozatát a kongresszusról kiadott gyorsírói jelentésben publikálták. Az 1931-ben kiadott, Kun Béla által szerkesztett *Válogatott Komintern dokumentumok* c. kötetben a határozatot már nem volt benne. Valószínűleg a kongresszus után kilenc évvel a határozatot – legalábbis sok részletében – már nem tartották megfelelőnek.

Magyarországhoz és Bulgáriához való csatolása, vagy területi autonómiájuk megvalósítása helyett.³⁸ A Komintern a nemzetiségi kérdés végleges megoldásának a munkás–paraszt köztársaságok létrehozását tekintette, azt feltételezve, hogy a versailles-i rendszer felbomlása esetén az azonos társadalmi berendezkedésű független köztársaságok nem képesek megoldani a nemzetiségi ellentéteket és ezért föderációba kell tömörülniük. A kongresszus elutasította azt az eshetőséget, hogy a Párizs környéki békék által létrejött államalakulatokon belül oldják meg a nemzetiségi kérdést az autonómia és a kisebbségi jogok biztosítása által, mivel ez nem volt összhangban a Komintern határozataiban megjelölt céllal, a versailles-i rendszer megdöntésével. Elítélte azt az elhajlásnak nevezett jelenséget, hogy „egyes elvtársak és csoportok a nemzeti mozgalmakhoz való viszonyukat saját országukban a Saint Germain-i és más szerződések eredményeképpen kialakult államiságra alapozzák.”³⁹ Később azonban a Komintern Végrehajtó Bizottsága, a Csehszlovákiai Kommunista Pártot ért támadások hatására, kénytelen volt finomítani az álláspontját Csehszlovákia vonatkozásában.

A kongresszuson hevesen bírálták az RKP KB-t, mert nem alkalmazta a Komintern nemzeti kérdésben kiadott direktíváit és mert nem foglalt el határozott álláspontot a román–oroszt tárgyalások idején. A Bécsben 1924. március 27. és április 2. között zajló államközi tárgyalások nem vezettek eredményre, mivel az orosz fél referendum kiírását kérte Bessarábia hovatartozásának kérdésében.⁴⁰ Az orosz álláspont szerint a területet moldovánok lakják, amely a romántól különálló nemzeti ség. A moldován megnevezést egyes román kommunisták a későbbiekben sem tudták elfogadni.⁴¹

A Komintern Végrehajtó Bizottságának V. plénuma rámutatott arra, hogy szükséges „kipuhatolni a konkrét szövetségest az adott konkrét feladatra”.⁴² Történelmi távlatban fellendülőben vannak a nemzeti felsza-

³⁸ Kővágó i. m. 767.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Constantiniu i. m. 33.

⁴¹ Az RKP IV. kongresszusán Lucrețiu Pătrășcanu rámutatott: „a moldovánok nem alkotnak egy külön nemzetet és földrajzi és történelmi szempontból is a moldovánok ugyanazok a románok mint a molvai románok” Constantiniu i. m. 37.

⁴² *A Kommunista Internacionálé története*. Szerzői munkaközösség: A. I. Szobolev (a munkaközösség vezetője), L.G. Csurbanov, F. I. Firszov, Ny. J. Koroljov, A. B. Reznikov, K. K. Sirinya, E. Ny. Szokolov, G. F. Zasztavenko. Budapest, Kossuth Kiadó, 1977. 172.

badító mozgalmak, amiben részt kell venniük a kommunista pártoknak, ugyanakkor óvakodniuk kell a tömegek támogatását nem élvező kalandorakciókban való részvételtől.

Az RKP 1924. augusztusában Bécsben tartott III. kongresszusa magáévá tette a „minden nemzetiség önrendelkezésének az elszakadást is magában foglaló” jelszót. Románia az imperialista háború nyomán létrejött kapitalista állam, amelynek vezetői Nagy Románia eszméje érdekében lemondtak a nemzeti önállóságról. A párt feladata közös arcvonalkialakítása a nemzetiségekkel a munkás-paraszt kormány hatalomra juttatása és a balkáni munkás-paraszt köztársaságok létrehozása érdekében. 1924 őszén a kommunista mozgalom tett egy utolsó kísérletet: forradalom kirobbantását vette tervbe Bulgáriában és Romániában. Napirenden volt a BKF kapcsolatfelvétele a nemzetiségi szervezetekkel, hogy mozgósításukkal megakadályozzák az illető ország intervencióját abban az esetben, ha kitör a forradalom.⁴³ A terv azonban kudarcot vallott, Bulgáriában a hatóságok több kommunista vezetőt letartóztattak, több macedón vezető ellen sikeres merényletet hajtottak végre. Romániában egy beszszarábiai Tatar Bunar nevű községből kiindulva próbálták kirobbantani a „forradalmat”⁴⁴ és kikiáltani a szovjet köztársaságot. A rendőrség, a csendőrség és a hadsereg határozott fellépése azonban helyreállította a rendet, aminek során több túlkapás történt.⁴⁵ Félelzenél is több személyt vittek Chisinăuba, vizsgálati fogságba, közülük 200-at elítéltek.

A Szovjetunió a tavaszi államközi tárgyalások és a szeptemberi forradalmi kísérlet bukása után sem mondott le Besszarábiáról. 1924. október 12-én az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság részeként létrehozták a Moldvai Autonóm Szocialista Szovjet Köztársaságot 8.100 km²-nyi területen, 545.500 lakossal. Ez a közigazgatási alakulat fenyegetésként lebegett a román kormánypolitika előtt – végig a két világháború között időszakban, egészen a kérdésnek a Molotov–Ribbentrop paktummal való eldöntéséig.

---

⁴³ Cătănuș (2001) 36.

⁴⁴ Az események és az azt követő európai méretű Komintern kampány elemzésére l. Tănase (2005) 79–90.

⁴⁵ *Documente străine despre Basarabia și Bucovina, 1918–1944*. București, Editura Vremea, 2003. 50–70.

A szovjet külpolitika erőterében

1924-el lezárult egy korszak a nemzetközi munkásmozgalom történetében. Sztálin már nem forradalmi, hanem államhatalmi kategóriákban gondolkodott. A romániai területi/nemzetiségi kérdést illetően is változás állt be, habár fenntartották a forradalom eszméjét, a későbbiekben azonban a Tatar Bunariéhoz hasonló leválási kísérletre nem került sor. Ebben szerepe volt annak is, hogy 1924 decemberében a Mârzescu törvénnyel⁴⁶ betiltották az RKP-t, mert támogatta a Romániát illető szovjet területi igényeket, ami „nem volt hazafias fellépés”. A román kormány, amelyik a nemzetépítés betetőzéseként szemlélte Nagy Románia létrejöttét, nem tűrt meg egyetlen olyan alternatívát sem, amely ennek ellentmondott volna. A román elit körében misszióként felfogott nemzetépítési projekt nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ezzel szembe menő, a balkáni kommunista országok egyesülését célul kitűző kommunista mozgalmat betiltották. A törvény megjelenése után a kommunista pártot szétverték, több mint 600 aktivistát tartóztattak le. Így a Komintern a továbbiakban sokáig nem rendelkezett a Romániában akcióképes csoporttal.

A Komintern VB 1926. februárjában a román kérdésben kiadott határozata⁴⁷ elítélte a pártot a nemzetiségi kérdésben tanúsított rendkívüli gyengeségéért, és azt a párttagok körében elterjedt nézetet is bírálta, hogy a nemzetiségi kérdésben tanúsított álláspont finomítása (az elszakadás elvéről való lemondás) hozzásegítene a párt legalizálásához és a rendőrségi nyomás enyhüléséhez. A határozat Romániát továbbra is Szovjetunió-ellenes hídfőnek tekintette, és a párt feladatának a nemzetiségi elégedetlenségeknek a forradalmi célok érdekében történő felhasználását tartotta és kiadta a „romániai autonóm régiók föderációja a balkáni munkás-paraszt államok föderációjának a létrejöttéig” jelszót. Amint látható, habár a Komintern elítélte a szociáldemokrata megalkuvást a nemzetiségi kérdésben, azonban a Komintern határozatokban is egyre inkább élt veszttel a „minden nemzetiség önrendelkezésének az elszakadást is magában foglaló” jelszó és egyre kisebb területekre koncentrálódott. 1928-ban a *Lupta de clasă* c. lapban az S. Petrulescu (Vitalij Holoscsenko) által szignált, a IV. kongresszusról (1928, Harkov)⁴⁸ beszár-

⁴⁶ George G. Mârzescu akkori igazságügyi miniszter.

⁴⁷ Cătănuş (2001) 129

⁴⁸ A Kommunisták Romániai Pártja 1928. július 17.–szeptember 1. között Harkov mellett tartotta IV. kongresszusát.

moló cikkből⁴⁹ kiderül, hogy a jelszó napirenden tartására a továbbiakban is szükség van, illetve, hogy a balkáni föderáció is célkitűzés marad, azonban az egyes területek esetében új jelszavakra van szükség, éspedig: Bessarábia – egyesülés a Moldvai Autonóm Szocialista Szovjet Köztársasággal; Bukovina – egyesülés Szovjet Ukrajnával; Dobrudzsa – felkarolni a nemzeti-forradalmi szervezetek⁵⁰ független Dobrudzsa jelszavát; Erdély és Bánság – elszakadás a román államtól és a teljes függetlenség.

Amint a fenti cikk is mutatja, nem helytálló a román történészeknek az a megállapítása, miszerint a kommunista párt Nagy Románia szétszabdalása céljából a magyar vagy a bolgár irredentizmust szolgálta volna, hiszen a párt célja nem a területek Magyarországhoz vagy Bulgáriához csatolása volt. A legfontosabb cél az ország társadalmi berendezkedésének a megváltoztatása (munkás-paraszt kormány hatalomra kerülése) és egy nagyobb területi egységbe való egyesítése volt. A húszas években Nyugat-Európában is népszerű volt a nagyobb területi egység gondolata. Ekkor zajlott az ún. Páneurópa-vita, amely még a marxista *Korunk* hasábjaira is begyűrűzött, bár a folyóirat Dienes vezette korszakában (1926–1930) egyértelmű az elutasítás mindenfajta nyugati páni mozgalommal szemben, hiszen ebben a nyugati imperializmus eszközét látták.⁵¹ Tehát a nagyobb egységbe egyesített, azonos társadalmi berendezkedésű államok szövetsége, mint a globális problémákra adott válasz, nem a Komintern vagy a Balkán sajátosság volt, erre példaként szolgált a Páneurópa Mozgalom és a Szovjetunió is.

A Szovjetunió egy a szövetségi köztársaságok által „szuverén államokba” szervezett nemzetek alkotta szövetségi állam volt. A kisebb nemzetek, amelyeknél úgy ítélték meg, hogy nincsenek meg a szuverenitás feltételei, autonóm köztársaságokba szerveződtek, elismerve ez által sajátos kultúrájukat. A nemzetiségi kérdést a kulturális és a területi autonómia keverékével oldották meg. A szovjet minták főként az alkotmányjogban jelentek meg. Az egységes szocialista állam létrehozásának lehetetlensége vezette a szovjet vezetőket a föderalista megoldáshoz, ebben a demokratikus centralizmus elemei összefonódtak az ideológiai

⁴⁹ *Lupta de clasă*. 1928 szeptember–december. 8–9.

⁵⁰ Dobrudzsában DRO néven jól szervezett bolgár irredenta mozgalom volt, amely szoros kapcsolatokat ápolt a kommunista párttal.

⁵¹ Balázs Sándor: *Meddő próbálkozások*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2002. 169–172.

egyenlőség elvével.⁵² A Balkán esetében, ahol a nemzetek keveredése lehetetlenné tette a tiszta nemzetállamok létrejöttét, a kommunista pártok szerint a megoldást a nemzetiségi politika és a kommunista internacionalizmus ötvözése jelenthette volna.

A húszas évek végén a román kommunisták és pártjuk (a Komintern szekciója) nemzetiségi politikája – a Szovjetunió hatalmi érdekeihez is igazodva – bizonyos átalakuláson ment keresztül. Az V. kongresszus (1931) határozatai⁵³ már nem tekintették Romániát egyértelműen többnemzetiségű, sőt „imperialista” államnak, s az elszakadásig menő önrendelkezés addig fenn hangoztatott jogát is mellőzték. Harcot hirdettek viszont mindenfajta nacionalizmus ellen, s a faszizmusokkal való szembeszegülésre mozgósítottak. Elítélték a kisebbségekkel szemben alkalmazott diszkriminációt, s a teljes jogegyenlőség mellett törtek lándzsát. Az anyanyelv szabad használatát szorgalmazták mind az oktatás összes szintjén, mind a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.⁵⁴ A kongresszusi tézisek az országban élő nemzetiségek és a román nép összefogását sürgették, valamint ún. „nemzeti–forradalmi” szervezetek létrehozását tartották szükségesnek.

A kongresszus határozatainak – ellenzéki csoportosulásokat létrehozni a kisebbségi szervezeteken belül, amelyek később átveszik a szervezet vezetését – végrehajtására a magyar kisebbség esetében 1933-ban kerül sor az Országos Magyar Párti Ellenzék nevű csoportosulás létrejöttével. Az OMPE jogi személyiséggel rendelkezett, a kolozsvári bíróságon volt bejegyezve Balogh László (jogázhallgató) elnöklete alatt.⁵⁵ A létrejött csoportosulás az OMP kormányt támogató és az alsóbb néprétegek érdekeit semmibe vevő politikáját akarta leleplezni, valamint beépített emberek segítségével előkészítette az OMP-n belüli sza-

⁵² A kérdést bővebben tárgyalja: Hélène Carrère d'Encausse: *Le grand défi: bolcheviks et nations, 1917–1930*, Paris, Flammarion, 1987.

⁵³ Az RKP V. kongresszusának jegyzőkönyve és a *Colecția 50*-ből publikált dokumentumok a Kommunizmust Kutató Elnöki Bizottság keretében végzett levéltári kutatás során kerültek napvilágra. Ezúton is köszönetet mondok Vladimir Tismăneanunak és Salat Leventének, hogy a lehetővé tették a hozzáférést addig nem kutatható levéltári iratokhoz.

⁵⁴ Gáll, i. m.

⁵⁵ A Román Hírszerző Szolgálat III. Irodájának feljegyzése a MADOSZ alakulásáról. 1934. november 14. Arhivele Naționale Române. Fond: Colecția 50. 4298. k. 13985. f.

kadást.⁵⁶ A hatóságok azonban az OMPE valódi célját nem a Bethlen György vezette OMP tevékenységének ellensúlyozásában látták, hanem szerintük – mivel a tagság nagy része a választásokon a kommunista párt fedőszerveként szereplő Munkás Paraszt Tömb tagjai közül került ki – a kommunista tevékenység törvényes intézménye volt.⁵⁷ Az OMPE 1934 nyarán Marosvásárhelyen tartott értekezlete kimondta különálló, országos szervezetté való alakulását Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) néven. Bányai László, a MADOSZ egyik „alapító atyja” így értékelte a fordulatot: „Ez volt az első nemzetiségi jellegű magyar szervezet, amely következetesen demokratikus politikát folytatott, s a magyar és román kizsákmányolt rétegek és pártjaik befolyásával szemben a munkásosztály és az egész dolgozó nép élcsapatát, a Kommunista pártot tekintette vezetőjének.”⁵⁸ A Komintern balkáni titkárságának egy 1935 januári anyagában⁵⁹ elismerik, mint a párt érdemét a MADOSZ létrehozásában, azonban az anyag rámutat arra is, hogy tevékenységük aktivizálódása ellenére az RKP-nak és a nemzeti forradalmi szervezeteknek (DRO, MADOSZ) továbbra sem sikerült átvenniük a nemzetiségek vezetését az imperializmus elleni harcban, a nemzeti-polgári pártoknak továbbra is nagy a befolyása. Ebből az anyagból már teljesen hiányzik az elszakadás jelszava. A MADOSZ is a legfontosabb teendői közé sorolta 1934-ben a revizionista és antirevizionista háborús uszítások, a fajgyűlölet elleni harcot. Amennyiben „a magyar imperializmus megkísérelné, hogy fegyverrel hódítsa vissza Erdélyt a magyar feudalizmus, fasizmus és fehérterror prédájául, mi ezzel szemben meg fogjuk szervezni a romániai dolgozó magyarság fegyveres ellenállását, az önrendelkezési jognak fegyveres megvédését.”⁶⁰

Az erdélyi magyar marxisták és kommunisták figyelmét a harmincas évek elején már inkább a Duna–medence vita kötötte le.⁶¹ Éles polémiák zajlottak a bal és a szélsőbal (Balogh Edgár és Sándor László),

⁵⁶ A Sziguránca jelentése Demeter János, Vincze János, Kohn Hillel megbeszeléséről, 1933. október. 25. Arhivele Naționale Române. Fond: Colecția 50. 4298. k. 13985. f.

⁵⁷ A Román Hírszerző Szolgálat III. Irodájának feljegyzése a MADOSZ alakulásáról, 1934. november 14. Arhivele Naționale Române. Fond: Colecția 50. 4298. k. 13985–13985. f.

⁵⁸ Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról*. Bukarest, 1949. 46.

⁵⁹ Cătănuș (2001) 213–214.

⁶⁰ *A MADOSZ legsürgősebb tennivalói*. ANIC. Fond 27. MADOSZ–UPM. 55. d. 19. f.

⁶¹ A vitát bemutatja: Balázs (2002) 169–201.

valamint a baloldal és a liberálisok (Balogh Edgár és Halász Sándor) között. A *Korunk*-vitában részt vevő Simkó István –, aki a dunai gondolat mögött elsősorban a kispolgár lelkesedését kereste – megfogalmazta, hogy miért volt annyira fogékony a Romániába szakadt magyarság jó része még a légvár-tervezetek iránt: „ez a gondolat rájuk [a kispolgárokról] nézve azzal a könnyebbséggel jár, hogy nem kell hűtlennek lenniük ahhoz a hazájukhoz, mely nyelvüket és kultúrájukat adta, sem ahhoz a hazájukhoz, amelyben élnek”.⁶²

A náciizmus hatalomra jutása után

A náciizmus hatalomra jutása⁶³ után a Komintern és a kommunista pártok lemondtak a versailles-i rendszer kritikájáról, amely ekkorra már egyre jobban kiüresedett és egyre többen érezték egy újabb irányvonal meghirdetésének szükségességét. A náciizmus hatalomra jutása új helyzet elé állította a kommunista mozgalmat, mert a nemzetiszocializmus maga is a versaillesi rendszer és a nemzetközi erőviszonyok átalakítását tűzte célul. Azonban számos jel utal arra, hogy a Komintern VII. kongresszusán meghirdetett irányvonal nem valamely leülepedett, előzőleg pontosan kimunkált és a világmozgalmában megvitattott, elfogadott vagy elfogadtatott programon nyugodott, így a kongresszus számos résztvevőjét meglepetésként érte.⁶⁴ A sztálini külpolitika és ezzel együtt a Komintern irányvonalának a megváltoztatását a fasiszta veszély mellett az is indokolta, hogy a harmincas évek elején a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak közötti kapcsolatok normalizálódtak: aláírták a szovjet–amerikai egyezményt a diplomáciai kapcsolatok felvételéről (1933), 30 ország felkérése a Szovjetunió csatlakozott a Népszövetséghez (1934), aláírták a francia–szovjet megneemtámadási (1932) és kölcsönös segélynyújtási (1935) egyezményeket.

A német és a japán politika, a demokrácia ügye mellett, a nemzeti kérdésnek is újabb dimenziót kölcsönzött. Korábban, amikor a Komintern síkraszállt az önrendelkezési jogért vagy legalább a kulturális autonómiáért, ebben két szempont vezette: úgy látta, ez megtisztítja a terepet

⁶² Uo. 201.

⁶³ A fasiszmus és a kommunizmus húszas évekbeli kapcsolatára és a kommunista párt fasiszmusértelmezésére I. Székely Gábor: *A Komintern és a fasiszmus 1921–1929*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1980.

⁶⁴ Harsányi Iván: A népfront – hetven év távlatából. *Eszmélet* [é. n.] 70. sz. 7.

a munkásság szociális felszabadulásáért folytatandó küzdelme számára, másrészt felvillantotta annak a lehetőségét, hogy a proletárforradalom a döntő pillanatban szövetségesévé teheti a szokásos bázisán túlmenő tömegeket, amelyek akár el is dönthetik a küzdelmet.⁶⁵ A náciizmus hatalomra jutásával és a népfrontpolitika⁶⁶ meghirdetésével azonban a nemzeti kérdéshez szervesen hozzárendelődött a fegyveres nemzeti önvédő háborúk támogatásának a kérdés a náci által veszélyeztetett országokban. Ez egyben az illető országok területi épségéhez való viszonyulás újraértékelését is jelentette.

A népfrontpolitika szellemében, miszerint a kommunista párt kitörési lehetősége az elszigeteltségből az, hogy elveti a Románia területi épségét megkérdőjelező jelszavakat, 1936 és 1939 között az RKP Románia területi épsége mellett szállt síkra – nem számítva Besszarábiát. A Komintern VII. kongresszusa határozatainak az RKP-n belüli megvitatására⁶⁷ utasító levél⁶⁸ a „minden nemzetiség önrendelkezésének a román államtól való elszakadást is magában foglaló joga” jelszó nevében az elnyomott kisebbségeket arra szólították fel, hogy a románokkal vállvetve harcoljanak a fasiszmus és a fasiszta ügynökök ellen. Ezzel párhuzamosan kérte az Erdélyi Kommunista Párt és a Bolgár Nemzeti Párt megalakítását a kisebbségek lakta területek baloldali mozgalmainak szorosabb ellenőrzése és a kisebbségi kommunista aktivisták lojalitásának a biztosítása, valamint a revizionista mozgalmak elleni fellépés céljából. Ezeket az elveket az RKP KB belefoglalta az 1936 júliusában a területi kérdéstről kiadott határozatába, azonban a jelenlegi kutatások még nem szolgáltatnak adatokat ennek a gyakorlati alkalmazásáról.

---

⁶⁵ Uo. 13.

⁶⁶ A Komintern népfront–egységfront gondolatára lásd Bethlen Oszkár munkáit: *Az egységfront-mozgalom és a harc a munkásosztály egységes forradalmi pártjáért 1933–1937*. Budapest, 1967.; *Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája 193–1937*. Budapest, 1968.

⁶⁷ A Komintern és a népfrontmozgalmak dokumentumait közli: *A Kommunista Internacionálé és a Népfrontmozgalmak dokumentumaiból (1932–1937)*. Kézirat gyanánt. Budapest, MSZMP Politikai Főiskola, Nemzetközi Munkásmozgalom Története Tanszék, 1985.

⁶⁸ Cătănuș (2001) 222–223.

A MADOSZ megyei szervezeteinek 1937. január 3-i brassói ülésén határozatba foglalták,⁶⁹ hogy a MADOSZ revízióellenes.⁷⁰ Az ülésen Bányai László kijelentette: „az antirevionizmus nem a román hatóságokkal szemben alkalmazott technika. A MADOSZ azért antireviziionista, mert látja, hogy ez háborút jelent [...] Mind a budapesti, mind a bukaresti rendszer reakciós ezért nem elfogadható, hogy egy igazságtalanságot (az erdélyi magyarok elnyomása) egy másikkal helyettesítődjön (az erdélyi románság egy eseteleges revízió esetén való elnyomásával). A revizionizmus nem megoldás, a megoldást nem jelentheti más, mint a MADOSZ végső célja az erdélyi nemzetek önrendelkezési joga, amelynek a keretében az erdélyi magyarságnak lehetősége lenne kifejezni szándékát, úgy, ahogy a románok tették Gyulafehérváron”.⁷¹ Az ülésen a legfontosabb téma immár nem a területi kérdés, hanem a fasizmus elleni küzdelem, a háborúellenesség és a népfrontpolitika volt.⁷²

Az RKP-nak nem hozott sikert a népfrontpolitika, hiszen sem a szociáldemokraták, sem a Nemzeti Parasztpárt nem kezdett tárgyalásokat a kommunistákkal a király tekintélyelvű, majd diktatórikus rendszerre ellen. A kommunista párton belül sem sikerült egységes álláspontot kidolgozni a király politikáját illetően. Az 1939-es RKP tanácskozásokról készített KB beszámoló szerint elvették a király és kormányellenes harcot, hiszen azzal gyengítenék az ország Hitler-ellenes védekezési kapacitását és ezért csupán a „kormányon belüli árulók és kapitulánsok ellen” hirdettek harcot.⁷³

A pártnak annak következtében, hogy nem volt határozott álláspontja a nemzetiségi kérdésben – elvetette az elszakadást is magába foglaló önrendelkezés elvét és Románia határainak a védelmét tűzte ki célul –, elvesztette a nemzetiségek támogatását. A nemzetiségek a revizionizmus támogatói lettek. Dobrudzsában a bolgár kommunisták az önrendelke-

⁶⁹ A nagygyűlés határozatai nyomtatásban is megjelentek: *Mit kíván másfélmillió magyar? A romániai magyar földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak brassói nagygyűlésének határozata*. Koloszvár, Magyar Dolgozók Szövetsége, 1937. ANIC. Fond 27. 121. d. 1–7. f.

⁷⁰ A Román Hírszerző Szolgálat III. Irodájának jelentése a MADOSZ ülésről. 1937. január 7. Arhivele Naționale Române. Fond: Colectia 50. 4298.k. 293. f.

⁷¹ Uo. 295.

⁷² A Sziguránca jelentése az ülésről, 1937. május 17. Arhivele Naționale Române. Fond: Colectia 50. 4304. k. 1–2. f.

⁷³ Az RKP KB beszámolója az 1939-as tanácskozásokról. Közli: Tudor Pavelescu (2003) 68.

zési elv helyett a Bulgáriával való egyesülést támogatták.⁷⁴ Valószínűleg az erdélyi magyar kommunisták körében is megfigyelhető volt hasonló jelenség, hiszen több esetben épp az önrendelkezés elve volt az, amelyik a legnagyobb vonzerőt jelentette sok kisebbségi számára a kommunista párt programjából. Az erdélyi magyar közösség döntő többsége nem ismerte a kommunistáknak az elszakadást is magában foglaló önrendelkezésről vallott nézeteinek a valós tartalmát, ezért ebben is a magyar revíziós propaganda⁷⁵ által hangoztatott elvek egyikét vélték felfedezni. A revíziós gondolat népszerűségét a magyar kisebbség körében mi sem bizonyítja jobban, mint a második bécsi döntés fogadtatása.

A második világháború előestéjén

A Ribbentrop-Molotov paktum után a kommunista mozgalom alkalmazkodott az új geopolitikai helyzethez és visszatért az önrendelkezési jelszóhoz, azonban a *Lupta de clasă* lapon keresztül⁷⁶ most már arra kérték a kommunistákat, hogy világosítsák fel a tömegeket: az elszakadási jog magába foglalja az önkéntes egyesülés jogát is.⁷⁷ 1939 decemberében még nem esett szó sem az erdélyi, sem a dobrozdzsai kérdésről. Az egyesülési jogot is nagy valószínűséggel Besszarábiára értették, hiszen csak ez a régió van megnevezve, mint olyan, ahol a forradalom fellángolhat. Bukovina és Besszarábia 1940. júniusi szovjet bekebelezése után a párt hangvétele radikalizálódott a többi régiót illetően is. Sokáig úgy tudtuk, hogy az RKP hazafias álláspontot képviselt a második bécsi döntés előtt⁷⁸ és Észak-Erdély esetében a román érdekek védelmében lépett fel. A bécsi döntést megelőző hetekben az RKP Területi Bizottsága eltért a KB irányvonalától és kiadta a „független Erdély” jelszavát.⁷⁹ Azok, akik az RKP bécsi döntés ellenes álláspontját hangsúlyozták, *A mi álláspontunk* c. 1940. szeptember 3-án kelt,

---

⁷⁴ Pavelescu (2003) 94.

⁷⁵ Bővebben lásd: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.; Uő.: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

⁷⁶ *Lupta de clasă*. 1939. december. 7. sz. 34–38.

⁷⁷ Cătănuș (2001) 243.

⁷⁸ A második bécsi döntés előkészítésére, nemzetközi visszhangjára I.: L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro Print, 2001.

⁷⁹ Constantiniu (2001) 64.

a bécsi döntést követően kiadott manifesztumra alapozták véleményüket.⁸⁰ A KB maga is hibásnak minősítette a bécsi döntés ellenes álláspontot. A legújabb dokumentumgyűjteményekben közölt, az orosz levéltárakból származó dokumentumok árnyalják az RKP-nak az 1940 nyarán bekövetkezett román területi veszteségekhez való viszonyulását. Két fontos dokumentum is napvilágot látott a kérdéssel kapcsolatosan: az RKP 1940. augusztus 8-i körlevele a területi szervezetekhez, amelyben aktív propaganda tevékenység kifejtését javasolja Erdély elszakadásának tárgyában,⁸¹ és az RKP KB 1940. augusztus 31-i levele a helyi szervezetekhez a második bécsi döntéssel kapcsolatos RKP álláspontról.⁸²

Az eddigi elemzések szűklátókörűek voltak, csupán arra keresték a választ: elítélte-e a Romániai Kommunista Párt a második bécsi döntést? Erre a válasz egyszerű: igen. A probléma azonban sokkal bonyolultabb. A tanulmány első részében próbáltam rávilágítani arra, hogy a nemzetiségi kérdés vizsgálata csak a szovjet külpolitika vizsgálatával egybevetve lehetséges. Ez a külpolitikai meghatározottság volt a döntő a második világháború előestéjén is, amikor, habár mind a magyar, mind a román rendszert fasisztának bélyegezte a szovjet diplomácia, Magyarországnak felajánlották a kiegyezés lehetőségét, mivel az nem sértette a szovjet birodalomnak sem a területi, sem a gazdasági érdekeit. Így az érlelődő Szovjetunió-ellenes koalíció egyik potenciális résztvevőjének a kikapcsolása volt a cél. Kristóffy József magyar nagykövetnek Molotov kifejtette: „a szovjet kormánynak, mint azt már több ízben kijelentette, nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy a magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben jövőben sem lesz észrevétele”.⁸³

Románia, az angol–francia garanciák felmondása és a német kereskedelmi egyezmény megkötése után, a német hadigépezet legfőbb kőolaj- és gabonaszállítójává vált. A román kőolajmezők német befolyás alá kerülése stratégiai szempontból nem volt elfogadható a szovjet vezetés számára. Épp ezért 1940 augusztusára a Romániai Kommunista Párt újra leporolta az elszakadást is magába foglaló önrendelkezési elv jelszavát és ennek a propagálására kérte a szervezeteit. A párt feltétel nélküli

⁸⁰ Ghiță Ionescu: *Comunismul în România*. București, Litera, 1994. 88–89.

⁸¹ Közli: Pavelescu (2003) 120–125.; a kiáltványt: Cătănuș (2001) 281–283.

⁸² Közli: Pavelescu (2003) 125–127.

⁸³ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006. 64.

támogatásáról biztosította a nemzetiségek harcát a román imperializmus ellen, és ennek rendelte alá az önrendelkezési elvet is. A kommunista mozgalom soha nem vitatta, hogy a nemzetiségi-forradalmi szervezetek harca csak egy eszköz a munkás-paraszt kormányok hatalomra juttatásához és a kommunista rendszer kiépítéséhez. Ennek az elvnek a második bécsi döntést megelőzően sem mondott ellen, hiszen az 1940. augusztusi körlevelében megfogalmazta: a tervezett megmozdulásokat, tüntetéseket „a nemzetközi proletár internacionalizmus szelleme kell dominálja, vagyis ez a forradalmi harc formailag nemzeti, tartalmában internacionalista kell legyen”. Az augusztusi körlevél és a manifesztum leporolja ugyan az önrendelkezés elvét és feladatként a román imperializmus elleni közös harcot jelöli meg, valójában nem tér vissza a húszas évek konkrét cselekvési terveihez. Nincs kifejtve, mit értenek az elszakadást is magába foglaló önrendelkezés elvén. A jelszó valódi jelentéstartalmának a megítélése annál inkább nehézségekbe ütközik, mivel a kommunista párt erdélyi területi titkárságának körlevelében követelt „Független Erdély” jelszót is elvetik, meghirdetők megrovásban részesültek, habár az önrendelkezési elvnek a húszas években ez volt a jelentéstartalma. A kommunista pártnak egyetlen célja volt: a román kormányzat gyengítése bármi áron, felhasználva a nemzetiségi elégedetlenségeket. A végső cél a Szovjetunió és a nemzetközi kommunista mozgalom számára kommunista rendszerek létrehozása és azok egyesítése volt: „Elnyerve a jogot, hogy saját maguk döntsenek sorsukról egészen az államtól való elszakadásig Erdély és Dobruzsza népeinek joga lesz ELDÖNTENI KIVEL SZERETNÉNEK SZABADON EGYESÜLNI? [Kiemelés az eredeti szerint – O. Á.] Kétkedhet valaki abban, hogy Erdély és Dobruzsza népei nem akarják a román imperialista elnyomást? Erdély népei nem akarják a magyar grófok kizsákmányolását sem”.⁸⁴

A fentieket megerősíti az RKP állásfoglalása a bécsi döntés utána, amelyben elítéli a bécsi döntést, mint a román imperialisták kísérletét, amely arra irányult, hogy megtartsa az elnyomott népek egy részét a saját uralma alatt. Az RKP arra kérte tagságát, a MADOSZ-t, az ifjúsági szervezetet, az Ekésfrontot, hogy harcoljanak Erdély népeinek jogáért, azért, hogy sorsukról dönthessenek, beleértve az államtól való elszakadást, illetve az egyesülési szándék kinyilvánítását.

---

⁸⁴ Cătănuș (2001) 281–283.

A szabad egyesülés a korszak kommunista körei számára nem referendum esetleges kiírását jelentette a szóban forgó területen, hanem azt, hogy a társadalmi berendezkedés feltételezett megváltozása és a népi kormány létrejötte után a népek természetesnek veszik majd, hogy a hasonló társadalmi berendezkedésű államokhoz – a Szovjetunióhoz, korábban felmerült, hogy a Balkáni Szocialista Szövetségi Tanácsköztársasághoz – kell csatlakozniuk. Erre utal az is, hogy Besszarábia Szovjetunióhoz való csatlóása előtt az RKP ugyanennek a véleményének adott hangot.

A kommunista mozgalom számára a nemzetiségi kérdés csak eszköze volt a politikai rendszer megváltoztatásának, a végső cél, a kommunizmus hatalomra juttatásának eléréséhez. A nemzetiségi kérdést mindig a munkás- és a parasztkérdéssel összevetve kezelték, mint potenciális feszültségforrást, amelyet a nemzetközi kommunista mozgalomnak ki kell használni. A Kommunista Internacionálé és a Romániai Kommunista Párt nem támogatta a revizionizmust, hiszen ez nem lett volna megoldás az interetnikus konfliktusokra és a Szovjetunió kommunista vezetésének sem állt érdekében egyik vagy másik ellenséges (imperialista) államot erősíteni. A moszkvai központ célja az imperializmus gyengítése volt a vele szomszédos országokban. Az államtól való elszakadást is magába foglaló jelszót a Szovjetunió az aktuális külpolitikai helyzet függvényében helyezte előtérbe vagy háttérbe. Azonban Romániában az RKP rendkívül elkötelezett tagsággal rendelkezett, és a gyakori stratégiaváltások elbizonytalanították a támogatói bázist a nemzetiségek körében, az elszakadás melletti állásfoglalás pedig meggátolta, hogy az amúgy is agrárjellegű román társadalom körében a kommunista eszmék elterjedjenek.

T. SZABÓ LEVENTE

Egy tárgy nemzetiesítési kísérlete: stratégiák, kontextusok és határok egy értelemadási folyamatban

Kuka és nemzet?

Kettőezerkettő májusában különleges, sajtóvisszhangot is kavará vita támadt a polgármesterként akkor már egy évtizede számos általa kezdeményezett és állított, román nemzeti hősoket ábrázoló szoborról, illetve az etnikai szimbolizmus és a nemzetépítés szimbolikus ténfoglalásairól a nemzetközi sajtóban is elhiresült kolozsvári polgármester, Gherghe Funar körül. A vitát kiváltó gesztus olyan nemzetiszínű tárgyak – elsősorban kukák¹ – nagy tételben való megrendelése volt, amelyek szokatlannak hatottak még a korábbi tíz év romániai és kolozsvári nemzetiesített tárgykulturájának összefüggésében szemlélve is. A kukák, majd nagyméretű szeméttárolók felszerelése az egész városban keményebb vagy mérsékeltebb felháborodást, bírálatot és/vagy íróniát váltott ki – magyar és román oldalról egyaránt. Voltak olyanok, akik a tér jelentéssel való felruházásának olyan korábbi eseteihez hasonlították, mint a köztéri padok nemzetiszínűre való festése vagy nemzetiszínű

---

¹ Az eredeti szövegben „szemetesládá” szerepelt. A szerkesztőség hosszú és komoly vita után a közérthetőség érdekében döntött a „kuka” kifejezés mellett. A szerző ezt a felvetésünket elfogadta. Köszönet érte. Kutakodásunk során kiderült, hogy a megkérdezett kolozsváriak csak mint „szemetest” emlegetik az utcai kukaként szolgáló szemtesládát. Ezzel egyrészt a többközpontú magyar nyelv vitájára és saját munkánkra szerettünk volna reflektálni. (A szerk.)

futball-labdák ajándékozása magyar és román iskoláknak. Mások épp ezekhez a korábbi esetekhez képest gondolták értelmetlennek vagy túlzónak, akár a román nemzeti színeket kiüresítőnek.² Kétségkívül voltak olyanok is, akik etnikai élet tulajdonítottak a kérdésnek vagy a polgármester politikai ambícióival kapcsolták össze a jelenséget. A későbbiekben derült fény arra is, hogy azoknak a száma sem elhanyagolandó, akik nem nemzetgyalázó vagy nevetséges, hanem mintaadó és követendő példát láttak ebben a gesztusban. Egy biztos: a nemzetiszínű kukák és a körülöttük kibontakozó vita, majd a tárgyak lassú lecserélése semleges színűekre (illetve hasonló tárgyak megjelenése más, főként informális és magánkörnyezetben) érdekes perspektívába állíthatja a kolozsvári tárgykultúra és nyilvános tér nemzetiesítési kísérleteit, egyszerre világhíthatja meg e folyamat természetét és határait. Ehhez viszont magának a kérdésfelvetésnek a módszertanában és gyakorlatában érdemes háttérbe szorítani a folyamattal kapcsolatban domináló erőteljesen politikai vagy etnikai élű elkötelezettséget (amely például eleve tudja, hogy a folyamat úgymond *kizárólag etnikai* természetű lenne). Ebből a szempontból ugyanígy zsákutcás, számos fontos és érdekes megoldást elfedő lehet a kérdéskör hétköznapi felvetéseiben domináló evaluatív nézőpont, amely triviálisnak s ennek okán tudományos érdeklődésre értelmetlennek és érdektelennek véli a jelenséget. Magam a jelenségre mint kulturális gesztusok bonyolult szövetére figyelek, amely csöppet sem nevetséges vagy lenézendő: az érdekel, hogy milyen kulturális jelentések artikulálódnak, milyen mechanizmusok mentén forgalmazódnak ezek; és hogy a nemzetiszínű kukák különféle kontextusai mit mutathatnak meg a nemzetépítések kortárs logikáiból. Alapvetően azt kívánom körüljárni, hogy hogyan kerül be a nyilvános térbe és milyen használati, pragmatikai környezetei lesznek (a nemzetépítés különféle szintű és jellegű logi-

² A kolozsvári rendőrség még pert is indított az ügyben: „A kolozsvári rendőrség hivatalból vizsgálatot indított a polgármesteri hivatal által a város központjában nemrég felszerelt piros-sárga-kék szemétkosarak miatt — jelentette be Adrian Marian szóvivő. Az intézmény képviselője bejelentette: a vizsgálatot a nemzeti szimbólumok meggyalázása miatt indították. A tettes 6 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható. A büntető-törvénykönyv értelmében bármely, Románia nemzeti szimbólumainak meggyalázására irányuló cselekedet a fenti szabadságvesztést vonhatja maga után. Kolozsvár polgármesterének kezdeményezése felháborodást váltott ki a város lakóiban és az újságírókban egyaránt. Az egyik hetilap például azt írta, kihágást követett el az, aki ezeket a szemétkosarakat elhelyezte a város központjában.” *Szabadság* 2002. május 2., 1.

káitól kezdve egészen a populáris kultúra eltérő környezetéig elmenően) egy meghökkentő, a nyilvános tér mindennapi tárgykultúrájából provokatívan kirívó tárgynak: a kolozsvári nemzetiszínű szemeteskukának. A tárgy különféle, feltárható (tágabb és szűkebb) környezetének értelmezése révén amellek érvelek, hogy egy eredetileg a nemzetépítés etnikai logikájába beleilleszteni kívánt tárgy hogyan ruházódik fel akár egymástól radikálisan eltérő jelentésekkel s jelentéseinek szokatlan rétegződése révén hogyan gondolkodtat el a nemzetépítés kortárs tendenciáit és alulnézetből szemlélt jelenségeit illetően.

Egy kudarc archeológiája: a nemzeti reprezentáció formai hagyományai

A kuka nemzetiesítésének kísérlete, beleillesztése a nemzetet megmutató vizuális és nem vizuális történetekbe azért is meghökkentethetett bizonyos értelmezői közösségeket (és itt ugyanoda volnának sorolhatók az elutasítók, a felháborodók és az eseten nevetők, hiszen egyformán szokatlannak vélték a törekvést), mivel a modern nemzetépítés egyik markáns történeti reprezentációs formahagyományától radikálisan eltért. Hiszen a kuka nemzetiesítése a heroikussal, a felemelövel, a lenyűgözővel, netán még a széppel is asszociált, a nemzetépítésbe (és egyáltalán a modernség nyilvános térszerkezetének megteremtésébe is) olyannyira belejátszó gigantikus formai hagyomány paródiájaként volt könnyen értelmezhető. A folyamat értéséhez és megragadásához nem fölösleges szóba hozni azt, amit Lenne Otto és Lykke L. Pedersen úgy fogalmaznak meg, hogy „a tárgyak általában nem önmaguk alkotják meg saját szemantikai tartalmukat. A tárgyak nem beszélnek. Mégis, ha az emlékezet sajátos tárgyairól van szó, akkor az más eset. Ekkor maga a forma vezet minket a tartalom ’ösvényén’. A forma befolyásolja azt, ahogyan gondolkozunk és értelmezünk. Ennek egyik példája kultúránk rajongása a miniatűr tárgyak iránt, kezdve a babaházaktól és vasúti terepasztalmodellektől egészen a szerszámokig, könyvekig és portrékig, amelyek esetében a forma teremti meg a nosztalgia érzését – az intimitás iránti vágyat.”³ Ugyancsak a forma lehetséges jelentésképző szerepét taglalva hívja fel a figyelmet Susan Stewart arra, hogy az egyéni, magántörténelmek

³ Lene Otto – Lykke L. Pedersen: „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer: fordításgyűjtemény*. Budapest, Magyar Néprajzi Múzeum, 2004.

eredeténél mennyire gyakran lelhetők fel a miniatűr tárgyak, míg természeti és nyilvános történelmek nem ritkán a gigantikussal függnek össze.⁴ Nem nehéz belátni, hogy a magukat a társadalmi, nemű, etnikai vagy hivatásbeli különbségeken átívelőnek beállító nyilvános terek létrehozása (s egyáltalán, a határok eltűlése vagy legalábbis túllépés a tárgyi és térbeli méretek egyéni mércéin) mennyire szorosan összefügg a nemzetépítések történetével. Például a modern nemzetépítés korai időszakában (mondjuk, a 19. század közepén) egy magára „kiválasztottként” tekintő nemzet történetei nehezen lehettek volna elmondhatók egy hétköznapi vagy az épp adott pillanatban alantának számító tárggyal (vagy tárgycsoporttal) összefüggésben.⁵ A tárgyat elutasítók, felháborodók vagy gúnyolódók tág és tagolt csoportja számára valószínűleg a gigantikusnak ezt a modern nemzetépítésben (elsősorban a nyilvános terekben⁶) élesen és kiiktathatatlanul jelenlevő formahagyományát hágták át a kolozsvári kezdeményezők akkor, amikor egy olyan tárgyat próbáltak a nemzeti nagyelbeszélésekhez kötni, amely a szóbanforgó formai hagyománynak a meghatározó ismérveivel nem volt összeegyeztetető. Ez azt is jelentette egyben, hogy a nemzetiszínű kuka tárgyként nem sugallt a grandiózussal, a felemelővel, a széppel azonosítható vagy összeférhető jelentéseket, mert nem volt egy olyan formai hagyományhoz kapcsolható, amelyből ilyen jelentések eredeztethetők.

Ugyanebben a reprezentációs hagyományban – amelyből a kuka többek számára látványosan kiilleszkedni látszott – a tárgyak sajáto-

⁴ Stewart, Susan: *On longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1984. 71. Történetét Stewart úgy vázolja fel, mint ami eredetileg a természetben felfedezett/meglátott gigantikusoktól az ipari kultúrában materializálódott túlzóan nagy méretekig vezetett.

⁵ A „kiválasztott nemzet” toposzának a nemzetépítési folyamatokban való értelmezésére l. Smith, Anthony D.: *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford U. P., 1999. 47–51.

⁶ A térnek tulajdonított jelentéseket, ideológiai használatát, társadalmi tértként való működését illetően (s ezen belül a nemzetépítésben játszott szerepére) l. Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio* 2001/3. 3–31.; Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő* 1985/1. 7–22.; Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2000.; Fejős Zoltán: Néprajz és regionalizmus: kutatási irányok és lehetőségek. *Muratáj* 2000/1. 96–109.; Niedermüller Péter: A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ* 1994/5. 5–17.; Takáts József: A tér és az idő nemzetiségítése és az irodalmi kultuszok. In: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György (szerk.): *Kultusz, mű, identitás. Kultusz-történeti tanulmányok 4*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 46–55.

san viselkednek: például a nemzeti múltat megjelenítő szobrok önnön történetüket elrejtik vagy beleillesztik egy nemzeti nagyelbeszélésbe: e nagyelbeszélés(ek)hez képest hordoznak jelentéseket, kapnak értéket, túlmutatnak anyagi önmagukon, de létrehozásuk történetén is. Ha megőriznék is saját „magántörténetüket”, önmagukon messze túlnövesztett szimbolikus értéket kapnak, gyakran kicsiben jelenítik meg a nemzeti nagyelbeszélés értékvilágát. „Használatuk” rendhagyó abban az értelemben, hogy óvják őket, érintésüket ritka (elsősorban a megdicsőítést, hódolatot kifejező kiemelt vagy a megóvást célzó restauráló) pillanatoktól eltekintve tiltják – s akár térbelileg elhatároló gesztusokkal (oszlopsorral, kerítéssel) vagy (akár fegyveres) őrizettel erősítik meg, sőt tudatosítják, szocializálják ezt a tilalmat. Ebből a hagyományból tekintve a kuka mindehhez képest sokszorosán használati tárgy, s a fennköltségnek még csak a látszata sem teremthető meg általa. Ráadásul hétköznapi tárgyként az alantassal kerül kapcsolatba, s emiatt nem kapcsolható – még időlegesen sem – a fennségest vagy a heroikust asszociáló, azt kiváltó formahagyományhoz. Mindebbe belejátszik még egy tényező, amely a kukát (de még az ugyenebben az időszakban „nemzetiesített” tárgyak java részét is, például a nemzeti színekre festett padok számtalan darabját) messze távolítja a nemzetépítés elit jellegű hagyományainak tárgyi kultúrájától: úgy látom, ez a szerialitásnak volna betudható.⁷ A sorozatszerűség a nemzetépítésben a gigantikust idéző tárgyi kultúrának kevésbé szerves része, s ez kétségtávol összefügg azzal, hogy a nemzeti nagyelbeszélések tárgyi vetületének fontos összetevője a klasszikus elitkultúra invariancia- és eredetiség-fogalma. Úgy tűnik, a sorozatszerűség elfogadása a nemzetépítés tárgyai esetében egy pragmatikai tényezőtől, az alkalomtól függhet: bizonyos tárgyak (például a zászlók, a kokárdák) sorozatszerű jelenléte ugyanis elfogadhatónak (vagy akár kívánatosnak is) minősíthető a nemzeti nagyelbeszéléshez köthető kiemelt alkalmakor. Ezeken az alkalmakon túlmenően az elit kultúrája a nemzetépítések történetében diszkrétan elrejtette ezt a fajta sorozatszerűséget, noha letagadhatatlanul támaszkodott rá: ha máshol nem, jól felismerhető ez abban, ahogyan a 19. század folyamán a különböző társadalmi rétegek körében a nemzet gondolata s annak imagológiája meghonosodott – s ez a folyamat meg nagyon sokat köszönhet annak, ahogyan a populáris kultúra

⁷ Benjamin, Walter: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. In: Benjamin, Walter: *Kommentár és prófécia*. Budapest: Gondolat, 1969. 301–334.

használati tárgyak *során* keresztül szocializált.⁸ A kokárdák és a hasonló tárgyak esetében még a használati alkalom magasztossága az, ami felülírja a szerialitás jelentését, ez az háttérbe szorítja a sorozat-jelleget, s az ezzel járó hétköznapiságot.

Ráadásul anyagi mivoltukban is élesen kirínak e kukák a nemzetépítés hagyományos, a nyilvános térben szerepet játszó tárgyi kultúrájából: műanyag darabként peremtárgyak a modernség tárgyi kultúráját elsősorban civilizációs történetekbe ágyazó klasszikus nemzetépítésben.

A kukával szemben megfogalmazódó (illetve felszerelésüket, fenntartásukat kezdeményező, eltávolításukat szorgalmazó) érvek igazából tehát nemcsak zsigeriek vagy pártpolitikaiak, netán etnikaiak, hanem (akár öntudatlan módon) *kultúraszemléletiek* és a társadalmi csoportok eltérő nemzetrepresentációs stratégiáikhoz és tárgykultúrájához, e tárgykultúrák hagyományaihoz kapcsolódnak. A kuka, a nemzetiszínű focilabda, városi padok vagy a hasonló színű, járdákat védő oszlopok erőteljes (elsősorban értelmiségi) elutasítása vagy neveltségessé tétele (mind magyar mind román oldalról) plasztikusan irányíthatja rá az értelmezői figyelmet arra, ahogyan a tárgyaknak a társadalmi csoportokba való beágyazottsága hominimikussá teheti őket a (nemzet)representációs folyamatokat illetően. Különböző társadalmi rétegekhez tartozók más és más tárgyakat vélnek felruházhatónak a nemzeti közösség szimbólumrendszerével: valószínűleg tárgykultúrájuk s az ehhez kapcsolt jelentések és történetek részbeni eltérése folytán a nemzeti reprezentáció tárgyi bázisa társadalmi csoportonként nem feltétlenül fedi egymást.

További közelítések egy tárgy életképtelenségéhez elit nemzeti nagyelbeszélés(ek)ben

A tárgyak nem önmagukban, inherens módon hordoznak jelentéseket. Ha látszólag mégis így viselkednének, akkor azért tűnik így, mivel egy olyan értelemadási hagyományban vannak benne (vagy illeszthetők bele), amelyhez a tárgyat szemlélő kapcsolni tudja őket. Tehát – hogy Stewart vagy az Otto–Pedersen szerzőpáros előbbi példáihoz viszonyuljak – a miniatűr (például a hajtincs) vagy a gigantikus tárgyak azért sugallhatják

⁸ Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914*. California, Stanford University Press, 1976.; Anderson, Patricia: *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*. Oxford, Clarendon Press, 1994.

a személyesség, intimitás, illetve a nyilvánosság képzetköreit, mivel nem ismeretlen, nem szokatlan és nem felismerhetetlen azoknak a történeti és szinkron konvencióknak a sora, amelyben tárgyak hasonló szerepet töltenek vagy töltenek be. A forma ezért teremtheti meg az érzést, a jelentést: mert az értelemtulajdonításoknak léteznek olyan hagyományai, amelyben a hasonló formai sugallatok felismerhetők, tehát például amelyekben a miniatűr tárgyak az intimitás jeleként működtek vagy működnek. Eszerint a forma által sugallt, generált jelentések maguk is kulturális és történeti jelentésképző folyamatok folyamányai.

A tárgyak jelentésadási folyamatának nem jelentéktelen aspektusa az, amit a tárgyak történetesítésének lehetne nevezni: a tárgy egy történetben vagy egy történethez kapcsolódva kap jelentéseket, netán tárgyak sora vagy e sorban egymáshoz való viszonyuk mond el, visz színre (*performál*) egy történetet. A nemzeti reprezentációban szerepet játszó vagy a nemzeti nagyelbeszélésekben helyet kapó, netán azt megmutató vagy épp létrehozó tárgyakkal is hasonló a helyzet. Abból nyerik létjogosultságukat és státusukat, hogy kapcsolhatók a *grand récit* valamelyik résztörténetéhez, a nagyelbeszélés valamelyik résztörténete épp őket beszéli el vagy viszi színre. Vagy – hogy egy ritkábban felmerülő szemléleti lehetőségre utaljak – attól válnak *olvashatóvá*, hogy a nemzet vizuális nagyelbeszéléseinek valamelyikébe belekapcsolódnak (példának okáért, történelmi hősokeket ábrázoló köztéri szobrok ábrázolási hagyományába és konvenció-rendszerébe), annak részeként értelmezhetők.⁹ A szóbanforgó kukák innen nézve voltak több mint periférikus helyzetben: nem kapcsolódott hozzájuk egyetlen nemzeti hős élettörténetének semmilyen mozzanata, a *grand récit* semmilyen eseményének tárgyi letéteményeseként, vagy látványelemmé konvertált fordulópontjaként nem voltak

⁹ Magyar tekintetben ilyen hagyományozási konvenciókat mutat be például: Selmeczi Kovács Attila: *Nemzeti jelképek*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2001. A tárgyaknak a nemzeti gyarmatosítás (vizuális) konvenció-rendszereibe való beilleszkedésre hoz fel szemléletes eseteket: Barringer, Tim – Flynn, Tom: *Colonialism and the Object. Empire, Material and the Museum*. Routledge, London, 1998. A kérdéskörnek különleges irányvonala a nemzeti tartalmakat hordozó múzeumok (vagy ezekkel összefüggésben: kiállítások) vizuális konvenciószervező eljárásai: Auerbach, Jeffrey A.: *The Great Exhibition of 1851. A Nation at Display*. New Haven and London, Yale U. P., 1999.; Bennett, Tony: *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London, Routledge, 1995.; Kaplan, Flora E. S. (ed.): *Museums and the Making of 'Ourselves': The Roles of Objects in National Identity*. London, Leicester U. P., 1994.; Kirschenblatt-Gimblett, Barbara: *Destination, Culture: Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press, 1998.

értelmezhető. Nem állt mögöttük legitimáló erővel egy közösség ősiségének története, de – a nemzeti nagyelbeszélésekben bizonyos típusú, a modernizációval összefüggésbe hozható tárgyakhoz ugyancsak gyakran kötött – civilizációs fejlődéstörténet sem volt hozzájuk kapcsolható. Mivel a város terébe e kukákat „bevezetők” egyfajta „puszta”, történettől megfosztott, vagy – pontosabban – történettel föl nem ruházott tárgyként ajánlották, eleve esélytelenek voltak, hogy a nemzetrepresentációban szerepet kapó más tárgyakkal versenyezzenek.

A kukához nem köthető történet, a nemzeti színűre festett padok sokaságához is nehezen, a nemzetiszínű futballabdákhoz elvileg köthető volna (például az ún. román aranygenerációs focicsapat története s ez elvileg amiatt sem lett volna lehetetlen és furcsa kísérlet, mivel a sportok maguk is, de a futball különösen épp Kelet-Európában jó ideje és hagyományosan összekapcsolódott a nemzetépítés modern és későmodern történeteivel¹⁰), de ezzel nem próbálkozott senki. Nemcsak kötni kellene történetet, de fenntartani is, illetve a kapcsolt történetet a nemzeti nagyelbeszélés más történeteivel összedolgozni, ellentmondásait kiegyenlíteni, helyüket megtalálni – s mindezt elfogadtatni, legitimálni. Valószínűleg mindezeknek a feltételeknek kellett volna teljesülniük ahhoz, hogy a nemzetiszínű kukák hangos ellenzőinek vagy gúnyolóiának eszébe se jusson, hogy úgy reagáljanak, ahogyan reagáltak.

A kuka-viták rejtett narratív kontextusa: pletykák és rémhírek a tér és tárgyak nemzetiesítési folyamatában

Korábban amellet érveltem, hogy a tárgyak nemzetiesítése elválaszthatatlan olyan, hagyományos vagy vizuális történetekbe való illeszkedésüktől, amelyek nemcsak „történetesítik” (történettel ruházzák fel) a tárgyakat, hanem ezáltal a nemzeti nagyelbeszélések részévé is avatják őket (vagy a nemzeti nagyelbeszélésekhez való tartozásukat felelevenítik, megerősítik, fenntartják, forgalmazzák).

Innen tekintve a történetek és tárgyak viszonyára, egyáltalán nem vélném esetlegesnek, áttetszőnek és jelentés nélkülinek nemcsak a történeteket, hanem az épp aktuális történettípusokat sem, amelyekbe

¹⁰ Bourdieu, Pierre : Javaslat a sportszociológia programjára. *Korall* 2002/7–8. 5–14.; Elias, Norbert – Dunning, Eric: *Quest for excitement: sport and leisure in the civilizing process*, Blackwell, Oxford, 1993. Magyar vonatkozásban ugyanezen módszertani keretek között I. Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. Helikon, Budapest, 2003.

valamely tárgy egy adott helyzetben beleágyazódik. Eszerint egy tárgy jelentései nemcsak attól a történettől függenek, amelybe beleágyazódik, amelyben elmondhatóvá válik, amelyet performál, hanem attól is, hogy a történet típusa és/vagy műfaja milyen elbeszélési lehetőségeket ajánl fel, s ezek hogyan domesztikálhatóak. Ezeknek a státusa, műfaji pragmatikája meghatározhatja a történetbe foglalt tárgyhoz való viszonyt, a tárgy státusát, kapcsolódását más tárgyakhoz, de azt is, hogy milyen jelentéseket hordoz vagy hordozhat. Hogy sarkítva fogalmazzak: egy eposzban vagy ódában elbeszélte tárgy (akárcsak az ugyanabban a műfajban elbeszélte élettörténet) teljesen más lesz, mintha ugyanaz a tárgy (akárcsak az élettörténet) egy detektívtörténet, egy anekdota vagy épp egy tudományos-fantasztikus történet értelmező keretei között kerülne elbeszélésre.

Van egy olyan, a vita írott és nyomtatott változatában elsikkadó, hátterbe szoruló vagy az nemzeti nyilvános emlékezőskultúrában értelmezhetetlen történettípus, amely viszont sajátos értelemmel ruházza fel a kukákat, elfogadja és igen különleges keretekbe illeszti azokat. Ez a történettípus egy informális műfajé, a pletykáé.¹¹ Ez amiatt is különösen figyelemfelkeltő lehet, hogy az informális műfajoknak (számomra most elsősorban a pletykának és az ebben az esetben a pletykából származtatható rémhírnek) különösen fontos szerep jutott az utóbbi tizenöt év kolozsvári etnikai és etnicizált szociális konfliktusainak nyilvános és félnyilvános kommunikációjában, noha nem vált le élesen a nyilvános szférában elhangzó hivatalos tartalmakról. Ebben a folyamatban például

¹¹ Szvetelszky Zsuzsa kommunikáció-elméleti pletyka-monográfiájában a szóbanforgó informális műfajnak egy olyan meghatározását adja, melynek értelmében „[a] pletyka ismerhető szereplőkről szóló, lokális összefüggésekben értelmezett, nem publikus információ, melynek legfőbb attribútuma a terjedés. A pletykák összessége olyan információhalmaz, amely minden pillanatban fölülírja önmagát. A pletykálás az emberi faj egészére jellemző, kisebb közösségekben kialakuló, többszintű (polihierarchikus) szerveződésű kommunikációs hajlam.” Majd a későbbiekben – pragmatikai alapon – ezt így finomítja: „Egy közlés attól pletyka, ha annak fogadom el, és nem egyébként [...] ha eszerint viszonyulok hozzá, ha azt pletykának tekintve lépek kapcsolatba vele.” Szvetelszky Zsuzsa: *A pletyka*. (Kognitív Szeminárium 3.) Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2002. 35., 37. Az általam használt informális műfajok elméletére l. még: Kapferer, Jean-Noël: *Rumeurs. Le plus vieux média du monde*. Paris, Éditions de Seuil, 1987.; Berger, Arthur A.: *Popular Culture Genres. Theories and Texts*. (Foundations of Popular Culture 2.) London/New Delhi, SAGE, 1992.; Mukerji, Chandra – Schudson, Michael (eds.): *Rethinking Popular Culture. Contemporary Perspectives in Cultural Studies*. Berkeley/Los Angeles/Oxford, University of California Press, 1991.

némelykor nem is akármely pletykák és pletykatípusok erősödhetnek fel, hanem elsősorban azok, amelyeknek hiátus(be)töltő funkciót tulajdonítottak felhasználóik. Általában az interkulturális kommunikáció hiánya, szűkebben pedig például az adott etnikai közösségek szinkron és diakron kulturális kódjai ismeretének a hiátusa volt az, ami eredetileg, még az 1990-es évek elején piacot teremtett egy egészen sajátos, a pletykából rémhírbe nagyon könnyen átforduló (és az etnikai vitákban gyakran át is fordított) pletykatípus számára. Példának okáért, az az 1992-ben és 1993-ban több ízben is megismételt felvonulás, amelyen a kolozsvári Református Teológia hallgatói, majd pedig vezető politikusok, értelmiségiek, egyházfők sorakoztak fel némán, a főtéri Mátyás-szobron elhelyezendő román nyelvű, számukra méltatlannak tartott felirat ellen, kezükben gyertyával és könyvvel, és járták körbe Kolozsvár főterét, e pletykatípus generálásának tipikus öntudatlan eseteként szemlélhető. A sötét palástban megjelenő egyházfők, a gyász-szertartást idéző, a bármiféle transzparensnek vagy a sérelmeket nyelviileg, a másnyelvűek számára érthető módon kommunikálni kívánó igyekezetnek teljesen híján levő felvonulók a tárgyaknak, színeknek és gesztusoknak olyan összefüggő pragmatikáját valósították meg öntudatlanul, amely az ortodox egyházi kultúrában jártasak számára – ha hinni lehet román és magyar visszamlékezőknek¹² – a vallási kiátkozás némely rítusát idézte fel. A vallási közösségekről való sajátos kulturális tudás hiátusa, az erre való reflexió hiánya termékeny piacot teremthetett a pletyka szélsőségesítési formáinak s politikai használhatóságuknak vagy épp konfliktusgeneráló szerepüknek is tágas terepet nyújtott.

Ugyanígy a pletyka volt az az egyik legerősebb közeg, amelyben a tér nemzetiesítésének különféle kísérletei és feltételezett kísérletei markánsan megjelenhettek: például maga az 1992-es polgármesteri intézkedés a Mátyás-szoborra helyzendő (vagy visszahelyezendő) nemzetállami logikájú, román történelmi idézettel ellátott felirat ügyében eredetileg, megvalósulása előtt már napokkal pletykaként materializálódott

¹² Román tekintetben az elemzésemet máshol is empirikusan részben alátámasztó, egy oral history-típusú módszertannal dolgozó munkacsoportom 2002 és 2003-beli interjúira, illetve Szilágyi N. Sándor szíves szóbeli közlésére támaszkodom, aki nyomtatott, magyarázó szövegeket próbált terjeszteni a tiltakozás céljait nem értő érdeklődők körében.

magukban a magyar lapokban is.¹³ Beigazolódása nemcsak hírértékűvé tette a pletyka műfaját, hanem a továbbiakban teret biztosított annak, hogy nemcsak az informális közegekben, hanem a sajtóban is a hír és a pletyka lazán összefonódjon, illetve a hírhez is pletykaként viszonyuljanak esetenként az olvasók s ne kérdezzenek rá ellenőrizhetőségére.

Úgy látom, hogy nem esetleges, hogy a pletyka maga a bizonytalan helyzetekből, a közösségek különféle típusú (etnikai, műveltségi, társadalmi) töréseiből származott, s ezeket a töréseket szándékozott ideiglenesen áthidalni, másrészt meg léteivel épp maga hozta létre, termelte ki ezeknek a töréseknek a tekintélyes részét. Példának okáért: az 1992-es választások előtt temesvári kampánykörút kudarcát az „elrejtőzött” és a háttérből szabotáló „magyarországi kékszeműekre” hárító majdani kolozsvári polgármester e rémhírré konvertált pletykájával¹⁴ nemcsak az 1990-es marosvásárhelyi véres etnikai összecsapások nyomán is létező etnikai törésvonalra apellált, hanem igazából maga is termelte azt. Nagyon fontosnak vélem, hogy ugyan első látásra ezek a törésvonalak predominantisan etnikaiaknak látszanak, magának a pletykának (és rémhírré alakított változatának) a jelenléte a tárgyak és terek szóbanforgó nemzetiesítési folyamatában érzékletesen jelezheti, hogy az informalitás mikéntjei legalább ugyanekkora mérvű törésvonalak lehetnek ezekben a diskurzusokban.

Érdemes röviden szemügyre venni, hogy van ennek a folyamatnak egy sajátos vetülete: nemcsak bármiféle tartalmak, s nemcsak általában a nemzetre utaló jelentések, hanem egyenesen maguk a történelmi tartalmak is másfél évtizeden keresztül nagyon erősen és karakterisztikusan megjelentek ebben a közegben is (s ez a helyzet a maga során viszont teljességgel új perspektívában szemléltetheti nemzetiesített tárgyunkat). Átütő példája ennek a helyzetnek egy, a kolozsvári eseményekhez részben kötődő vita, amely az 1999-ben frissen átalakított történelemoktatás és az ugyanakkor megjelent első (kolozsvári szerzők által írott) alternatív tankönyv kapcsán zajlott.¹⁵ Anélkül, hogy a vita filológiájában

¹³ L. ehhez Feischmidt Margit értékes tanulmányát: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest: Új Mandátum, 2003.

¹⁴ Vö. *Szabadság* 1992. szeptember 17., 1.

¹⁵ A vita kitűnő és megkerülhetetlen filológiai feldolgozását adta: Paraianu, Răzvan: *National Prejudices, Mass Media and History Textbooks: The Mitu Controversy*. In: Trencsényi, Balázs et al. (eds.), *Nation-building and contested identities. Romanian*

elmélyülnék, csak jelzem, hogy résztvevői mindenekelőtt politikusok, átlagos médiaszereplők, illetve hétköznapi emberek és csak másodsorban szakemberek. Ezeknek az utóbbiaknak a jelenléte a vitában elsikkadt vagy – tekintve, hogy a szakszerűséghez hagyományosan társított formális műfajokban kommunikálták fenntartásaikat vagy épp egyetértésüket a szóbanforgó többszerzős munkával – háttérbe szorult. A román országgyűlésben nemzetközileg is példátlan – és jelen elemzés szempontjából érdekfeszítő – módon a teljes ellenzék és a kormánypárti képviselők némelyike intézményesen tiltakozott és nyilvános országgyűlési számvetésre rendelte be a tankönyv kolozsvári főszerkesztőjét „a nemzeti történelem meghamisítása és meggyalázása” okán (miközben a tankönyvet jóváhagyó miniszter, számos román értelmiségi és a párizsi román diaszpóra hevesen tiltakozott – a véleményük szerint – a történelmi szakma önelvű működését súlyosan sértő eljárás ellen¹⁶). Mindközben a terebélyesedő médiabotrányban népszerű műsorok sora foglalkozott főműsoridőben a tankönyv megoldásaival és kijelentéseivel; többek között azzal, hogy a munka számos kánoni történelmi alak kanonizálásának a folyamatára mutatott rá s így kételyeket ébresztett a nemzeti történelem megannyi mitológemájával szemben, felhívta a figyelmet a különböző ideológiai értelemadó folyamatok szerepére a nemzeti történetírásban. Másrészt társadalomtörténeti szempontokat vezetett

---

and Hungarian Case-Studies. Budapest/Iași, Regio/Polirom, 2001. 93–117. Korábban magam is értelmeztem a helyzetet, a nemzetépítési tendenciák egyikének keretei közé helyezve a vitát: Magyar Vincze, Enikő – Mandrut, Petruta (eds.): *Performing Identities. Renegotiating Socio-Cultural Identities in the Post-Socialist Eastern Europe*. Cluj, Editura Fundației Studii Europene, 2004. 369–392. A szóbanforgó tankönyv: Mitu, Sorin (főszerk.), Copoeru, Lucia – Pecican, Ovidiu – Târău, Virgiliu – Târău, Liviu (szerk.): *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a*. București, Sigma Publishing House, 1999.

¹⁶ Cioroianu, Adrian: *Șo pă Sorin Mitu. Dilema*, 1999. október 15–29.; Diaspora română din Paris – de partea manualului de istorie. *Evenimentul Zilei*, 1999. november 16., 3. Az eseményekre magyarul l. például: Parlamenti vita a tizenkettedikes törvénykönyvről. *Szabadság*, 1999. november 14., 8.; Klárik Attila: Marga miniszter és az i-re tett pont... *Romániai Magyar Szó*, 1999. október 13., 1.; Szakemberek dolga minősíteni a tankönyveket. *Szabadság* 1999. október 9., 1.; Parlament előtt a vitatott történelemkönyv. Asztalos: a képviselőház túllépte hatáskörét, *Szabadság*, 1999. október 13., 8.; Gál Mária, Bukarestben győzött a józan ész. Kihallgatták Andrei Margát tankönyvügyben. *Szabadság* 1999 október 14., 16. A vitában felbukkanó etnikai sztereotípiák működésére hívja fel a figyelmet és az etnicizáló nemzetépítési vitákhoz köti őket: Iordache, Alina: Ei/noi evreii și manualul de istorie. *Dilema*, 1999. október 29 – november 4., 2.

be s ezek mentén nemcsak mellőzte az eseménytörténetet, hanem még a jelen életmód-történetét is szóba hozta mint lehetséges, épp *történő* történelemet. Ennek a koncepciónak a jegyében kerülhetett egymás mellé a tankönyvben fogyasztási szokás, egykori román vezérek vizuális reprezentációit kritikusan vizsgáló értelmezés és televíziós sztár fotója. Szempontomból másodlagos, hogy a módszertanilag újító és szakmailag korrekt tankönyv e heves bírálat-sorozata szakszerűtlen és igazságtalan volt-e, elsősorban az érdekel, hogy ebben a specifikus kontextusban milyen közegtípusban került szóba a történelem, kik azok, akik szóba hozták a történelmi tartalmakat és milyen státusúakká váltak ezek a tartalmak attól, hogy ilyen közegben hozták őket szóba.

A nemzeti történelem tartalmainak megsértését sérelmezők és a szakmával (vagy annak egy részével) szemben az „igazi” múlt átörökítését és megvédelmezését maguk számára vindikálók köre rendkívül tág, de egyben közös: hogy a hagyományos történelmi diszkurzusformáktól, -közégektől és -műfajoktól igen távolálló módon szólalnak meg, illetve a szakszerű történetírás felől ugyan dilettáns módon, de a maguk számára rendkívül meggyőzően szólnak hozzá a kérdéshez. Mindez egy rendkívül fontos átfedés a tankönyvvel szembeni állásfoglalások sorát aláíró politikusok, a későszocializmusban a dákoromán elméletet és az akadémiai történetírói álláspontot leghatározottabban népszerűsítő filmrendező, Sergiu Nicolaescu, a különféle képzettséggel rendelkező médiahirességek, az egyetlen tankönyvhöz (és implicite az „egyetlen” román történelemhez) való visszatérést sürgető befolyásos újságíró,¹⁷ illetve a médiavisszhang nyomán a szerzőket az utcán feltartóztató sétálók, a tankönyv ellen tüntető (de azt csupán pletykákból ismerő) „szülők” és a Kolozsvárral szomszédos szamosújvári börtönnek – a tankönyvet ugyancsak pletykákból ismerő, de „a román nemzet uralkodóinak tankönyvbeni megjelenítése ellen” hevesen tiltakozó – foglyai között. Nemcsak a hivatásos közösségek presztízisdeficitje az informalitásnak ez a felfokozottsága (noha ez is – amint a későbbiekben jelen fejezet zárásaként emellett érvelni fogok), hanem a nemzetiként értelmezett történelem „professzionálizálhatatlanságának”¹⁸ erősen érvényesülő képzete:

¹⁷ Erről I. Vasilescu, Mircea: Cum se naște un 'caz'. *Dilema*, 1999 október 29 – november 4., 3.

¹⁸ A professzionálizáció lehetséges kérdésirányait e vonatkozásban számomra legtalálékonyabban felvető munkák: Burrage, Michael – Torstendahl, Rolf (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of Professions*. London, 1990.;

eszerint a logika szerint (amelyről távolról sem állítanám, hogy kizárólagosan romániai környezetben bukkant volna fel) a nemzetiről való tudás a tudásnak olyan fajtáját jelöli, amelyekbe mindenki (legyen az történész, politikus, polgármester, újságíró vagy – horribile dictu – raboskodó hétköznapi ember) egyforma joggal és erővel szólhat bele. Ebben az érvelési rendben a történésznek egy, a korai hivatásosodásra emlékeztető szerepet szánunk: az aktív nemzetépítést; minden, ettől eltérő érvelésmód a közösség bírálóinak vagy potenciális tönkretételének számít. A hivatásos szakembereknek nem véletlenül marad kevesebb terük ebben a vitában: hiszen olyan közegben és olyan műfajokban kellene megszólalniuk, amelyekre szakmájuknak nem voltak rafinált, kidolgozott, átgondolt műfajai, megszólalási pozíciói, (hiszen a szakma hivatásosodásának kezdeteitől fogva azokat a kérdéseket, ahol az ilyen műfajok megjelenhetek volna, eleve peremkérdésnek szánták egykoron: például a történelem népszerűsítését). Ez az érvelési mód adott az informálisnak akkora szerepet a történelmi tartalmak kommunikálásában, amekkorát az például a kolozsvári nemzetépítési vitákban kapott, az informálisnak ez a fajta domesztikálása tette a pletykát és a rémhírt a történelmi (és kiemelten a nemzeti, illetve az etnikumközi aspektusokat érintő nemzeti) tartalmak markáns – és hitelesnek felfogott – kommunikációs közegévé, illetve ugyanez a mechanizmus teszi érthetővé, hogy a nemzetivel összefüggésbe hozott történelemben miért vállalt szerepet egy specialistának, hivatásosnak nem minősülő polgármester, de főként azt, hogy szoborállítási illetve a tér nemzetiesítését, e nemzetiesítés történelmi magyarázatát nyújtó megnyilatkozásai miatt és hogyan találhattak széles elfogadásra és hogyan nyerhettek státust hosszú időn keresztül. Szetvetszky Zsuzsa kitűnő pletyka-monográfiájának egyik kitétele mentén gondolva végig a helyzetet: a hivatásosok jó évtizedes kudarcos hozzáállása a kolozsvári nemzetépítésben szerepet játszó, a tér nemzetiesítését magyarázó történelmi tartalmak egy részéhez onnan is magyarázható, hogy a kommunikálásukban, forgalmazásukban oly nagy szerepet játszó pletyka (mint mindig) közösségfüggő kommunikatív műfajként¹⁹ működött, s mivel

---

McClelland, Charles – Siegerist Merl – Hannes, Stephan (Hrsg.): *Professionen in modernen Osteuropa/Professions in Modern Eastern Europe*. Berlin, 1995.; Perkin, Harold: *The Third Revolution. Professional Elites in the Modern World*. London/New York, 1996.

¹⁹ „A pletyka megkülönböztető erővel bír. Elhelyez az adott közösség hatalmi viszonyaiban is: mihez képest, hol vagyok érintve [...] Háló és szövetség is egyben az

a szöveg paratényezőinek értelemgeneráló szerepük volt létrehozásában, fenntartásában és forgalmazásában, emiatt cáfolhatatlanná, egyáltalán a tudományos diskurzusban megragadhatatlanná váltak ezek a tartalmak. Másfelőlről emiatt viszont egyfajta hiátust betöltőként voltak értelmezhetőek, így meg a történetírás hivatásos válfajaival nem találkozó vagy azokat nem értők körében rendkívül megnőhetett a státusuk. A hivatásos történetírói beszédmód és értelmező közösségek presztízsficitje lehetett a másik nagyon fontos tényező abban, ahogyan a kolozsvári értelemadási folyamatokban felerősödött és különleges státusúvá váltak a nemhivatásosak, a professzionalitástól akár távol eső tartalmak és a hasonló jellegű műfajok e tartalmak forgalmazásában.

A helyzet maguknak az informális műfajoknak és az őket hordozó közegeknek a természetéről is elmondhat valami izgalmasat, s láthatóvá tehet egy érdekes, e gondolatmenet számára is fontos fordulópontot. Rendkívül érdekes ugyanis látni, hogy miközben a populáris kultúrának rendkívül erős irányzatai – egyébként teljes joggal – ezen kultúra-típus szubverzív, az elit tartalmakat kikezdő jellegét hangsúlyozzák,²⁰ a tankönyv-vitában feltérképezett kontextusokban a pletyka és a rémhír, illetve a nemzetinek a hozzájuk rendelt tartalmai és vizuális ábrázolásformái nemcsak kikezdték a szakma történelem-képzeteit, hanem a szokásosnál is erőteljesebben *konzerváltak* egy beszédmódot, a nemzetinek egy átmentett szemléletét – amelynek a felülvizsgálhatósága, revideálhatósága, egyáltalán szakmai jellegű kezelése épp azért lehetett nehéz, mert a médiumoknak egy, az akadémiai közegetől teljességgel elütő típusában jelentkeztek, olyan műfajokban, amelyekkel a bevett, szokásos módokon nehezen lehetett vitába szállni vagy cáfolni. A pletykának és a rémhírnek tulajdonított magas hitelérték a történelmi tartalmak kommunikációjában a szimbolikus térfoglalás és nemzetiesítés kolozsvári eseteiben valószínűleg még egy igen nyomós ok folytán tudott akkora erővel működni, amekkoráival működött egészen a kukák nemzetiesítési kísérletéig. Az informalitás ezen műfajai ugyanis nem elsősorban bukkannak fel ilyen

---

adott csoporton belül [...] [szükséges hozzá] egy természetes csoport, és azon belül a többé-kevésbé köcsönös bizalom, az azonos helyzetmegítélés, az azonos érték- és érdekrendszer, valamint az információk visszacsatolásának lehetősége.” Sztvetelszky Zsuzsa: *A pletyka*. (Kognitív Szeminárium 3.) Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2002. 47.

²⁰ Bahtin, Mihail M.: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Rabelais és Gogol: a szó művészete és a népi nevetéskultúra*. Budapest, Osiris, 2002.

léptékben. A késői szocialista Romániáról szólva több szerző is rendkívül meggyőzően jelzi, hogy az informálisba hogyan épültek bele történetileg erőteljesen a hitelességnek különféle mértékére utaló kommunikációs kódok. Kligman például a születésszabályozás ekkori esetei kapcsán értelmezi, hogy főként az 1980-as évek Romániájában az informális-hoz hogyan kötődtek a hitelesség tényezőjét, miközben a hivatalos kommunikációs csatornák hírértéke elsékélyesedett. Tehát nemcsak arról van szó, hogy a pletyka ténylegesen hírértékű és hiteles kommunikációs forrás volt, hanem ilyenként is *percipiálták, ilyen státust tulajdonítottak neki, s ez – ha érvelésem korrekt volt – nem maradt következmény nélkül az 1989-et követő időszakban sem.*²¹

A tankönyv-vita működése azonban elfedett valami nagyon fontosat, ami a nemzetiszínű kukák körüli eszmecserekből utóbb vált egyértelműen érzékelhetővé: a szerzőkről, a nemzetállam megbontásáról és meggyalázásáról forgalmazott pletykáknak, rémhíreknek és gesztusoknak elsősorban a konzervatív ereje érvényesült, hiszen felerősíteni látszottak a nemzeti tartalmak védelmét, noha a nemzeti nagyelbeszélés kánoni történettípusait, narratívumait aláásó szubverzivitása is letagadhatatlanul jelen volt.

Ez a szubverzív erő válik érzékelhetővé a nemzetiszínű kukákat tematizáló, nem szakértelmiségi elittel készített interjúkban. Itt olyan pletykák és informális történetek szolgálnak magyarázóelvként, amelyek nem etnikai tartalmúak, rendkívül változatosak és a szeméttárolók nemzeti színre festését nem feltétlenül ítélik el vagy – leggyakrabban – további, a tárolóval összefüggésbe hozott tárgyakra utalva mentik fel. Nagyon gyakoriak köztük a gazdasági tartalmú pletykák, amelyek azt hozzák szóba, hogy kinek állt profitszerző érdekléssel gyártani ezeket a tárgyakat, de – egy másfajta éllel – többen egybehangzóan arról beszélnek, hogy véleményük szerint kitűnő marketingfogás volt Kolozsvárra mint turisztikai célpontra a figyelmet felhívandó ezeket a kukákat kihelyezni. Mindkét magyarázat – noha eltérő éllel és viszonyal – egyaránt gazdasági tartalmakkal ruházza fel a vitatott kukákat, s így egyfajta fogyasztói társadalmi, és nem etnikai vagy nemzeti logikát működtet

²¹ Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley: University of California Press, 1991.; Kligman, Gail: *Politica duplicității. Controlul reproducției în România lui Ceaușescu*. Trad. Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000. [I. különösen A duplicitás politikája: nyilvános élet és személyes élet című fejezetet: 47–52.]

fő magyarázóelvként. Néhány interjúban más, hasonló tárgyak (nemzetiszínű padok, étkezési eszközök, futballabdák stb.) szolgálnak magyarázatként a látszólag zavaró, nehezen értelmezhető nemzetiszínű kukához való viszonyulás elbeszélésére. Ezek némelyikében – érdekes módon – már úgy jelenik meg a tárgyak némelyike, mint ami „stílusos”, „szórakoztató”. Nem véletlen tehát, hogy ezek a megszólalók maguk is elfogadnának, máris befogadtak hasonló tárgyakat a saját személyes életterükbe, vagy épp tudnak olyanról, aki már megtette. Ez a fajta viszony a nemzeti színekkel jelölt tárgyhoz föloldja vagy szétszórja annak nemzetiesítési kísérletét, s a tárgy – s a róla elmondható vagy az őt megjelenítő, színre vivő történet(típus) – is igen távol kerül a kolozsvári nemzetiesített tárgyak a nyilvános térbe való kihelyezésekor megcélzott nemzetépítő gesztusoktól, s velük együtt a térhasználatnak az elit nemzetépítésben ismert és gyakran hangoztatott logikáitól.

Mind a tárgyhoz kapcsolódó történetet, mind pedig a nemzetiesített tárgykultúrához való viszonyt illetően is ezt a változó, a nemzetivel szemben akár szubverzív vagy azzal párhuzamos viszonyulást működtető jelleget jól szemlélteti egy dal – amennyire meg tudom ítélni – nagy sikere 2003 elején. Carmen Șerban²² a romániai populáris kultúra egyik sajátos regiszterének ikonfigurája még egyik dalába is belefoglalta tárgyunkat, ahol egy kolozsvári szerelmi történet „autentikus” környezeteként van jelen, számos más nemzetiszínű tárggyal együtt. Az, amit a nyilvános térben egy nemzetépítési gesztusnak szántak, itt egy szerelmi történet hitelességét hivatott alátámasztani, elszabadul eredeti, megcélzott jelentéseitől – noha bizonyára nem függetlenül attól, hogy tárgyként – s ezt már a korábbiakban hangsúlyoztam, a kukák nemzetiszínűre festését elítélő vagy ironizáló beszédmódok vizsgálatakor – már eleve a nemzetépítés hagyományos tárgykultúrájának a peremén volt található.

A 2003. évi háziipari termékek kolozsvári vásárának egyik érdekes színfoltja volt Doina Colescu, az a Neamt megyei vállalkozó, aki bőrből készített (és együttesként árusított) nemzeti színű cipőivel és táskáival

²² Carmen Șerban népszerű, több platinalemezt is magáénak tudható manea-énekesnő. A *manele* (ritkábban egyszámban említve: *manea*) értelmiségi körökben hevesen és gyakran bírált, sajátos, az utóbbi évtizedben hatalmas romániai karriert befutó zenei stílus, kendőzetlen szövegekkel és gyakran expliciten erotikus táncstílussal. Rendkívül kevés értelmezés született róla mint kulturális jelenségről, noha számos közegben – érdekes módon például egyetemista körökben vagy tömbmagyar romániai vidékeken – is töretlen a népszerűsége.

hívta fel magára a figyelmet. A vele készített beszélgetésünkben teljes egészében divat- és vállalkozástörténetként (és nem etnikai vagy nemzeti történetként) beszél el a nemzetiszínű cipők és válltáskák gyártásáról: e tárgyak divatját említi magyarázatként, de úgy hogy közben teljes egészében kiiktatja az etnikai vagy nemzeti tartalmakat: „retró stílusúnak” nevezi cipőit és válltáskáit, tehát valamiféle múltat vetít mögéjük, de ez a múlt már nem nemzeti tartalmakkal telített. Ugyanakkor azon bevallott célját, mely a kolozsvári háziipari termékek 2003. évi vásárára vonzotta, hogy Gheorghe Funar polgármestert meggyőzze, vásároljon hivatalnokai számára nagy tételben is ilyen tárgyakat, kizárólag gazdasági motivációjúként emlegeti, nem ruházza fel semmiféle etnikai vagy másfajta szimbolikus értékkel.

Úgy tűnik tehát, hogy miközben a kolozsvári nyilvános terekben az utóbbi másfél évtizedben a nemzetépítésnek és szimbolikus térfoglalásnak szokatlan, gyakran meghökkentő esetei tűntek fel, e tárgykultúra megjelenése a nemzetépítésben egy kevésbé várt fordulatot is hozott. Nemcsak a tárgyak és a tér voltak nemzetiesíthetők, hanem fordítva is működni kezdett a folyamat: ugyanezek a tárgyak a saját, korábbi kulturális regiszterükből hozott jelentéseiket is elkezdték érvényesíteni. Olyanokat, amelyek a szórakozással, a közvetlen használati értékkel vagy épp az öncélúsággal függnek össze, összekusálva a politikai vagy szakmai elitnek a nemzeti színekkel és a nemzetépítés tárgyi környezetével kapcsolatos klasszikus előfeltevéseit.

Eltérő kulturális logikák és a nemzetépítés új arcai

Érveim afele mutatnak, hogy az utóbbi másfél évtized hírhedtté vált nemzetiesítési törekvéseiben – nem firtatnám, hogy akarva vagy akaratlanul – nemcsak dichotomikus etnikai (és egyáltalán: nemcsak etnikai) logikák működtek.

Nem tagadom, hogy ilyenek is, noha a társadalmi csoportok eltérő nemzetépítési gesztusai felől az etnikai folyamat sokkal megosztottabbnak tűnik, mint a napisajtó és a politikai értelmezők felől egykor látszott: kevésbé bipoláris, nemcsak magyar-román, hanem társadalmi csoportokra bomló, keresztveződő nemzet-reprezentációs stratégiák tagolják erőteljesen. Az eltérő kulturális logikák nem feltétlenül esnek egybe az etnikai határokkal, illetve maguk az eltérő kulturális logikák ugyanolyan erőteljes törésvonalat hozhatnak létre, mint az etnicitás logikái.

Úgy gondolom, hogy az, hogy egyáltalán valaki számára felötlődhetett a kukáknak (vagy a nemzeti nagyelbeszélések hagyományos tárgykultúrájából ugyanilyen módon hiányzó nagy méretű szeméttárolóknak, futball-labdáknak, utat borító kockaköveknek, padoknak, útszegélyező rúdoknak, poharaknak, napernyőknek) a nemzetépítési folyamatokba való bevonása, s hogy voltak olyanok, akik magától értetődőnek tartották mindezt (illetve mindaddig magától értetődőként kezelték, amíg a kukák és szeméttárolók kapcsán tiltakozó – elsősorban – értelmiségi közösségekkel nem szembesültek), érzékletesen jelezheti, hogy a nemzeti színekben pompázó kuka elsődleges kontextusa nem az elitkultúra nemzetértelmezése (vagy nemzetértelmezései/nemzetfogalmai) volt(ak): a populáris kultúrának olyan játékterébe ágyazódott be, amelynek bizonyos szeletéből nem tűnhetett meghökkentőnek, kivitelezhetetlennek, netán blaszfémikus tartalmúnak a vele való élés.²³ Épp azért ajánlottam értelmezéséhez a populáris kultúrának azt a történetkultúráját és ezen belül is olyan – a korabeli hasonló kolozsvári történetekben élénken jelenlevő – történettípusait, amelyek felől érthetővé vált logikája, amelyekbe beleágyazhatónak tűnt. Azért is fontosnak tartom mindezt, hogy egy olyan, kevésbé normatív jellegű közegben tudjunk figyelni rájuk, amely nem eleve elfogadhatatlannak, tűrhetetlennek vagy épp nevelésesnek minősíti a gesztust, hanem természetesnek, s efelől érthetőnek, beláthatónak mutatja a logikáját: kulturális gesztusok bonyolult szövevényeként próbálja érteni.

Nem az volt a célom, hogy integráns, rendszerszerű magyarázatot adjak arra, hogy a szóbanforgó tárgyak nemzetiesítésének mechanizmusai hogyan is működtek az utóbbi másfél évtized adott pontjain,²⁴ hanem

²³ Személyileg is visszaigazolható némiképp a hipotézisem. Nem feltétlenül arra kell figyelniünk, hogy a számos szobor állításáról és a nemzeti színeknek a tárgykultúrában való gyakori használatáról elhíresült egykori polgármester egyetemi oktató és az agrártudományok jeles doktora (noha az sem lehet mellékes, hogy származása és formációja nem klasszikus humán értelmiségre vall, s így efelől nézve sem meglepő, hogy az általa a *nemzetiről*, annak reprezentációiról gondoltak számos esetben meghökkentették a humán értelmiségieket – mindezt természetesen nem evaluatív, hanem leíró, a történéseket értelmező jelleggel említem), hanem hogy alapvetően nem értelmiségi csoportokat céltzott meg.

²⁴ Ilyennel már többen, többféle jellegű értekező prózában és szempont fölvetésével próbálkoztak, akár azzal a lehetőséggel is termékenyen élve, hogy aktív szereplői voltak az általuk értelmezett folyamatoknak. A gondolatmenetem számára legtermékenyebb – néhol kultúratudományi vagy antropológiai jellegű és a jelenéget mint kulturális, értelmezendő és értendő helyzetet megközelítő, a nagyon

hogy egy szűk (és emiatt e keretekben végiggondolható) és valamekkorra heurisztikus erővel rendelkező perspektívából mutassak rá egy jelenség működésére. Ismétlem: az foglalkoztatott e gondolatmenetben, hogy az elbeszéltség adott formációi hogyan határolják be a kommunikációs helyzet lehetőségeit, s hogy a kommunikáció adott helyzetei, s (a) tárgyak által ezekben nyert jelentések hogyan ragadhatók meg általában a kommunikációs folyamat pragmatikája, az elbeszéltség, s ezen belül a műfajok, jelen esetben különösképpen az informális műfajok felől (s kevésbé foglalkoztattak az olyan típusú kérdések, hogy kinek is lett volna igaza ezekben a vitákban, milyen minőségű érvek kerültek elő, tehát kerültem az etnicizáló és evaluatív perspektívát).

Ezt amiatt is nagyon fontosnak tartom, mert arra az egészen új és izgalmas helyzetre hívhatják fel figyelmünket, amelyben a nemzetépítés bevett és jól ismert stratégiai és egyáltalán maga a folyamat radikálisan újszerű, a fogyasztói kultúrának, a piaci logikáknak vagy épp a globalizáció topológiáinak legújabb eljárásaival találkozva kezd el működni, a nemzetépítésnek olyan irányait, helyzeteit, szövegtípusait, tárgyi világát és a mindezeket értelmező történeteket, narratívákat generálva, amelyek újragondoltathatják a nacionalizmus-elméletek bevett előfeltevéseit is a nemzetépítés közegeiről, szövegvilágáról, érvrendszeréről, fogyasztóiról, forgalmazóiról és nem utolsósorban kortárs, modernség utáni tárgyi kultúrájáról.

---

is csábító konkrét politikai (és etnocentrikus) áthallásoktól magukat távotartó – értelmezések: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-dekonstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005. [különösen felvezetőjét: Feischmidt Margit: *A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben, 7–32.*]; Paraiianu (2001) i. m.; Szilágyi N. Sándor: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

SZEMLE

GIDÓ ATTILA

Kollázs a háromszéki zsidóság történetéhez

Féder Zoltán: *Zsidók Háromszéken*. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény. Charta, Sepsiszentgyörgy, 2006. 758.

Két évvel az izraeli magyar nyelvű zsidó-történelmi munkákat számba vevő bibliográfiai kiadványa után,¹ Féder Zoltán maga is új tétellel gazdagította a közösségtörténetek lajstromát. Kétségkívül, a magyar nyelvű zsidó történetírás nyereségei közé sorolható a háromszéki zsidóság múltját több mint hétszáz oldalon tárgyaló kötet.

Féder Zoltán 1931-ben született Budapesten, gyermekkorát viszont a háromszéki Sepsiszentgyörgyön töltötte, itt végezte iskoláit és itt vészelte át a holokausztot. 1955-ben a kolozsvári Agrártudományi Intézetben mérnöki diplomát szerzett, majd 1977-es alijázásáig különböző erdővidéki mezőgazdasági egységeknél töltött be vezető funkciókat. 1977-ben az izraeli Rehovotban telepedett le családjával együtt és kutatómérnökként dolgozott egészen nyugdíjazásáig. Szaktanulmányai mellett különböző témájú publicisztikákat is közölt, előbb a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör*ben, majd a Marosvásárhelyen megjelenő *Új Élet*ben és a tel-avivi *Új Kelet*ben.

Jellemző módon, az erdélyi zsidó közösségtörténetek szerzőinek többsége nem képzett történész, hanem különböző tudományos pályákról került elő. Egy-egy kiadvány minősége és tematikai fókuszpontja között ezért igen lényeges eltérések figyelhetők meg. Ha kategorizálni kellene az erdélyi zsidó közösségek történetével foglalkozó könyveket, akkor a többségüket a jizchor-irodalom vonulatába illeszthetnénk be a legkönnyebben. Féder Zoltán esetében viszont nem ilyen egyszerű a helyzet. Ez nem csupán egy holokausztra összpontosító és ez által szenvedéstörténelmi

---

¹ Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban*. Két bibliográfia. Tel-Aviv, Eked Kiadó, 2004.

megközelítést választó munka, hanem tényleges levéltári forráskutatáson, sajtófeltáráson és irigylésre méltó bibliográfiai tájékozottságot sejtető könyvészeti hivatkozásokon alapuló történeti kiadvány.

Bodor Pál egy 2006. augusztusi blogjában *enciklopedikus műként* kategorizálta Féder Zoltán könyvét.² A szerteágazó forrásanyag felkutatása, összegyűjtése hatalmas és metikulózus munkát igényelt. A könyv megírásához romániai, izraeli és magyarországi levéltári anyagok mellett 19. és 20. századi székelyföldi sajtókiadványok híradásait is felhasználta Féder. Hasonló volumenű és értékű kiadvány Jicchák Perri munkája óta nem foglalkozott a székelyföldi zsidósággal.³ Talán nem véletlen, hogy Féder Zoltán könyvét is a marosvásárhelyi zsidóság történetét megíró professzor lektorálta.

A szerző ismeri és elismeri saját korlátait, de talán túlságosan is szerény, amikor csupán szöveggyűjteménynek szánja könyvét. Valóban, egy olyan kiadványt tarthatunk a kezünkben, amely összeválogatott textusokból épít fel egy történeti folyamatot, a szerző pedig szerkesztőként, vagy inkább olyan narrátorként jelenik meg, akinek feladata az egyes szövegrészletek felvezetésére és kontextualizálására korlátozódik. Bizonyos szövegrészekről eltekintve, Féder Zoltán alig mutatkozik meg mint szerző, mint történet-író, ritka kinyilatkozásai (pl. a *Zárszó* végkövetkeztetései és kérdésfeltevései) viszont nem amatőr, hanem (történet-)értő és értelmező képességeket sejtetnek. Ezért is érthetetlen számomra, hogy miért nem próbált meg határozottabban részt vállalni saját narratívával a könyvben.

A szöveggyűjteményként, „adatforrásként” meghatározott kiadvány fő jellemvonása a tematizált és kronologikus sorrendbe rendezett szövegek, szövegrészletek összefüggő történetként való megjelenítése. Ezáltal egy olyan történetismereti anyag jött létre, ahol a szerző kommentárjai, felvezető mondatai lendítenek át az eltérő eredetű és műfajú passzusok okozta töréseken.

Féder könyvét egy fejlődéstörténet állomásaként is fel lehet fogni: nem szigorúan vett történelmi mű, hanem szöveggyűjtemény, mely túllepi a jízchor-irodalom kereteit, közelít a szakmunkák, a „hivatásos” történetírás felé. Mindemellett személyes vonatkozásokat, „névre szóló történeti megemlékezést” (743.) is tartalmaz, mintegy jelezve, hogy a szerző

² Diurnus: A csodafénykép. 2006. augusztus 29. 20:16. http://diurnusblog.nolblog.hu/?post_id=14888

³ Jicchák Perri: *A marosvásárhelyi zsidóság története*. II. Tel-Aviv, Bet Lohame Ha-gettaot, 1977.

nem veti el teljes mértékben a jizchor-irodalom eszköztárát. A népirtás háromszéki áldozatai, ugyanúgy, ahogy Löwy Dániel kolozsvári, vagy Csirák Csaba szatmári zsidói,⁴ nevesítve szerepelnek Fédernél.

A könyvben, tartalmát tekintve, három, megközelítőleg azonos idősíkon mozgó, fejezetek mentén behatárolható kép különíthető el. Az első kép (1–2., 4–5. fejezetek), amelyet a *kint és bent* ellentétpár mentén nevezhetnénk *külső képnek*, a történelmi, külső keretekre helyezi a hangsúlyt és elsősorban a zsidók betelepülésének körülményeit, a háromszéki társadalomban elfoglalt helyét vizsgálja. A képben helyet kap a holokauszt és a második világháború utáni újrakezdés is, de elsősorban a külső tényezők (hatóságok, helyi lakosság) által kiváltott sorseseeményekre összpontosít.

A zsidók háromszéki jelenlétének első írásos emléke egy 1690-ben keltezett kőröspataki panaszlevél, melyben egy Mariann nevű moldvai származású zsidó asszony kér segítséget az erdélyi rendektől. A panaszlevél tartalma alapján Féder Zoltán a zsidók háromszéki megjelenését 1684-re, vagy az azt megelőző évekre teszi. Folyamatos, és egyre növekvő létszámú zsidó jelenlétről a Székelyföldnek ebben a régiójában csupán a 19. század elejétől beszélhetünk. Városi megtelepedésüket viszont a század közepéig a helyi hatóságok minden eszközzel igyekeztek megakadályozni.

1850-ben Sepsiszentgyörgynek 56 zsidó lakosa volt. Az erdélyi léptékkal mérve elenyésző számú háromszéki zsidó közösség 1910-ben volt a legnépesebb. Ekkor az 1227 izraelita a megye összlakosságának 0,8 százalékát tette ki. 1941-ben az arányuk 0,7 százalékra csökkent. Többségük Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, a megye két legnagyobb településén élt.

A holokauszt mintegy 950 háromszéki zsidót, vagy zsidónak minősülő keresztényt sújtott, közülük megközelítőleg százötvenen éltek túl a deportálást vagy a munkaszolgálatot. Féder Zoltán jól dokumentáltan, igazi mélyfúrást végezve írja le a jogfosztás, gettósítás és deportálás részleteit. A közzétett dokumentumok, vagy dokumentumrészletek látni engedik a megsemmisítés apró fázisait, a helyi hatóságok aktív közreműködésével végrehajtott zsidóirtást. Az is kiderül, hogy a helyi lakosság kevés hajlandóságot mutatott a deportáltak megsegítésére. Féder Zoltán egyetlen olyan esetről sem tud, amikor keresztények zsidókat próbáltak volna bújtatni. Kisebb-nagyobb segítségnyújtásra (papok, egy-egy polgár

⁴ Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia, 2005.; Csirák Csaba (szerk.): *Szatmári zsidó emlékek*. Szatmárnémeti, Szent-Györgyi Albert Társaság – EMKE Szatmár Megyei Szervezete, 2001.

esetében) volt példa, és a személyes kapcsolatok révén általában minden keresztény közéleti embernek, társadalmi szereplőnek volt egy „zsidó-ja” (236.). A személyes kapcsolatok viszont a gettósításokkal tartalmukat veszítették, kifulladások néhány erőtlen mentesítési próbálkozásban.

Külön fejezet foglalkozik a holokausztot követő időszakkal, a sepsiszentgyörgyi hitközség újjáalakulásával, majd megszűnésével. A megyébe visszatérő zsidók többsége ebben a városban telepedett le, velük együtt pedig, 1945/46-ban néhány száz bukovinai és besszarábiai zsidó túlélő is átmeneti menedékre talált. A zsidó közösségi élet szervezeti keretei tulajdonképpen 1970-ben szűntek meg. Az alijázások révén az amúgy is csekély számú háromszéki zsidóság létszáma az 1960-as évekre néhány tíz főre zsugorodott. 1970-ben a sepsiszentgyörgyi zsinagóga (az egyetlen zsinagóga a megyében) épületét a helyi kisipari szövetkezet vásárolta meg, majd egy évvel később, 1971-ben sor került ennek lebontására is.

A második, *belső képb*n (6–7. és 12. fejezetek) Féder a zsidó közösségi fejlődés szakaszaira és a társadalmi beilleszkedés mélységére vonatkozóan válogatott össze szövegeket. Részletesen foglalkozik Háromszék vármegye status quo alapon álló hitközségének megalakulásával (Sepsiszentgyörgy) és az ehhez kapcsolódó zsidó közösségi élet fejlődésével. A fennmaradt anyakönyveket (1886–1892) és az egyes települések zsidó temetőiről készült felméréseket a számszerűsítés és nevesítés mellett mélyebb következtetések levonására is igénybe veszi. Próbálja értelmezni a sírköveken látható jelképeket, ugyanígy az anyakönyvi adatokból a betelepülő zsidóság földrajzi származására és foglalkozásszerkezetére nézve von le következtetéseket. Megállapítja, hogy amíg az első zsidók (17. század vége) Moldvából érkeztek, addig a későbbi betelepülők Magyarország és Erdély különböző részeiről elvándorolt morva és lengyel eredetű izraeliták voltak.

Az impériumváltással Erdély-szerte fellendült az addig csak néhány helyi csoportot működtető cionista mozgalom. Székelyföldön mindez fokozottabban érvényesült, mert Erdély más régióival ellentétben, gazdasági és kulturális periférikussága révén nem tudott tartós asszimilációs erőt gyakorolni a zsidóságra. Következésképpen az együttélés egy olyan formája jött létre, ahol a magyarságát állandóan igazolni, bizonyítani kényszerülő zsidóság teljes mértékben részt vett a magyar társadalmi és kulturális életben, mellette viszont egyre több jelét adta a zsidó (etnikai, kulturális) identitás felvállalásának.

Féder Zoltán rosszul értelmezi a háromszéki cionista mozgalomra vonatkozó adatait, és ezért arra a téves megállapításra jut, hogy a ré-

gióban jelentéktelen volt a Palesztina-mozgalom. Holott, több tényező is arra enged következtetni (sékelfizetők száma, különböző ifjúsági cionista szervezetek megléte, zsidó kultúrház építése 1938-ban Sepsiszentgyörgyön), hogy sem Sepsiszentgyörgy, sem például Kézdivásárhely nem volt kivétel és ugyanúgy, ahogy Székelyudvarhely, vagy Csíkszereda esetében, itt sem hanyagolható el a zsidó nemzeti mozgalom támogatottsága.⁵ Mindez nem zárja ki a magyar (kulturális) identitást, a zsidóság túlnyomó többségének „magyar integráltsága” továbbra is érvényes maradt a két világháború között.

Kint és bent találkozásának tekintem a 3. és a 8–11. fejezetekben felvezetett szövegeket. Olyan *Mi*-képet hoz létre Féder, ahol a *külső és belső világok* egymásra hatása adja meg egy közösség fejlődésének koordinátáit. A társadalmi integráltság kérdése mellett kiemelten foglalkozik a szerző az asszimiláció egy-egy fokmérőjével és a zsidókérdéssel.

A zsidóság gazdasági és közéleti szerepvállalását, rétegzettségét statisztikákon és egyéni életpályákon keresztül mutatja be. Helyi szinten mérhető gazdasági erőtt képviselő zsidóság Háromszék városaiban főként a textiliparban, élelmiszeriparban, a kereskedelemben, valamint a pénz- és hiteléletben volt érdekelt. Emellett fontos szerepet játszottak a fairpar területén is (Kommandó, Barátos, Páva, Bereck fűrésztelepei).

A zsidó emancipációt követő évtizedek Székelyföldön is a zsidóság fokozatos integrációjához és nyelvi, kulturális asszimilációjához vezettek. Az asszimilációhoz vezető út indikátoraiként Féder Zoltán a vegyes házasságok, a kitérések, a névmagyarosítások és a népszámlálások anyanyelvi mutatóit használta. Vizsgálatai alátámasztani látszanak azt a feltételezést, hogy a háromszéki zsidóság magyar identitása az első világháborút követő évtizedekben sem tört meg. 1941-ben a zsidónak minősülő keresztények aránya az országos átlag kétszerese volt és a zsidó családnevek 1/3-át magyarosították. Mindez viszont a helyi etnikai arányok és lojalitások függvényében értelmezendő!

⁵ Sepsiszentgyörgyön 1937-ben 86, egy évvel később 50, 1939-ben pedig 73 sékelt adtak el. Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a városban 400 izraelita élt. Mivel a sékelek egyfajta cionista népszámlálási eszköznek is tekinthetők, az eladott sékelek száma az adott helységeken belül élő cionisták, de legalábbis cionista szimpatizánsok számával volt egyenlő. *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája. A Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztinahivatal, WIZO Föderáció, Keren Kajemeth Leisrael, Keren Hayesod jelentése 5697–5699. évi működéséről.* Timișoara, Kiadja az EZSNSZ, 1939. 50.

A második bécsi döntésig Háromszéken nem lehet zsidókérdésről, általános kiterjedésű antiszemitizmusról beszélni. Az első világháború végéig a helyi sajtó és irodalom is határozottan elutasítja az 1880-as évek magyar antiszemitizmusát, ugyanakkor a zsidóságot gyors asszimilációra bíztatja. Erdély Romániához való csatolásával annyiban változik a helyzet, hogy az antiszemita eseményekről készült sajtótudósítások megpróbálják új kontextusba helyezni a zsidóellenes incidenseket: a távolságtartás, a „nem velünk történik mindez, nem mi tesszük” típusú megközelítések mögül kicsengenek „a mi is megtehetnénk” típusú utalások. Azonban továbbra is a nyílt antiszemitizmust és fajelméletet elutasító állásfoglalások dominálnak. 1933-ban Molnár Dénes az *Erdővidéki Hírlapban* határozottan elutasítja Paál Árpád és az *Erdélyi Lapok* kirekesztő diskurzusát és az erdélyi zsidóság magyar volta mellett érvel. Lényeges hangnembváltás a második bécsi döntés után érezhető a háromszéki sajtóban és a deportálások időpontjához közeledve egyre nagyobb méreteket ölt az uszítás. A háború után az elhallgatás időszaka következik.

Háromszék zsidósága nem számbeli súlya révén lehet érdekes a kutatás számára, hanem a helyi keresztény társadalomba való integrálódása szempontjából. A könyv társadalomtörténetileg izgalmas kérdések megválaszolásához vihet közelebb. Többek között választ kaphatunk arra, hogy a magyar zsidóság egy periférikus közössége miként találja meg a helyét egy ugyancsak periférikus keresztény társadalmon belül? A politikai és gazdasági helyzet alakulása hogyan változtatja meg egy zárt közösség befogadókészségét?

Úgy hiszem, hogy hiányosságai ellenére, Féder Zoltán könyve kiállja a szakmai próbát. A közreadott szövegek által felkínált szintetizálás lehetősége viszont még fennáll: az anyag összegyűjtve, a munka elvégzésre vár.

BOGNÁR ZOLTÁN

Autonómia – nem kisiskolás fokon

Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*.
Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 586.

Győri Szabó Róbert legújabb munkája az Osiris Tankönyvek sorozatban látott napvilágot. Az impozáns terjedelmű kötet a Zsigmond Király Főiskola kiadásában 2004-ben megjelent *Nemzet és kisebbség, autonómia és regionalizmus Európában* című főiskolai tankönyv (297 o.) átdolgozott és kibővített változata.

Néhány meglepő hiányossága ellenére a *Kisebbség, autonómia, regionalizmus* kötet az európai autonómia-megoldásokat, illetve az Európai Unió és egyes tagállamainak regionális politikáját legátfogóbban tárgyaló magyar nyelvű munka.

Szerkezetét tekintve a kötet előszóából, hat fejezetből és a függelékből áll. Az első fejezetben, *Fogalmi alapvetés: nemzet, nemzetállam, önrendelkezés, autonómia* (19–81. o.) a szerző kísérletet tesz a címben említett, illetve az azokhoz kapcsolódó fogalmak tisztázására, egyfajta elméleti keret felállítására. A második fejezetben, *Kisebbségvédelem, autonómia a nemzetközi jogban* (82–110. o.) a kötet témájához mérve megfelelő áttekintését adja a kisebbségvédelemre vonatkozó nemzetközi „kemény” és „puha” jognak. A szerző röviden foglalkozik az első világháború előtti és utáni nemzetközi kisebbségvédelemmel, majd részletesebben a második világháborút követő időszak fejleményeivel (pl. ENSZ, Európa Tanács, EBESZ dokumentumai). A harmadik és negyedik fejezet – *Autonómiák, speciális státusok Nyugat-Európában* (111–396. o.); *Autonómiák, speciális státusok Közép- és Kelet-Európában* (397–471. o.) – a kötet legértékesebb része. Több mint háromszázötven oldalnyi kazuisztika, bemutatásra kerülnek a szerző

által „konszociális mintaállam”-nak titulált Belgium, Finnország, Svájc, az Egyesült Királyság, Spanyolország, Olaszország, Franciaország, Dánia, Észtország, Moldávia, Ukrajna, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Macedónia, Horvátország és Szlovénia területén fellelhető, általam etnikai vonatkozásúnak nevezett autonómia-megoldásai. A szerző rengeteg információt gyűjtött össze, magyar nyelven még nem jelent meg olyan munka, amely az európai autonómia-megoldásokat egy helyen, ilyen részletességgel bemutatná. Az ötödik fejezetben – *Kisebbségi jogok, autonómia Magyarországon* (397–471. o.) – a magyarországi kisebbségvédelmi rendszer részletes és átfogó bemutatását találjuk. A magyarországi nemzeti kisebbségekre és etnikumokra vonatkozó fontosabb tudnivalók felvázolását követően foglalkozik a parlamenti képviselőtük megoldására irányuló kísérletekkel, a kisebbségi törvény kidolgozásának állomásaival, majd ismerteti az elfogadott törvény és eddigi módosításainak tartalmát.

A hatodik fejezetben – *Regionalizmus, régiók az európai unióban és tagállamaiban* (472–557. o.) – a regionalizmus tárgyköréhez tartozó fogalomtisztázásra, elméleti alapvetésre kerül sor. Áttekinti a regionalizáció okait és céljait, bemutatja az Európai Unió tagállamainak egyes megoldásait, ismerteti a régiók szerepét az európai integrációban, a kapcsolódó uniós intézményrendszert, a határokon átívelő regionális együttműködések európai intézményeit.

A kötet függelékében az európai és magyarországi kisebbségekre vonatkozó adatokat közli a szerző, sajnos a forrásokat nem mellőzi.

Nem kétséges, hogy ez a tankönyv referenciamunkának fog számítani, ennek ellenére számos hiányosságra figyelhetünk fel.

A kötet két furcsasága már a jól tagolt és kellően részletes tartalomjegyzék tanulmányozásakor feltűnik.

Az első furcsaság: az *Autonómiák, speciális státusok Közép- és Kelet-Európában* című, negyedik fejezet utolsó alfejezete a *Határon túli magyarság: ahol nincs autonómia, de léteznek autonómiaigények* címet kapta. A fejezet címe alapján az olvasó nagy valószínűséggel arra következtet, hogy ebben a részben a jogilag létező megoldásokról lesz szó. Talán szerencsésebb választás lett volna a kárpát-medencei magyar autonómiatörekvéseknek külön fejezetet szentelni, vagy pedig a kötet tematikájába nem feltétlenül illeszkedő negyven oldalas részt a függelékben közölni.

A második furcsaság kevésbé zavaró: első ránézésre talán teljesen természetesnek tűnik, hogy a szerző a magyarországi kisebbségvédelmi megoldásokkal külön fejezetben foglalkozik. Azonban módszertan-

ni szempontból megkérdőjelezhető a Nyugat-Európa; Közép- és Kelet-Európa; Magyarország felosztás szükségességére. Több szempontból is igazolható a nyugat-európai, illetve a közép- és kelet-európai példák külön fejezetben való tárgyalása, azonban a kötet jellegéhez jobban illett volna a magyarországi autonómia-megoldást a közép- és kelet-európai példák között tárgyalni. Ugyanakkor el kell ismerni, a Magyarországgal foglalkozó, több mint hetven oldalas szöveg említett fejezetbe való besorolása még aszimmetrikusabbá tette volna az egységes szerkezetűnek a legnagyobb jóindulat mellett sem nevezhető esettanulmányokat tartalmazó fejezeteket.

A módszertani problémákra áttérve, amennyiben az olvasó előzőleg nem lapozott bele a kötetbe, az első fejezet meg fogja lepni. A kellemetlen meglepetés nem más, mint a jegyzetapparátus hiánya. Sajnos az összes fejezetet, sőt a függelékét is ez jellemzi.

Az első fejezetben összesen nyolc lábjegyzettel találkozhatunk, ebből mindössze egyetlen egy hivatkozás jellegű, azt is egy alfejezet címéhez rendelte a szerző, szövege pedig a következő: „*A fejezet elsősorban Romics Ignác összefoglalására támaszkodik (Romics 1998).*” (49. o.). Ha az olvasó ezek után mégis abban reménykedne, hogy a szerző a későbbiekben amerikai jegyzetet használ (a főszövegben, zárójelben közölt hivatkozás), csalódnai fog. Az első fejezetben a főszövegben egy-egy gondolat vagy idézet összefüggésében többnyire van utalás arra, hogy kitől származnak, azonban nem minden esetben név szerint. Az azt követő fejezetekben viszont néhány kivételtől eltekintve pusztán az irodalomjegyzékre támaszkodhatunk. Ilyen például a *Határon túli magyarság, a többségi nemzetek és az anyaország* című alfejezet (387–396. o.), amelyet nagyrészt Bárdi Nándor *Tény és való* című, a budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténetével foglalkozó kötete inspirált.¹

Az etikai vonatkozásoktól eltekintve, kizárólag a gyakorlati szempontokat tartva szem előtt, a részletes bibliográfiai jegyzetek mellőzése az adatok, statisztikák esetében a leginkább zavaró, hiszen a téma iránt érdeklődőknek pusztán a kötet alapján nem áll módjukban elérni a megfelelő forrásokat. Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy ez semmiképpen sem tekinthető az Osiris Tankönyvek sorozatra általában jellemző gyakorlatnak.

¹ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.

A *Kisebbségi jogok hierarchiája* című alfejezet, a felvezető rész legnagyobb része hivatkozás nélküli parafrázis. Kérdés, hogy egy egyetemi tankönyvben rábukkanhatunk-e olyan mondatokra, melyek más szerző tollából származnak, de nem csak hogy egyáltalán nem találunk hivatkozást, de még csak az idézőjelek sincsenek kitéve: „*A lehetséges kisebbségi jogok különböző formái hierarchiát alkotnak abban az értelemben, hogy a csekélyebb jogoktól az átfogóig terjednek.*” (62. o.) Eredetiben Vincze Hanna Orsolya fordításában Georg Brunner és Herbert Küpper *Európai autonómia-megoldások: A kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája*² című tanulmányban olvashatjuk.

A könyv legkritikusabb kérdései a fogalmi problémák. Az első fejezet röviden áttekinti a nacionalizmus európai térhódításának történetét, a nemzet objektív és szubjektív ismérveit, ismerteti a nacionalizmuselmélet szakirodalmának legfontosabb munkáit.

A kötet címe alapján az olvasó joggal várhatná el, hogy a fejezet föderalizmussal, regionalizmussal, autonómiával foglalkozó része szisztematikusan, részletekbe menően tárgyalja a felvetődő kérdéseket. Ezzel szemben a szerző mindössze egy oldalnyi alfejezetben, *Föderalizmus/Regionalizmus* alcímmel (58–59. o.), meglehetősen semmitmondóan tárgyalja a föderalizmus és regionalizmus fogalmát. A két fogalmat felcserélhetőnek tekinti, erre utal az alcím is. A föderális állam kapcsán a következőket olvashatjuk: „*A föderális államban az ország egész területe egyenrangú és a külső önrendelkezés jogával felruházott tagállamokra tagolódik. Az egy tömbben élő, egy adott tagállam területén többséget alkotó kisebbség számára ez a belső önrendelkezés legmagasabb szintje.*” (58. o.). Azonban a szuverenitás és az önrendelkezés fogalma tudományos értelemben nem tekinthető egymás szinonimájának. Az államok szuverének, az önrendelkezés joga a népet illeti. Ezenkívül a tagállamok nem minden esetben tekinthetők egyenrangúaknak, a vonatkozó szakirodalomban megkülönböztetik a szimmetrikus és aszimmetrikus föderációkat. Az utóbbiak esetében egyes tagállamok nagyobb mértékű önállósággal rendelkeznek, mások kisebbel.

Még egy súlyos tárgyi tévedésre ki kell térnem, melyet a következő bekezdésben a szerző implicite megismétel („*a föderációk tagállamaival szemben] autonóm régiók nem élhetnek a kiválás jogával*” 58. o.): a föde-

² Georg Brunner – Herbert Küpper: *Európai autonómia-megoldások: A kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. Magyar Kisebbség*, 2004, 1–2. sz. [http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2004_1-2_27_brunner.pdf] (2006.02.02.)

ralizmus nem jelenti egyben a szecesszió jogának elismerését. Hogy egy föderációban biztosított vagy sem a kiválás joga, az kizárólag attól függ, hogy az illető ország szövetségi alkotmánya azt garantálja vagy sem, az esetek döntő többségében nem biztosítja. Megengedi például Etiópiában minden tagállam számára és Kanadában Québec számára, azonban sem Belgiumban, sem Svájcban, sem Bosznia-Hercegovinában nem engedi meg. Utolsó megjegyzés: a föderális államokban a szuverenitás nem a tagállamokat illeti, hanem megoszlik a központ és a tagállamok között.

Rossz benyomást kelt, hogy az alfejezet körülbelül felénél bármiféle tipográfiai kiemelés nélkül külön sorban megjelenik a „Belgium” szó, pár sorral lennebb pedig a „Svájc” szó, alattuk pedig vázlatosan, pontokba szedve az illető országok néhány jellegzetessége kerül ismertetésre (59. o.). Jogosan merülhet fel az olvasóban a kérdés: miért volt szükség erre az alfejezetre? Ez a kérdés az utolsó, hatodik fejezethez érve ismét felmerül, amikor kimondottan a regionalizmusra és a föderalizmusra vonatkozó újabb, mintegy tíz oldalas fogalomtisztázó alfejezettel találkozunk. A kötetnek egyébként – a sorozat más köteteivel ellentétben – nincs lektora, illetve felelős szerkesztője.

Figyelmet érdemel az autonómia és a decentralizáció, illetve az autonómia és az önkormányzat fogalmának különbségét boncolgató rész is: „*a decentralizáció a hatalommal való szűkebb felruházást, az autonómia egész hatalmi ágak átruházását jelenti*”; „*az autonómia és az önkormányzat között ugyancsak nagy a hasonlóság. Egyesek a két fogalmat felcserélhetőnek tekintik. Az autonómia sokkal szélesebb körű jogosítványokat feltételez, mint az önkormányzat. De elképzelhető, hogy egy adott modell az önkormányzás, öngazgatás kifejezést használja, és valójában autonómiát valósít meg.*” (60. o.).

Ilyen formában egyik fogalommal sem állítható ellentétbe az autonómia fogalma. Először is: az autonómia fogalma köznyelvi értelemben önállóságot, viszonylagos függetlenséget jelent. Ez az elsődleges jelentése semmilyen diszciplína szótárában nem vész el, ugyanakkor valóban használatos az önkormányzat szinonimájaként is, amennyiben ennek szervei speciális hatáskörökkel rendelkeznek. Győri Szabó Róbert is ez utóbbi értelemben használja, mégis arról próbálja meggyőzni az olvasót, hogy a két fogalom nem felcserélhető. A problémát az okozza, hogy az autonómia terminus egyszerre használatos egy állapot leírására és egy intézmény megjelölésére.³ Amennyiben egy tömbben élő nemzeti kisebbségről beszélünk, az

³ Vö.: Bíró Gáspár: Kollektív jogok? *Vigília*, 1996, július. 496. o.

lehet de facto vagy de jure autonóm.⁴ A de jure autonómia, azaz önállóság több formában is intézményesíthető: tagállam egy etnikai föderáción belül, vagy önkormányzat egy egységes államon belül. Ez utóbbi intézményt szokás autonómiának nevezni, viszont a többi is tekinthető autonómia-megoldásnak. Tehát a szerző helyesebben fogalmazna, ha azt mondaná, hogy az autonómia, mint intézmény egy olyan önkormányzat, amelyet kisebbségvédelmi céllal hoztak létre.

Azonban nem csak kisebbségvédelmi céllal létrehozott önkormányzatokra szokták használni az autonómia terminust. Itt kapcsolható össze a legszemléletesebben az autonómia és a decentralizáció fogalma. Az önkormányzatok alapja ugyanis a szubszidiaritás elvén alapuló decentralizáció. A szuverenitását nem csak kifelé, hanem befelé is gyakorló állam, amelyet a politikai hatalmat képviselő három hatalmi ág, a törvényhozó, a végrehajtó és a bíraskodó testesít meg a megfelelő intézmények révén, ezáltal földrajzi értelemben a fővárosban, azaz a központban található. Azonban egy államon belül nem kötelező mindenről a központban dönteni és határozni. A szubszidiaritás elve éppen azt jelenti, hogy a problémákat azon a szinten kell megoldani, ahol még megoldhatóak, tehát minél közelebb az érintettekhez, minél kisebb mértékű beleszólással a nem érintettek részéről.⁵ A decentralizáció nem jelent mást tehát, mint hogy a központ átadja bizonyos hatásköreit az alsóbb közigazgatási szinteknek, hogy a területi és helyi problémákat ne a központban kelljen megoldani, hanem ott csak az országos jelentőségű ügyekről döntsenek. A kérdés csak az, hogy mit tekintenek egy-egy politikai kultúrán belül országos ügynek és mit fogadnak el területinek vagy helyinek.

Az angolszász szakirodalomban különbséget tesznek közigazgatási és politikai decentralizáció között.⁶ A közigazgatási decentralizáció csak annyit jelent, hogy a központban meghozott törvényeket meghatározott területeken a helyi és területi igényekhez igazíthatják a döntési jogkörökkel és a vezetők megválasztásának jogával rendelkező, azaz önkormányzattal felruházott közigazgatási egységek.

⁴ Vö.: Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia*. Budapest, 2001. [http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf539.pdf] (2006.02.02.)

⁵ Vö.: Hans-Joachim Heintze: On the Legal Understanding of Autonomy. In: Markku Suksi (ed.): *Autonomy: Applications and Implications*. Kluwer Law International, London-Hága-Boston, 1998. 12. o.

⁶ Vö.: *Different Forms of Decentralization* [http://www.ciesin.columbia.edu/decentralization/English/General/Different_forms.html] (2005.04.12.)

A politikai decentralizáció többet jelent, saját jogszabályokat alkothatnak az önkormányzattal felruházott közigazgatási egységek. Az állam meghatározott kérdésekben átadja a törvényhozói hatalmat az önkormányzatnak, az pedig már nem pusztán az igényekhez igazítja a központi törvényeket, hanem felülírhatja azokat. Magyarán az autonómia határain belül más jogszabályok szerint lehet élni, mint az ország többi területén, a kisebbség kultúrájához, szokásaihoz közelebb állóak szerint.

Az autonómia tehát nem tekinthető a decentralizáció vagy az önkormányzat ellentétének. Az autonómia kisebbségvédelmi intézményes megoldásként a politikai decentralizáció keretében létrehozott, többletjogkörökkel felruházott önkormányzat.

A szerző meglehetősen elnagyoltan és módszertelenül foglalkozik az autonómia és a kollektív jogok, a képviselő, az alku kérdéseivel. Sőt ejt az autonómiák geneziséről, konfliktuskezelésről, ez utóbbi kapcsán ismét hivatkozatlan parafrázissal találkozhatunk (66. o.). Az autonómia témájával foglalkozók számára *Az autonómia négy formája* című alfejezet ígérkezik a legérdekesebbnek. A szerző által megkülönböztetett formák: „személyi elvű autonómia”, „területi autonómia”, „helyi közigazgatási autonómia”, „tájegységi autonómia” (67. o.). Ez így semmiképpen sem állja meg a helyét. A probléma rögtön szembeötlik, ha ebben a vonatkozásban nem a szerző által használt „területi autonómia” kifejezést, hanem a magyar szakirodalomban ebben a kontextusban használt „területi elvű autonómia” terminust alkalmazzuk. Az autonómia formájának megállapításakor ugyanis nem a közigazgatási egységek szintjéből indulunk ki, hanem abból, hogy mi az autonómia jogának alanya. A jogalany mindössze két elv alapján határozható meg: egy embercsoport tagjainak egyéni jellemzői alapján (személyi elv), vagy azok lakóhelye alapján (területi elv), amennyiben e kettő egyszerre érvényesül, esetleg beszélhetünk egy külön formáról: a területi elvvel kombinált személyi elvű autonómiáról (pl. finnországi számik).

A Győri Szabó Róbert által bevezetett tipológiát teljességgel elhibáztottnak tartom, a témában járatlan olvasót félrevezeti. Területi elv alapján kialakított autonómiák ugyanis mind a regionális, mind a helyi autonómiák. Érthetetlen, hogy miért tekinti az autonómia két különböző formájának a „területi autonómiát” és a „tájegységi autonómiát”, amit a szerző tulajdonképpen mondani akar, nem más, mint hogy léteznek kisebbségvédelmi célzatú autonómiák és kisebbségvédelmi célzattal nem rendelkező autonómiák. Azonban a kisebbségvédelmi célzattal

létrehozott regionális, tehát területi elvű autonómiák nem formájukban, hanem státusukban és hatásköreikben különböznek a kisebbségvédelmi cézzattal nem rendelkező autonómiáktól.⁷

Ezután következik a „személyi elvű autonómiát” és a „területi autonómiát” mélyebben tárgyaló rész. A néhol Brunner és Küpper említett tanulmányára támaszkodó szöveg a témával ismerkedő olvasók számára megfelelő lenne. Azonban nem hallgatható el, hogy itt is akad néhány hibás szemléletet tükröző passzus. Azt olvashatjuk például, hogy: *„A területi autonómia ugyanakkor az állam közigazgatási rendszerébe illeszkedik”* (72. o.), két oldallal utána pedig azt, hogy *„egy unitárius államon belül a nemzeti kisebbségek nehezebben kapnak speciális státust, ilyenkor a centralizált ország többi részétől különböző, az általános közigazgatási rendszerbe nem illeszkedő külön politikai, területi egységet hoznak létre a kisebbségeknek”* (74. o.). A szerző valószínűleg félreértette az említett, igen jelentős tanulmányt, hiszen ott kétfajta területi elvű autonómiáról beszélnek: az ország közigazgatási szerkezetébe illeszkedőkről, és az ország közigazgatási szerkezetébe nem illeszkedőkről. Míg az első idézetben úgy tűnik, a „közigazgatási rendszerbe illeszkedő” azt jelenti, hogy az autonóm régió az állam része, a második idézetben már mintha a közigazgatási szerkezetre vonatkozna. Hogy is van ez?

Az ország közigazgatási szerkezetébe illeszkedő azt jelenti, hogy az állam egész területe olyan típusú mezoszintű területi önkormányzatokra van felosztva, a különbség csak annyi, hogy más a státusa. A közigazgatási szerkezetbe nem illeszkedő ellenben többnyire azt jelenti, hogy létezik egy, az egész országot behálózó közigazgatási egységek és a központ közé ékelődő köztes szint. Vagyis az autonómiával felruházott terület esetében a központi és a helyi szint között egy lépcsővel több van, ez a plusz szint hordozza a politikai autonómiával felruházott önkormányzatot.

Az idézetek kapcsán még csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy az unitárius és a centralizált jelző egy állam esetében nem használható szinonimaként. Spanyolország is unitárius állam, azonban annyira decentralizált, hogy az entitások autonómiája már-már vetekszik egyes föderális államok tagállamaiéval.

Ha az etnoregionalizmust és az autonómatörekvéseket megpróbáljuk élesen elválasztani egymástól, megeshet, hogy kissé távol kerülünk a valóságtól. A politikai decentralizáció révén létrejött, önkormányzat-

⁷ Vö.: Bíró Gáspár i. m. 498–499. o.

tal rendelkező régió tulajdonképpen politikai autonómiával rendelkezik. A jogalany ugyan úgy egy terület lakossága, mint az expliciten kisebbségvédelmi célzattal létrehozott területi elvű autonómia-megoldások esetében. Az etnikai autonómia egyetlen tiszta formája a személyi elvű, tehát kizárólag az etnikai identitáshoz kötődő autonómia. A területi elvű, mezoszintű autonómia-megoldások egyike sem tekinthető tisztán etnikai jellegűnek, azonban a semmilyen expliciten kisebbségvédelmi céllal létrehozott regionális autonómiák is lehetnek kisebbségi vonatkozásúak. Az egyes államok jogrendszere, társadalmuk politikai kultúrája eléggé behatárolja a nemzeti vagy kisebbségek által alkalmazható diskurzust.

Mindent összevetve, a kötet pozitívumait és negatívumait mérlegelve, elmondható, hogy tartalmát tekintve a témával ismerkedő olvasók számára megfelelő kiindulási alapot képez. Azonban az olvasónak mindvégig az az érzése, hogy még nincs befejezve. Nem ártott volna jobban átgondolni szerkezetét, emellett a pusztai leírásnál kívül valamiféle módszeres, nagyobb lélegzetű összehasonlító fejezetet is belefoglalni. Az elméleti rész felületes és hibás szemléletet tükröz.

Pusztán tartalmát tekintve a kötet legnagyobb erényei az egyes intézmények leírására vonatkozó részek. Azonban egyetemi tankönyvről lévén szó, véleményem szerint ez még kevés ahhoz, hogy jó könyvnek nevezhessük. Ennek három legfontosabb oka: a pusztai leírásra épül, vázlatos, emellett hiányzik a jegyzetapparátus.

Mindezekről eltekintve, erre a könyvre nagy szükség volt. A kötet hiányosságai ellenére is jelentős előrelépést jelent a magyar nyelvű, kisebbségvédelemre és regionalizációra vonatkozó szakirodalom terén. Azonban utánnnyomás helyett véleményem szerint ebben az esetben inkább a javított kiadás lenne indokolt.

GYAPAY MARIANNA

Gyógyító királyok a huszadik században

Nicolas Mariot: *Bains de foule. Les voyages présidentiels en province, 1888–2002.* [Fürdőzni a tömegben.

Az államelnökök vidéki utazásai, 1888–2002.]

(Collection Socio-Histoires dirigée par Gérard Noiriel et Michel Offerlé) Belin, Paris, 2006. 351.

Elsősorban fiatal szerzők munkáinak megjelentetésére vállalkozik a Belin Kiadó immár majd harminc kötetet számláló Socio-Histoires sorozata, amely ugyanakkor az interdiszciplinaritás feltételét is szem előtt tartja. A sorozatba jól illeszkedik Nicolas Mariot könyve, amely doktori disszertációjának átdolgozott változata. Annak ellenére, hogy a felhasznált források nagyon is történetinek mondhatók, az olvasó mégsem hagyományos történeti munkát tart a kezében. A kérdésfelvetés, a probléma tárgyalása a szociológia eszköztárát használja, néhol pedig a pszichológiai megközelítést sem nélkülözi. Így műve nem szokványos monográfia az alcímben megjelölt elnöki utazásokról, ezek inkább csupán a vizsgálat keretét adják.

A televízió és a rendszeres időközönként megjelenő közvélemény-kutatási eredmények korában élünk. Az állam vezető politikusai a technika segítségével az ország legtávolabb fekvő vidékein élő állampolgárokhoz is el tudják juttatni gondolataikat, a közvélemény-kutatások révén pedig folyamatos visszajelzéseket kapnak azokról. Adódik tehát a kérdés: vajon miért folytatják a középkor óta töretlenül országjárásaikat a francia államfők? Hogyan fogadja a tömeg az elnököt és az milyen célokkal

indul útnak? Az ujjongó sokaság ténylegesen az utazó politikust köszönti vagy az ünnep maga áll a középpontban? A könyv ezen fő kérdéseket járja körül, ezekre keresi a választ.

A problematikát megpendítő bevezetőt (*L'effervescence sociale comme problème de recherche*), amely a „társadalmi forrongás” fogalmát járja körül, két nagy fejezet követi. Az első az „utazás teológiája” cím alatt az előre megjósolt siker pszichológiai mechanizmusait tárja fel (*Théologie du voyage: les mécanismes psychologiques d'un succès annoncé*). A második fejezetben az elnöki látogatásokat mint szertartásokat elemzi a szerző, kitérve természetesen a fogadó tömeg viselkedésformáinak bemutatására is (*Liturgie des visites: les conduites acclamatives d'un contexte de liesse*). A kötet zárszava a továbbgondolás felé nyit a társadalmi alkalmazkodás kérdését tárgyalva (*A propos du conformisme*).

Bevezetőjének elején Mariot négy szemléletes példával kelti fel az olvasó figyelmét (1995 májusában Jacques Chiracot elnökké választották; 1998. július 12.: a francia futballválogatott hazai pályán győzedelmeskedett a világbajnokságon; 2001. április 21.: a francia nemzeti tizenegy az algériai válogatott fölött aratott győzelmet; 2002. május 5.: Chiracot újraválasztották). A példák sokszínűsége szembeötlő, adódik tehát a kérdés, vajon mi alapján kerül az elnökválasztások mellé a labdarúgás? Csupán a nemzeti érzés megtestesítése köti össze a különböző típusú eseményeket, vagy valami más közös is található bennük? Mariot számára a tömeg viselkedése igazán fontos, a példákon keresztül azt mutatja be, hogy mit is ért pontosabban a címben megjelölt társadalmi forrongás (*effervescence sociale*) kifejezés alatt.

Az újsághírek integráló hatásúként ábrázolják a bemutatott eseményeket, feltételezve, hogy a közös éljenezés egyben a résztvevők hasonló elkötelezettségét is tanúsítja. Problémafelvetésében ezt az állítást kérdőjelezi meg a szerző vizsgált forrásai, az elnökök vidéki utazásairól beszámoló szövegek alapján, melyek között egyaránt találunk újságírók, politikusok vagy éppen rendőrök tollából származókat. A több mint egy évszázadnyi időt átívelő forráscsoport legfőbb hasonlósága épp az általuk leírt látogatások fogadtatásában, vagyis az örökké ismétlődő éljenezésben áll, a fő kérdés is éppen ez: mi teremti meg ezt az állandó lelkesedést és milyen eszközökkel?

A probléma magyarázatáért Mariot Émile Durkheim munkásságához nyúl vissza. Bemutatja, miként gondolkodott a szociológus

a kollektív forrongásról,¹ szétválasztva a gondolat és a cselekvés fogalmát, hogy elkerülhetővé váljon a körkörös magyarázat, miszerint az ujjongás a hitet bizonyítja, az pedig az ujjongásra ad magyarázatot. A szerző egy mondatral szemlélteti a vizsgált problémát: „ha tapsolnak, akkor egyben csatlakoznak is”. Vajon kimutatható-e ennek a szerző által cáfolt állításnak valamiféle hatása az ujjongó tömegre, valamint ad-e tudományos magyarázatot vagy jár-e bármilyen következménnyel a társadalmi integrációra nézve? A szertartásoknak tulajdonított integratív funkció függ-e a közösségre átélte érzelmektől? Másképpen szólva, az együttes részvétellel, tehát a forma teremti meg az esemény közösségi mivoltát vagy mind-egyik fordítva igaz?

A szerző leszögezi, hogy a közös cselekvésnek nem szükséges előfeltétele, hogy ugyanazokat az érzelmeket éljük meg. Erre a *flahsmob* hozza fel példaként. A kifejezés egy Amerikából Franciaországba átvett jelenségre utal, amelynek lényege, hogy egymást nem ismerő emberek nagyobb tömegben összegyűlnek egy közterületen, hogy egy bizonyos mozdulatot egyszerre elvégezzenek, például egyszerre felkiáltanak vagy kinyissák az ernyőjüket. A Párizsban megrendezett *flahsmobok* elemzése által mutatja be a szerző, hogy a közös cselekvésből adódó öröm megnyilvánulása önmagában nem elegendő ahhoz, hogy elősegítse a társadalmi integrációt.

Ezen a ponton a szerző ismét társadalomtudósok munkásságára támaszkodik: Marcel Mauss és Norbert Elias társadalmi kapcsolatokról szóló meghatározásait veszi alapul, amelyek szerint azok előre meghatározott relációk a gyakorlat, a szokásjog vagy a törvények közvetítése által egymáshoz tartozó társadalmi funkciók között.² Nicolas Mariot ezt a meghatározást terjeszti ki a társadalmi forrongás fogalmára is: megállapítja, hogy létrejöttét egy tanulási folyamat előzi meg, amely az individuumokat közös cselekvésre készíteti és ezáltal társadalmi kapcsolatokat alakít ki. Leszögezi azonban, hogy mindez nem kérdőjelezi meg az ujjongók őszinteségét és spontaneitását. A szerző François Mitterrand

¹ Durkheim, Émile: *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. F. Alcan, Paris, 1912. Magyarul: *A vallási élet elemi formái*. Ford.: Vargyas Zoltán. L'Harmattan: Budapest, 2003. 1586–1953.

² Marcel Mauss és Paul Fauconnet szócikke a szociológiáról. In: *La Grande Encyclopédie*, vol. 30. Société anonyme de la Grande Encyclopédie, Paris, 1901. 165–176. Valamint Elias, Norbert: *Die Gesellschaft der Individuen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1987.

Lille városában tett látogatásának bemutatásával hozza közelebb a leírt elméleti fejtegetést, egyúttal felvezeti a két nagy, egymással bizonyos esetekben ellentétes megállapításokat megfogalmazó fejezetet.

Az alapos bevezető végén tisztázza a vizsgálat fő módszereit. Leszögezi, hogy a kérdőíves közvélemény-kutatás, melyet maga is alkalmazott a téma feldolgozására DEA³ dolgozata megírásakor, nem alkalmas a fenntebb vázolt probléma megismerésére, hiszen éppen a közös cselekvés mozdulatainak, külső jeleinek elszemélytelenedése adja a közösség érzését. El kell fogadnunk azt az állítást, hogy a résztvevők keveset gondolkodnak cselekedeteik felett. Ennek szemléltetésére a „kínai érvt” hozza fel: egy ausztrál látva, hogy egy kínai egy tál rizst helyez a temetőben egy sírra, megkérdezi, vajon azért teszi-e ezt, mert a kínaiak hite szerint így tudják táplálni a halottakat. A kérdésre egy viszontkérdés a „válasz”: vajon a nyugatiak azért tesznek virágot a sírra, mert azt tartják, hogy halottaik szeretik a virágok illatát? A szerző ezzel az anekdotával támasztja alá vizsgálati módszerének másik fontos elemét: az összehasonlítás és a relativizálás szükségességét.

Az első nagy részben az elnöki utazások mechanizmusát, sikerességét, előkészítését, a róla szóló beszámolókat mutatja be, teszi elemzés tárgyává. Kiindulási pontja négy fontos utazási beszámoló, amelyek közös vonásait abban látja, hogy mindegyik az utazók szemszögéből íródott, mindegyik követi az utazás kronologikus rendjét, valamint mindegyiknek az éljenzések ismételt bemutatása adja a legfőbb témáját. Előkerül a már korábban is ott bujkáló kérdés, hogy vajon mi adja az elnöki utazások értelmét, különösen egy olyan korszakban, amikor a televízió segítségével már a legtávolabb élő állampolgárhoz is eljuthatnak az elnök gondolatai. A választ a szerző az utazások sikerességében látja, egészen pontosan abban, hogy mivel mindig van ünneplő tömeg, az utazás műfaja nem ismeri a bukás fogalmát. A komoly előkészítések, például a városok feldíszítése, amelyek a látogatásokat megelőzik, éppen azt a célt szolgálják, hogy a közönséget az ujjongó fogadásra felkészítsék: Mariot megjegyzi, hogy az utazások előkészítői legtöbb esetben nem ellenzéki csoportoktól tartanak, hanem attól, hogy lelkes éljenzők helyett fásult tömeg fogadja az elnököt. Így érthető, hogy a szerző egy egész fejezetet szentel az utazások előkészítőinek bemutatására, szinte propozográfiai

³ Diplômes d'études approfondies: a francia, belga és svájci felsőoktatási rendszerben korábban létező posztgraduális diploma.

szintű elemzéseket végez, esettanulmánnyal szemlélteti a hivatalnokok elővigyázatosságát és azzal a megállapítással zárja a fejezetet, hogy legfontosabb feladatuk a siker maximalizálásában állt.

Külön alfejezet foglalkozik az újságírók azon csoportjával, akik az elnökökkel együtt utazva, sok esetben az ő felkérésüknek eleget téve a beszámolókat készítették. A szerző feltárja érdekeiket, elemzésében fontos szerepet kapnak azok a motívumok, amelyek minduntalan kima-radnak a hivatalos beszámolókból, az újságírók amnéziájának elemzése által árnyalt képek kapunk az őket vezérlő célokról. Ezzel összefüggésben ismerteti azokat a jellemzőket, amelyek valódi, homogén csoportként jelenítik meg az említett zszurnalisztákat.

A következő alfejezetben Mariot az elnök és környezetének érdekeivel, céljaival ismerteti meg az olvasót. Megállapítja, hogy számukra az utazás az elefántcsonttoronyból való kilépés leghatásosabb módja volt, nem csupán saját népszerűségük növelése, hanem a nemzeti összetartozás erősítése érdekében is.

A harmadik fejezetben végzi el a szerző az utazási beszámolók szövegszintű vizsgálatát. Fontos megjegyezni, hogy ezúttal nem csupán szövegekről, hanem képekről és rövidfilmekről is szó esik. Az elemzett írások között szerepelnek ezúttal ellenzékiek tollából származók is. Nagy teret kap az ünnep mint társadalmi esemény historiográfiája, a szerző kitekint arra is, hogy a látogatások, illetve az azokról készült beszámolók mennyiben járulnak hozzá a nemzeti érzés kifejlődéséhez. Vajon csupán a szövegek tulajdonítanak ennek jelentőséget, vagy magukat az ünneplőket is eltöltötte a patrióta lelkesedés? A szerző arra a megállapításra jut, hogy a résztvevők nem azonosítottak a közös éljenzésben egy olyan politikai érzést (nemzetit vagy akár állampolgárit), amelyet együtt éltek volna át a mellettük állóval, inkább az ünnepi összefüggés adta az esemény *ad hoc* politikai jellegét.

A kötet második nagy részében a befogadó közönség, a kontextus elemzését végzi el a szerző. Elsőként tárgyalja az elnök fogadásának rituáléit, szól a városi előljárók szerepéről az ünnep megszervezésében, az előkészületek finanszírozásának kérdéséről, a látogatások napjának kiválasztásáról és az elnökök fogadó tömeg nagyságáról, valamint annak változásairól a huszadik század folyamán. Az első fejezet összegzésében Mariot leírja, hogy miként fordítottak a résztvevők egyre több időt az ünneplésre, miként élték át mindjobban az elnöki látogatásokat, amelyek így egyre inkább keretét, semmint tárgyát adták az elemzett ünnepeknek.

A következő két fejezet ennek a konklúzióknak a továbbgondolása, a szerző jól követhetően mutatja be, amint a várva-várt látogató, az elnök lassanként eltűnik a középpontból, helyette az ünneplés kapja a fő szerepet. Az 1970-es évektől kezdve az elnöki utazások jellege is megváltozik, nem szemléznek többé: az elnök nem kívülállóként érkezik a városba, hanem igyekszik elvegyülni és bepillantást nyerni az emberek minden napjaiba. Az utazások „meghallgató” jellege erősödik fel, ezzel párhuzamosan eltűnik a látogatások kivételessége is, nem utolsó sorban az elnöki személy biztosításának felértékelődése okán. Miközben tehát az ünneplések mind nagyobb méreteket öltenek, egyre több és egyre többféle ember (gyermekek, különböző etnikumok) kapcsolódik be a közös ujjongásba, az elnök fogadásának szerepe gyakorlatilag kikerül a középpontból, átadva helyét az önmagáért való örömmek.

A zárszóban a szerző megvonja a vizsgálat mérlegét, kiemelve, hogy az úti beszámolók formai sajátosságait kell lebontanunk annak érdekében, hogy valódi, realista szociológiai vizsgálatot végezhesünk az előszóban feltett kérdést illetően. A konklúzió egyben továbbgondolásra alkalmas kérdéseket tartalmaz a társadalmi alkalmazkodást illetően.

A tavaly októberben megjelent kötetnek külön aktualitást ad, hogy ez év áprilisában választanak elnököt a franciák. A kampány időszakában megsokasodó politológiai, szociológiai elemzések sűrűn hivatkoznak Nicolas Mariot könyvére, a szerző rádió- és újságinterjúkban fejti ki markáns véleményét a politikusok megjelenését kísérő társadalmi forrongást illetően. A teljesség igénye nélkül csupán néhány példa álljon itt szemléltetés végett. A Radio France „La Fabrique de l’Histoire” („A történelem gyára”) című műsora az emlékezet (egyéni emlékezet, kollektív emlékezet, emlékhelyek, kiemelkedő történelmi vita) szemszögéből közelít a történelemhez, keresve minduntalan a kapcsolódást az adott hét eseményeivel. Egy októberi adásának volt vendége Nicolas Mariot, amelyben egy Jacques Chiracról megjelent dokumentumkötet fonalán elindulva mutatta be könyvét.⁴ A szerző legfontosabb állítását, miszerint a politikusokat övező társadalmi forrongás nem bizonyítja az éljenzók

⁴ http://www.radiofrance.fr/chaines/france-culture2/emissions/fabriquenew/fiche.php?diffusion_id=46445 (2007.04.16.)

elkötelezettségét, citálja egy blog,⁵ valamint egy online folyóirat cikke,⁶ amely a szenegáli választások kapcsán az elnökök szavazategyűjtő körútjait elemzi. Legérdekesebb mind közül talán a *Le Monde* egyik rendszeresen megjelenő mellékletében közölt interjú,⁷ amelyben Mariot arra hívja fel a figyelmet, a fentebb említett tételét illusztrálendő, hogy a szavazók többsége nem ismeri fel politikusait a fényképről, a választásokon mégis részt vesz. Megállapítja, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítunk a hitnek, véleménye szerint a rutin és a konformizmus sokkal erősebben irányítja a társadalmat.

* * *

Nicolas Mariot könyve nem egyszerű, de rendkívül izgalmas olvasmány. A jó arányokkal rendelkező, logikusan felépített szerkezet mellett a sok esettanulmány, a számtalan idézet és illusztráció ad fogódzókat az erősen elméleti szövegben. A fejezetek között fellelhető apróbb ellentmondások, amelyek a nézőpontok sokszínűségéből adódnak, nem gyengítik a szerző állításait, mivel mindig pontosan követhető, hogy melyik szemszögből közelíti meg a problémát. Az utazások vizsgálata rendkívül sokszínű, a problémafelvetésben megfogalmazott kérdésre pedig árnyalt válaszokat kapunk.

⁵ <http://209.85.135.104/search?q=cache:F4PjmK8BbhQJ:blog.jeuneparisien1978.gayattitude.com/2007/02/+%22nicolas+mariot%22+pr%C3%A9sidentielle+2007&hl=fr&ct=clnk&cd=12&gl=hu> (2007.04.16.)

⁶ <http://www.sudonline.sn/spip.php?article167> (2007.04.16.)

⁷ http://medias.lemonde.fr/mmpub/edt/doc/20070201/862317_sup_livres_070201.pdf (2007.04.16.)

REGIO KÖNYVEK

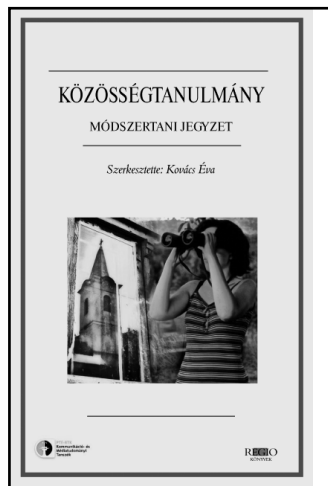
Kovács Éva (szerk.): *Közösség tanulmány. Módszertani jegyzet.*

Regio Könyvek. Budapest,
Néprajzi Múzeum, 2007.

Nincs könnyű dolga a kutatónak és oktatónak, ha olyan jegyzetet akar a diákok kezébe adni, amely a közösségtanulmányozás módszereit – egy módszer módszereit – foglalja össze. Ez a vállalkozás erre tesz kísérletet. Egy nagyobb volumenű kutatás keretében magyar aprófalvak, aprófalvas térségek életlehetőségeit vizsgálták a szerzők, melynek kutatás-módszertani segédanyaga e kötet. Településeket kutattak, ahol a közösségek a település határaitól jelentősen eltérő alakzatokat vettek fel. „Közösségeket” vizsgáltak, melyek a „közösségiesedés” meglehetősen felbomlott, töredezett mintázatait mutatták. „Falusi politikákat” kerestek és azt tapasztalták, hogy a lokális ágensek központi célokat valósítanak meg, és fordítva, a lokális szolgáltatásokban transzlokális ágensek működnek. Etnikai „csoportokat” azonosítottak, s egyúttal az is világosan kitudt, hogy a csoportosodás térben és időben nagyon is változatos formációival van dolguk. Térségeket értelmeztek, noha érzékelték, hogy az „etnikai táj” kategóriája olykor relevánsabb értelmezési keret volna számukra.

A szerzők sem hiszik, hogy jegyzetük hozzá fog járulni a közösségtanulmány tudományosításához, s nem is ez volt a céljuk. Egy olyan anyagot szerettek volna összeállítani, amely bevezet a magyar *community studies* rövid történetébe, és felvázolja azokat a „forró témákat”, melyek az elmúlt két évtizedben meghatározókká váltak a tárgyban. Ezek után olyan módszereket ismertet a kötet, melyek kipróbált eszközei a közösségek tanulmányozásának, végül ezek alkalmazásába is bepillantást enged.

A könyv szerzői – noha van köztük egyetemi oktató, társadalomföldrajzos, néprajzos, antropológus és szociológus is – egytől egyig terepmunkások, és „módszertani feszességen” edződött, gyakorlott kutatók,

akik reményeik szerint kellő alázattal vették tudomásul, hogy egy rengeteg értékítélettel terhelt vállalkozáshoz adják a nevüket. Közös céljuk az, hogy a kvantitatív kutatásoknak tulajdonított „fegyelmezett megfigyelést” a kvalitatív vizsgálatokban is meghonosítsák.

A kötet szerzői: *Béres István, Bódi Jenő, Feischmidt Margit, Glózer Rita, Járosi Katalin, Kotics József, Koós Bálint, Kovács Éva, Mester Tibor, Oblath Márton, Pulay Gergő, Szijártó Zsolt, Szuhay Péter, Timár Judit, Váradi Monika Mária, Virág Tünde.*

SZÁMUNK SZERZŐI

BOGNÁR ZOLTÁN, politológus
BBTE, Kolozsvár

BORBÉLY SÁNDOR, néprajzkutató, doktorandusz
Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék

FOSZTÓ LÁSZLÓ, antropológus
BBTE, Kolozsvár

GELLNER, ERNEST (1925–1995) filozófus, antropológus

GIDÓ ATTILA, történész, doktorandusz
BBTE, Kolozsvár

GYAPAY MARIANNA, történész, doktorandusz
ELTE, Atelier, Budapest

OLTI ÁGOSTON, történész, doktorandusz
ELTE, Budapest

SZABOLCSKA ORSOLYA, egyetemi hallgató
Pécsi Tudományegyetem, BTK

T. SZABÓ LEVENTE, irodalomtörténész
BBTE, Kolozsvár

FELHÍVÁS A REGIO LEENDŐ SZERZŐIHEZ

A kéziratokat megőrizzük és kérésre visszaküldjük. A kéziratokat elektronikus formában (*.doc, *.rtf dokumentumként) várjuk a szerkesztőség e-mail címére (zs.domok@tla.hu). A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg a 40 ezer leütést, a recenzióké, könyvismertetéseké a 15 ezer leütést. A szövegben nem használunk kövér/félkövér és aláhúzott kiemeléseket – a kiemelendő szövegrészeket dőlt betűvel kérjük jelölni. A hivatkozásokat folyamatos lábjegyzetekben helyezük el, szöveg végi bibliográfiát, tájékoztató irodalmat rendszerint nem közlünk.

ÚTMUTATÓ A HIVATKOZÁSOKHOZ

1. A szerzők, szerkesztők neve

A hivatkozás a szerző vagy szerkesztő nevével indul. Ha többen írták, szerkesztették a művet, nevük közé hosszú kötőjel (–) kerül. Külföldi szerző esetén a családnév kerül előre, majd vessző után áll a keresztnév. (Magyar szerzők nevéénél is ezt a sorrendet használjuk, ha a szöveg idegen nyelven jelent meg.) Többszerzős tanulmánykötet esetében a szerkesztő(k) nevét (melyet a már említett sorrendben adunk meg) az (ed.), (eds.), (Hg.), (Hrsg.) illetve magyar cím esetén (szerk.) kifejezés, végül kettőspont követi, a cím bevezetéseként. Ha a cikket a szerző saját tanulmánykötetéből idézzük, a név ismétlését kerüljük, de utalunk rá az „Ugyanő” szóval. Ezt használjuk akkor is, ha ugyanattól a szerzőtől egynél több művet hivatkozunk egymás után. Több mű egy lábjegyzetben történő felsorolásakor az oldalszámot követő pont után pontosvesszőt használunk. Minden lábjegyzet ponttal végződik.

2. A hivatkozott szöveg címe

Ha önálló kötetről van szó, ennek a címét dőlt betűvel szedjük. Ha a hivatkozott cikk tanulmánykötetben vagy folyóiratban jelent meg, ez utóbbiak lesznek dőltbetűsek, míg a cikk címét nem kurziváljuk. Ha a tanulmánykötetből valamely cikkre hivatkozunk, akkor In:-t használunk.

Folyóiratcikkek esetén nem használunk „In”-t. A folyóirat dőlt betűvel szedett címét vessző, majd a megjelenés éve, a lapszám követi, végül az oldalszám.

A címről fent mondottak természetesen az alcímre is vonatkoznak. (Ezt pont választja el a főcímtől, hacsak a kötet kimondottan nem jelöli másként.) Ha a címet kérdőjel, felkiáltójel stb. zárja, pontra természetesen már nincs szükség.

3. A szöveg kiadási helye, terjedelme

A köteteknél először a kiadót, majd kettőspont után a kiadás helyét adjuk meg. A város nevét, vessző után, követi a kiadás éve, és pont után a hivatkozott oldal vagy oldalak. Az oldalszámok (és általában a számok) között hosszú kötőjelet használunk. Az oldalszámok csak önmagukban állnak, p., pp. vagy o. rövidítésekre nincs szükség, de a pontra az utolsó szám után igen. Minden címet pont zár le. Amikor több hivatkozás kerül egymás után ugyanabba a lábjegyzetbe, pont és pontosvessző választja el őket.

Minden város nevét olyan alakban közöljük, ahogy a hivatkozott szöveg nyelvéből adódik. Így például szerb nyelvű szöveg esetén Beograd-ot írunk, nem Belgrádot; ha Kolozsváron megjelent magyar szöveget hivatkozunk, természetesen Kolozsvárt írunk, de ha román, akkor Clujt, Cluj-Napocát. De kétnyelvű kiadás esetén már mindkét változat szerepelhet.

Budapest nevét nem rövidítjük Bp-vel. Magyarországi kiadványoknál a „Kiadó” szó elhagyható. (Tehát elegendő: Osiris, Balassi, Európa stb.) A kiadóként gyakran előforduló „University Press” UP-ként rövidítendő. Használható mégis a kiadó (Verlag stb.) szó, ha enélkül nem lenne értelme a kiadó nevének.

Kérjük, hogy a hivatkozott szöveg terjedelmét – akár kötetből, akár folyóiratból való – Szerzőink pontosan jelöljék meg az oldalszámok által. Lehetőség van arra is, hogy a szöveg teljes terjedelme mellett az ebből hivatkozott részt egyaránt feltüntessék. Pl.:

Walter, François: A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában. *Korall*, 11–12. (2003. május) 183–198, itt: 188–194.

4. Ismételt hivatkozás

Az egyszer már említett műre való ismételt hivatkozás a szerző vezetékneve és a kötet-, illetve tanulmány rövidített címének (de nem a bibliográfiai adatoknak) megismétlésével, majd vessző után az i. m. kifejezés által történik.

Néhány példa a fentiekre

Önálló kötet:

Burckhardt, Jacob: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Deutscher Taschenbuch Verlag: München, 1978.; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris: Budapest, 2000.

Ha olyan kötetre hivatkozunk, amelyet nem az eredeti nyelven, hanem fordításban olvastunk, lehetőség szerint adjuk meg zárójelben az eredetit. Ez a magyar fordításokra természetesen nem vonatkozik. Pl.: Thom, Françoise: *Limba de lemn*. Humanitas: București, 1993. (Eredetiben: *La langue de bois*. Juilliard: Paris, 1987.)

A 20–21. század során újra kiadott, újranymott, lefordított, klasszikusnak számító művek esetében lehetőség szerint tüntessük fel az első megjelenés bibliográfiai adatait, de legalább a címet és az évet. Pl.: Lukács, G.: *Lenin: A Study in the Unity of his Thought*. New Left Books: London, 1970. 2–3. – Lukács György *Lenin. Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* című művének (Bécs, 1924) újabb kiadása (Luchterhand: Neuwied – Berlin, 1967.) alapján készült angol fordítás.

Tanulmánykötetben megjelent cikk:

Sparks, Colin: Media theory after the fall of European communism. Why the old models from East and West won't do any more. In: Curran, James – Park, Myung-Jin (eds.): *De-Westernizing Media Studies*. Routledge: New York – London, 2000. 35–49.; Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2004. 7–27.; Szegedy-Maszák, Mihály: *Framing Texts as the Representation of National Character: From Enlightenment Universalism to Romantic Nationalism*. In: Ugyanó (ed.): *National heritage – National Canon*. Collegium Budapest: Budapest, 2001. 107–120.

Sorozatcím, ha van, a cím és alcím után, nem dőlt betűvel, zárójelben szerepel. Pl.: Őri Péter: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 75.) KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2003.

Folyóiratcikk:

Mivel a folyóiratok a legkülönbözőbb számozási módszereket használnak, célszerű ezekhez oly módon idomulni, hogy a lapszám az adott folyóirat számozási logikáján belül, egyértelműen visszakereshető legyen. A *Regio* nem kívánja a visszakereshetőséget azáltal nehezíteni, hogy minden folyóirat-hivatkozásra egyetlen stílust erőltes, de bizonyos típusokat az alábbi példák szerint mégis meghatározni igyekszik. Olyan folyóiratban, ahol az éven belüli számozással adják meg a lapszámot, kötetszám, folyamatos számozás nélkül (ilyen pl. maga a *Regio* is). Pl.: Bottoni, Stefano: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952.) *Regio*, 2003. 3. 89–126.

Az év és a kötet, azon belül a szám megadásával megadott folyóiratcikk:

Boyle, M.: Building a communicative democracy: the birth and death of citizen politics in East-Germany. *Media, Culture and Society*, 1994, 16 (2). 183–215.

Kötetszámmal, folyamatos számozással és dátummal megadott folyóiratcikk:

Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1998). *Replika*, 41–42. (2000. november) 165–194.; Virág Gábor: A kultúra anyagi alapja és lehetőségei a kishegyési kommunában. *Új Symposion*, 66 (1970. október 23.)

Csak dátummal (pl. év, évszak) való hivatkozás:

Said, Edward W.: Invention, Memory and Place. *Critical Inquiry*, Winter 2000. 175–192.; Magyarics Tamás: Nagy Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. II. rész. *Pro Minoritate*, 2002, ősz. 61–96.

Napilap, illetve a megjelenés napja szerint azonosítható folyóirat esetében:

Tolnai Ottó: Győztünk! *Napló*, 1990. december 12. 10.

Megjelent az

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

2007/1. száma

Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben

Tusor Péter: A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918 (Vázlat)

Szabó Dániel: Katonadalok és az első világháború

Polácska Edina: Franciaország és a karlizmus, 1868–1874

Vida István Kornél: Egy ágyban Abraham Lincolnnal, avagy homoszexuális volt-e az Egyesült Államok tizenhatodik elnöke?

Szélpál Livia: A történelem jövője: bevezetés egy nem hagyományos történetírás (unconventional history) elméletébe

Gavriel Rosenfeld: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”
Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről

Bemutatjuk Kiss András kolozsvári levéltáros-történészt

A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség címén:
Aetas Szerkesztőség
6701 Szeged, Pf. 1179.
E-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

19. évfolyam 1. szám
2007. tavasz

LEVELEZÉS

Erős Vilmos: Verbiage – sorvezetővel
Bolgár Dániel: Viszontválasz
Gyáni Gábor: Kóreset

VITA

Laki Mihály: Ezen túl minden másképpen volt?

BÍRÁLAT

Pintér Tibor: Wolfgang Hildesheimer: Mozart
Túl az Amadeuson
Maynard Solomon: Mozart
Volkmar Braunbehrens:
Mozart – a bécsi évek

Szabadfalvi József: Felix Somló: Schriften zur
A magyar jogbölcseleti Rechtsphilosophie
hagyomány nemzetközi István Losonczy: Abriß eines realistischen
megismertetése rechtsphilosophischen Systems
Julius Moór: Schriften zur
Rechtsphilosophie
Barna Horváth: The Bases of Law / A jog
alapjai
Die Schule von Szeged – Rechtsphiloso
hische Aufsätze von István Bibó, József
Szabó und Tibor Vas

Gyórfi Tamás: Bódig Mátyás: Jogelmélet és gyakorlati
A gyakorlati filozófiai filozófia
jogelmélet kihívása Jogelméleti módszertani vizsgálódások

Deli Gergely: Peter Stein: A római jog Európa
Hinc lucem történetében
et pocula sacra

PROBLÉMA

Gyáni Gábor: Forradalom, felkelés, polgárháború
1956 fogalmi dilemmáiról
Bene Sándor: Eszmetörténet és irodalomtörténet
A magyar politikai hagyomány kutatása

- SZEMLE**
- Mittich Boglárka:* Ulrich Beck: Mi a globalizáció?
A globalizmus tévedései – válaszok a globalizációra
- Horváth Györgyi:* Séllei Nóra (szerk.): A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel
- Losoncz Alpár:* Kántor Zoltán (szerk.):
Nacionalizmuselméletek
- Békés Enikő:* Mayer Gyula – Török László (szerk.):
Iani Pannonii
Opera Quae Manserunt Omnia. Vol. I.
Epigrammata. Fasc. I. Textus
- Nagy Piroska:* Szovák Kornél –Török József – Tusor Péter (szerk.): „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”
A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak (cca 1214–1606)
'Hungary as Propugnaculum of Western Christianity' Documents from the Vatican Secret Archives (ca 1214–1606)
- Filep Tamás Gusztáv:* Murányi Gábor: Egy epizodista főszerepe
Lajos Iván történész élete és halála

- MI A PÁLYA?**
- Paul Krugman –
Yelena Mazour-Matusevich:* Beszélgetés Aron Gureviccselel

- BIBLIOGRÁFIA**
- Gecser Ottó (összeáll.):* Fontos könyvek – A BUKSZ válogatott bibliográfiája
2006. IV. negyedév

- REJTVÉNY**
- Kutrovácz Gábor
– Zemplén Gábor* Ami a lapos Földön nem kerek

A BUKSZ 18. évfolyamának (2006) összesített tartalomjegyzéke

AKTUÁLIS

Szále László: És mi van, ha nincs műnyúl....

KULTURÁLIS FŐVÁROSOK

INTERJÚ

Csák Ferenc interjú

SZOMSZÉDOK

Irházi János: Nagyszében, Európa Kulturális Fővárosa 2007.

VITA

Thoma László: ELÁGAZÁSOK. A kádárizmus és a modernizáció

Krómer István: Hajtsátok uralmatok alá – de hogyan?

TANULMÁNY

Artner Annamária: A munkaerőpiacról

Berki Sándor – Kernya László: Macskák a pácban

HORIZONT

Hajdú János: Gregor Gysi és a politikai háttere

Gregor Gysi: A történelem vége? Egy modern szocializmus

esélyeiről I. rész (Dr. Gregor Gysi előadása a marburgi egyetemen 2007. január 24-én)

ESSZÉ

Nyerges András: A magyar Trockij-kép 2. rész

MÚLTOLÓGIA

Hammerstein Judit: Illyés Gyula, Nagy Lajos és André Gide

a Szovjetunióban 2. rész

KULTÚRA

Szapu Magda: Halad a karaván. Jegyzetek egy fotókiállítás margójára

Takács Róbert: Mire esély a művészet?

Szále László: Csehov digitális puskája

Galló Béla: Gulliver Magyarországon (Útirajz 5. rész)

2007. 1. szám

TANULMÁNYOK

FEJEZETEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KISEBBSÉG-POLITIKÁRÓL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938

Eüler Ferenc: Magyar résztvevők és kapcsolatihálók az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)

Tóth Endre: IV. Károly első magyarországi restaurációs kísérletének következménye: a csehszlovák–román szövetségi egyezmény

Cseke Péter: Az erdélyi magyar tudományosság szervezeti keretei és szellemi irányultsága

Botlik József: A magyar közalkalmazottak tömeges kiűzése Burgenlandból 1921–1923

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGI NYELVÁLLAPOTOKHOZ

Borbély Anna: Újabb kutatások a kétnyelvű magyarországi románok nyelvtudásáról és nyelvhasználatáról

Menyhárt Krisztina: A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete

KRITIKA

Eüler Ferenc: Kisebbségek és nemzetiszocializmus

Kovács Éva: A nemzetiségi oktatás kérdéseiről

Híres Kornélia: Társadalmunk nyelvi lenyomatai

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Aras, Bulent-Bicakci, Salih: Európa, Törökország és Közel-Kelet: Lehetséges-e a harmonizáció? (Bosznay Csaba)

Bizeul, Yves: Bevándorlás és integráció (Franciaország, Németország) – elméleti tükröben (Komáromi Sándor)

Giry, Stéphanie: Franciaországi muszlimok (Bosznay Csaba)

Baxter, Kylie: Bevándorlóból lett állampolgárok:

muszlimok Nagy-Britanniában az 1950-es évektől az 1990-es évekig
(Bosznay Csaba)

Kabir, Nahid: Muszlimok egy „Fehér Ausztráliában”: børszín vagy vallás
(Bosznay Csaba)

Proskurjakov, Aleksandr: Csecsenföld és a Kaukázus (Komáromi Sándor)
India a világhatalommá válás útján (Komáromi Sándor)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Sienerth, Stefan: Holokauszt-regény – a mese, a humor és a szatíra
nyelvén (Komáromi Sándor)

Craciun, Ioana: Bukarest – Zürichben? Különös írórsors, nyelvváltással
(Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Pisarenko, Olga: Az oroszajkú fiatalok kulturális beilleszkedésének
módjai Lettországbán: érzékelt diszkrimináció és a lettnyelvtudás
(Bosznay Csaba)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Collins, Michael: Az új brit iskolák Pekingben (Bosznay Csaba)

KISEBBSÉGI POLITIKA

Milani, Mohsen M.: Irán Afganisztán-politikája (Bosznay Csaba)

Mesežnikov, Grigorij: Jobbközép pártok Szlovákiában: kudarcoktól
a sikerig (Bosznay Csaba)

Lăzăroiu, Sebastian: Valóban veszítettünk Romániában? (Bosznay Csaba)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Hronský, Marián: Szlovákia déli határainak stratégiai aspektusairól
1918–1919-ben a csehszlovák követelések szempontjából
a békekonferencián (Császári Éva)

Štefánik, Martin: Morosinik a történelmi Magyarországon III. András
uralkodásának idején és Tommasina királyné halálának kétféle
változata (Császári Éva)

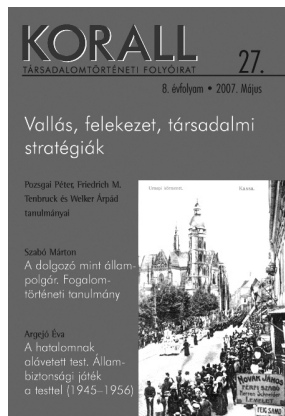
Županič, Jan: A nemesi ranghoz vezető utak. Új nemesség
az Osztrák–Magyar Monarchiában (Császári Éva)

Oltmer, Jochen: „A német etnicitás romlatlansága”: Német nemzetiségűek
bevándorlása és integrációja a Német Birodalomban és a Weimari
Köztársaságban (Bosznay Csaba).

KORALL

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

2007: MÁJUS

VALLÁS, FELEKEZET, TÁRSADALMI STRATÉGIÁK

Friedrich M. Tenbruck: Vallás a reflexió örvényében

Pozsgai Péter: Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén

Welker Árpád: Zsidó betérések a protestáns felekezetekbe Pesten, 1895 előtt

Kövér György: Performációk II. „Nemesi társadalom” Tiszaeszláron a jobbágyfelszabadítás után

Szabó Márton: A dolgozó mint állampolgár Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakaszáról

Argejő Éva: A hatalomnak alüvetett test
Állambiztonsági játék a testtel (1945–1956)

FORRÁSOK ÉS OLVASATOK

Hámori Péter: Férfiak és nők „egy nemes politicumi Testben”
Bárány Péter röpirata a nők választójogáról (1790)

KÖNYVEK

Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten I–II.

Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról

– Kovács I. Gábor

Bárth Dániel: Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon

– Nagy Sándor

Tomka Miklós: A legvallásosabb ország?

Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában

– Császár Melinda

Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége.

Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt
parasztgazda emlékezetében

– Bali János

*Szirácsik Éva: A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány
első száz évében (1687–1787)*

– Kovács Adrienn

Minden különút véget ér egyszer?

Heinrich August Winkler: Németország története I–II.

– Pócza Kálmán

Vállalattörténet, könyvtörténet, családtörténet: a Brockhaus 200 éve

– Brockhaus, Heinrich Eduard: Die Firma F. A. Brockhaus von der
Begründung bis zum hundertjährigen Jubiläum. 1805–1905

– Keiderling, Thomas (szerk.): F. A. Brockhaus. 1905–2005.

– Balogh János Mátyás

Gazdaságtörténet mint kultúrtörténet

*Hartmut Berghoff – Jakob Vogel (szerk.): Wirtschaftsgeschichte
als Kulturgeschichte. Dimensionen eines Perspektivenwechsels*

– Bódy Zsombor

A „társadalmi” és mítoszai

– *Laurent Mucchielli: La découverte du sociale.*

Naissance de la sociologie en France. 1870–1914.

– *Laurent Mucchielli: Mythes et histoire de sciences humaines*

– Takács Erzsébet

MAGYAR KISEBBSÉG

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

2006/1–2.

VITAINDÍTÓ

Papp Z. Attila: Quo vadis Sapientia?

FÓRUM

Bakacsi Gyula – Dávid László – Hauer Melinda – Szilágyi Pál

– *Tonk Márton: Per aspera ad astra – Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem első öt éve*

Bodó Barna: Az egyetem-kérdés olvasatai

Kötő József: Nemzetközösségi intézmény

Misovicz Tibor: Tényleg, hová is ... ? Megjegyzések Papp Z. Attila Quo vadis Sapientia? című cikke kapcsán

Péntek János: Szándékok és érdekek

Székelly István

Veress Károly: A Sapientia jövője

Hozzászólás Papp Z. Attila Quo vadis Sapientia? c. vitaindítójához

* * *

*Brassai Zoltán: Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete
2001–2006*

DOKUMENTUMOK

A. Sapientia-dokumentumok

Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem Küldetésnyilatkozata – 2000

Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem Megvalósítási Kon koncepció – 2000

Integráció előkészítő megállapodás – EMTE–PKE

Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem Küldetésnyilatkozata – 2005

A minőségbiztosítási rendszer bevezetésének alapelvei az EMTE-n – 2005

A Sapientia Alapítvány Kuratóriumának Határozatai – kivonat a kuratórium 2000–2006 közötti jegyzőkönyveiből

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Szenátusának határozatai – kivonat a Szenátus 2001–2006 közötti jegyzőkönyveiből

B. Román jogi szabályozás

2005. július 12-i 75. számú sürgősségi rendelet az oktatás minőségbiztosításáról

C. Az Európai Unió és az oktatás

Az Oktatási Tanács jelentése az Európai Tanács felé az oktatási és képzési rendszerek jövőbeni konkrét célkitűzéseiről
Az egyetemek szerepe a tudás Európájában
Oktatás, nevelés, szakmai képzés

HATÁROK NÉLKÜL

Gerencsér Balázs Szabolcs: Nyelvi jogok – törvények III. – Az 1868-as nemzetiségi törvény és Magyarország nyelvjogi szabályai

KITEKINTŐ

Donald L. Horowitz: A primordialisták

VÁLTOZÓ IDŐBEN

Sorbán Angella – Nagy Kata: A felnőttoktatás lehetséges irányai az erdélyi magyar diplomások körében

MŰHELY

Székelly István: Tézisek az RMDSZ reformjához

Veress Emőd: Elnök és kormány viszonya Romániában: a félparlamentarizmus gyakorlata

STÚDIUM

Bognár Zoltán: Autonómiák világszerte: az önállóság formai és tartalmi ismérvei tizennyolc államban (2.)

Ferencz Enikő: Kisebbségi jogok liberális elmélete – egy republikánus kiegészítés

Vaida Júlia: Elitek az átmenetben. A romániai és a magyarországi rendszerváltó elitek kutatásának összehasonlítása

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 43. SZÁM 2007. 1. SZÁM

Tartalomjegyzék

NYELVELŐ

Hámori Ágnes: Párbajokról nyelvészetileg. Miniszterelnöki viták
jellegzetességei társalgáselemzési szempontból

KÖTŐDÉSEK

Tóth Kinga Dóra: A kisebbségi és a többségi identitás viszonyának
lehetséges mintázatai

Ablonczy Balázs: Örökök. A többes identitás történeti stratégiái

GONDOLKODÓK

Gedő Éva: A politikum fogalma Carl Schmittnél

Kölnai Aurél: A politika tartalma. 1933

SZÁZADVÉG-SZÖVEGELŐ

*Balázs Zoltán és Szalai Ákos beszélgetése Szepesi Balázssal
és Csák Jánossal:* Gazdasági intézmények Magyarországon

WWW.SZAZADVEG.HU

Századvég Kiadó, 1037 Budapest, Nagybatonyi u. 8–10.

..... *Tabula*

* kultúrakutatás * néprajz
 * kulturális és vizuális antropológia
 * kritikai kultúrakutatás
 szakmai fórum

A Tabula.....

2006 9(2) számának tartalomjegyzéke

Bokor Zsuzsa: „Jeligém Nagyszerű öröm”. Úrinők prostitúciója Kolozsváron a két világháború között

Szabó Á. Töhötöm: Morális elvek az erdélyi falusi gazdálkodásban

Árendás Zsuzsa: Kaszt és társadalmi egyenlőség? Vita a 21. századi Indiában

Lajtai László: A Kasztrendszerőről: Mechanizmusok és hiedelmek

Pócsik Andrea: Válogatott cigányképek. Cigányábrázolás a magyar játékfilmekben a hatvanas évektől napjainkig

Bócsi Krisztián: Diósgyőri hétköznapiak

TABLÓ.....

Kunst aus Afrika. A berlini etnológiai múzeum megújult

Afrika-kiállítása – *Mán-Várhegyi Réka*

Az anyagi kultúra és a háló

Carl Knappett: Thinking through material culture. An interdisciplinary perspective – *Wilhelm Gábor*

Néprajz és képhagyomány, avagy néprajzi képtudomány

Helge Gerndt – Michaela Haibl, Hrsg.: Der Bilderalltag. Perspektiven einer volkskundlichen Bildwissenschaft – *Serfőző Szabolcs*

Bosnyák horáhánók Torinóban

Carlotta Saletti Salza: Bambini del „campo nomadi”.

Romá bosniaci a Torino – *Prónai Csaba*

Az élettörténet módszertani újragondolása

Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékeztében – *Turai Tünde*

Diszciplínák között

Lovas Kiss Antal: Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás – *Schwarcz Gyöngyi*

HELYZET.....

Nagy Károly Zsolt: Interaktív etnográfia

CD-ROM MELLÉKLET.....

Nagy Károly Zsolt: Homrogd vizuális atlasza – interaktív etnográfia

Elérhetőség * információ * megrendelés:

Néprajzi Múzeum

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Telefon: 473-2407 * Fax: 473-2411

E-mail: tabula@neprajz.hu

Honlap: <http://www.neprajz.hu/tabula>

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Néprajzi Múzeum
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Kálmánczi Sándorné (aja@neprajz.hu)

Egy szám ára: 990 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3300 Ft

Megjelenik: évente négyszer.

ISSN 0865-557X

REGIO

A review of Studies on Minorities, Politics and Society

Volume 18, 2007, No. 1

MINERVA

- ERNEST GELLNER
A Typology of Nationalisms (Chapter 7 from “Nations and Nationalism”) 3
-

MARGINS

- LÁSZLÓ FOSZTÓ
Kings, priests, journalists, and an English baroness – the Romanian Roma
in postsocialist public sphere 25
- SÁNDOR BORBÉLY
Changing „border signs”. The cultural and ethnic identity of the Roma
in Péterfalva (Ukraine) 51
- ORSOLYA SZABOLCSKA
Imprisoned by destiny – young women in a West-Southern Hungarian
village 84
-

WORKSHOP

- ÁGOSTON OLTÍ
The Romanian Communist Party and the national/territorial question
in Romania during the interwar period 109
- LEVENTE T. SZABÓ
How to nationalize an object? Strategies, contexts, and borders
in a meaning giving process 133
-

REVIEWS

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrássy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyvvarház

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.